

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

İNGİLİZ SEYAHATNAMELERİNE GÖRE 19. YÜZYILDA
ÇANAKKALE VE ÇEVRESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Erhan KURT

Çanakkale
Temmuz, 2014

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

İNGİLİZ SEYAHATNAMELERİNE GÖRE 19. YÜZYILDA
ÇANAKKALE VE ÇEVRESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Erhan KURT

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK

Çanakkale
Temmuz, 2014

Taahhütname

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İngiliz Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

İmza

04/08/2014

Erhan KURT

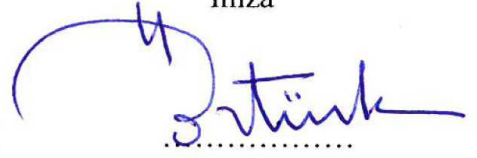

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Onay

Erhan KURT tarafından hazırlanan çalışma, 22.07.2014 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Referans No: 10047056

	Akademik Unvan	Adı SOYADI	İmza
Danışman	Doç. Dr.	İbrahim Hakkı ÖZTÜRK	
Üye	Yrd.Doç. Dr.	Firdevs ÇETİN	
Üye	Yrd.Doç. Dr.	Halil Ersin AVCI	

Tarih: 18.08.2014

İmza:

Doç. Dr. Ajda KAHVECİ

Enstitü Müdürü

Önsöz

Tarihin birinci el kaynaklarından olan seyahatnameler bir şehrin, bir bölgenin tarihi hakkında görsel ve yazılı olarak bilgi aktaran önemli kaynaklardan biridir. Seyahatnameler, farklı amaçlarla farklı yerleri gezip gören, gezip gördükleri yerlerde yaşayan insanların yaşam tarzlarını, kültürlerini gözlemleyen, oradaki farklılıkları kendi kültürü ile kıyaslayan veya varsa onlar hakkında daha önceden yazılanlar ile karşılaştıran ve onları kendinden sonraki dönemlere aktaran seyyahların eserleridir.

Son dönemlerde ülkemizde ayrı bir disiplin olarak ele alınan “Şehir ve Semt Tarihi Alanı” ve “Kültür Tarihi Alanı” için kaynak olan seyahatnamelere ilgi artmıştır. Özellikle seyahatnamelerde ortaya konan Türk İmgesi'nin ve Oryantalizm'in tespiti önemlidir.

“İngiliz Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi” isimli bu çalışmamızda, kuruluşu çok eski dönemlere dayanan ve Doğu ile Batı Kültürleri arasında bir geçiş bölgesi olan Çanakkale ilinin İngiliz seyahatnameleri ışığında 19. Yüzyıldaki gelişimi, bölgenin stratejik önemi, bölgenin sosyo-ekonomisi ve seyyahların Türklere bakışları hakkında bilgi vermeyi amaçladık.

Çalışmanın bu alandaki çalışmalara katkı yapacağını umarak yüksek lisans ders sürecinde ve tezin her aşamasında rehberlik yapan danışmanım Doç. Dr. İbrahim Hakkı ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkür ederim.

Yüksek lisans ders aşaması sürecinde bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan değerli hocalarım Doç. Dr. Şerif KORMAZ'a, Doç. Dr. Çavuş ŞAHİN'e, Doç. Dr. Nuri KAVAK'a, Yrd. Dr Halil Ersin AVCI'ya, Yrd. Dr. Ahmet ESENKAYA'ya da teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Son olarak çalışmam sırasında maddi ve manevi desteklerini hiç esirgemeyen eşim Selma KURT'a, kızım Esra Sude KURT'a ve oğlum Furkan Hasan KURT'a sonsuz teşekkür ederim.

Erhan KURT

ÇANAKKALE

Özet

Çanakkale bulunduğu konum itibariyle tarih boyunca birçok milletin ilgisini çekmiştir. Bu ilgiden dolayı bölgede birçok şehir kurulmuş ve yıkılmıştır. Daha sonraki yüz yıllarda Batı'nın buralara merakının temel kaynaklarından bir tanesi de antik dönemlerde kurulan bu şehirler olmuştur.

18. Yüz yılda arkeolojik amaçlı gezilere çıkma buralarda bulunan eski milletler hakkında incelemeler yapma yayılmaya başlamıştır. 19. Yüz yılda ise artık arkeolojinin bilim dalı olmasıyla ve gezi koşullarının iyileşmesiyle bu iyice yayılmıştır (Sevin, 2006). Seyyahlar gittikleri bu yerler hakkında notlar almışlar, haritalar ve gravür çizerek edindikleri bu tecrübeleri insanlara aktarmaya çalışmışlardır. Bu bilgilerin yer aldığı seyahatnameler “Kültür Tarihi”, “Şehir ve Semt Tarihi” veya “İmge bilimi” için önemli 1.el kaynaklardır.

“İngiliz Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Çanakkale ve Çevresi” isimli çalışmamızda sadece 19.yüzyılda Çanakkale bölgesini ziyaret eden İngiliz seyyahların gözlemleri doğrultusunda bu dönemde Çanakkale bölgesindeki soyo-ekonomik hayatın genel durumunu ve İngiliz seyyahların o günün Çanakkale’siyle ilgili bakış açılarını, izlenimlerini, ön yargılarını incelenmesi amaçlanmıştır. İngiliz seyyahların Çanakkale ve Çanakkale halkıyla ilgili bakış açıları sadece Çanakkale ile ilgili değil, genel olarak Türkiye ve Türkler ile ilgili bakış açılarını da yansıtmaktadır.

Çalışmamız 19. Yüz yıl sadece İngiliz seyahatnameleri ile sınırlandırılmıştır. Çalışma kapsamında bu dönemde Çanakkale’yi ziyaret eden 52 seyyahın eseri incelenmiştir. Türkçeye çevrilen iki eser dışında seyahatnamelerin orijinal İngilizce metinleri esas alınmıştır.

Tezin birinci ve giriş bölümünde çalışmanın amacı, önemi, sınırlılıkları, kapsam, yöntemi ve temel kaynakları incelenmiştir. İkinci bölümde konu hakkında literatür incelenmiş ve Çanakkale’ye gelen ve araştırma kapsamında incelenen seyyahlar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölüm de ise seyyahların gözüyle Çanakkale ve çevresinin genel durumu incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise, seyahatnamelere göre 19. Yüz yılda Çanakkale’nin sosyo-ekonomik durumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngiliz Seyyahlar, Seyahatname, Çanakkale, Türk İmgesi, 19. Yüzyıl

Abstract

Travel books, one of the primary sources of history, are important sources that give visual and written information about the history of a city and the region. Travel books are the works of travellers who visit different places on different purposes and observe the life styles, cultures of the people in the places they visit and compare the differences with their own cultures and transfer this information to the next generations.

The popularity of travel books, which are the sources in the “Field of History of City and District” and “Field of History of Culture” that are treated as a different discipline in our country, have recently increased. Particularly, the determination of the image of the Turks and Orientalism in the travel books are important.

In this study, Çanakkale and Its Environmet According to 19th Century British Travel Books, we aim to give information about the developments in the 19th century, strategic importance of the region, socio economic situations and the images of the Turks in the eyes of travellers benefiting from British Travel books which dealt with Çanakkale province, whose establishment dates back to ancient times, a bridge between the East and West.

In this study, Çanakkale and Its Environmet According to 19th Century British Travel Books, 52 British Travel books are used as a source and we aim to give information from the point of view of the British travellers. The pieces of information are gained through compilation and the translation of the parts related to Çanakkale in the mentioned sources.

In the first chapter and in the introduction of thesis, it's aims, the importance, methods, limitations and basic sources were studied. In the second chapter the literature on the subject were examined and given general information about travellers who came to Çanakkale. In the third chapter Çanakkale and It's general condition of the enviroment were examined. In the fourth chapter Çanakkale's socio-economic status were examined according to 19th. Century travellers book.

Key Words: British Traveller, Travel Book, Çanakkale, Turkish Image, 19th. century

İçindekiler

Onay.....	i
Önsöz.....	ii
Özet.....	iii
Abstract.....	iv
İçindekiler.....	v
Tablo Listesi.....	x
Harita Listesi.....	xi
Resim Listesi.....	xii
Bölüm I Giriş.....	1
Problem Durumu.....	1
Araştırmanın Amacı.....	2
Araştırmanın Önemi.....	3
Araştırmanın Kapsamı.....	4
Araştırmanın Sınırlıkları.....	4
Araştırmanın Yöntemi.....	5
Araştırmada İncelen Seyahatnameler.....	6
Bölüm II.....	11
Tarih Yazımında Seyahatnameler.....	11
Seyyah, Seyahatname.....	11
Osmanlı'da Avrupalı Seyyahlar ve Bunların Üzerine Yapılan Araştırmalar.....	15

İngiliz Seyyahların Osmanlı Türk Algısı.....	17
19. Yüzyılda Çanakkale’yi Ziyaret Eden İngiliz Seyyahlar.....	21
Seyyahların Kısa Biyografileri.....	23
Seyyahların Çanakkale’deki Güzergahları ve Amaçları.....	32
Çanakkale’ye Eserlerinde Ayırdıkları Yer ve Verdikleri Önem.....	35
Seyyahların Çanakkale’deki Bağlantıları.....	36
Bölüm III.....	38
Seyyahların Gözüyle Çanakkale'nin Genel Yapısı.....	38
Şehrin Genel Görünümü.....	39
Şehrin İsmi.....	41
Bitki Örtüsü.....	42
Mahalle ve Sokakları.....	44
Çarşı ve Pazarları.....	46
Evleri.....	49
Şehrin İdarecileri.....	50
İdarecilerin Genel Görünümleri (Kılık- Kıyafet).....	50
İdarecilerin Halka İlişkileri.....	52
İdarecilerin Seyyahlara Karşı Tutumları.....	53
Seyyahların Ziyaret Ettikleri Yerleşim Yerleri.....	56
Bozcaada.....	56
Erenköy.....	60
Truva Ovası.....	62

Alexandra Troas (Eski İstanbul).....	77
Bayramiç	85
Kilitbahir.....	89
Ecaabat.....	90
Abidos.	91
Gelibolu.....	92
Bir Savunma Şehri Olarak Çanakkale.....	95
Bölüm IV.....	103
Seyyahların Gözüyle Çanakkale'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı	103
Şehirde Bulunan Gayri Müslimler ve Faliyetleri	103
Konsoloslar.....	103
Gayri Müslimler	105
Arkeolojik Kazılar.....	107
Toplumsal Değerler.....	112
Dürüstlük.....	112
Hoşgörü	113
Misafirperverlik.....	113
Yabancılara Karşı Tutumları	114
Adetleri.....	115
Alışkanlıkları.....	117
Ekonomik Yapı	120
Tarım	120

Ticaret.....	122
Aile Yapısı.....	123
Türk Kadını	123
Türk Erkeği	125
Sonuç.....	126
Kaynakça.....	128

Tablo ve Şekiller Listesi

No	Başlık	Sayfa
1	Tablo1. 19. Yüzyılda Çanakkale'ye Gelen İngiliz Seyyahlar ve Eserleri	6
2	Şekil 1. Seyyahların en çok gittikleri yerler	34

Harita Listesi

No	Başlık	Sayfa
1	Harita 1. Jean Baptiste Lechevalier çizmiş olduğu harita.....	64
2	Harita 2. John Pinkerton'a ait olan Truva haritası.....	64
3	Harita 3. Seyyah Trant'ın çizmiş olduğu toprakların atış alanları.....	101

Resim Listesi

No	Başlık	Sayfa
1	Osmanlı Döneminde buharlı Gemi	14
2	Çanakkale'ye gelen seyyahların yol güzergâhı.....	35
3	Calvert Antik kent alanda araştırma yaparken.....	37
4	Çanakkale Boğazı.....	38
5	Çanakkale çömlek imalathanesi.....	42
6	Truva Ovasında Palamut Ağaçları.....	44
7	Bozcada	58
8	Erenköy'den Boğaz Manzarası.....	61
9	Truva Ovası Manzarası.....	66
10	Kumkale ve Boğazın Girişi.....	68
11	Pınarbaşı'ndaki meşhur kaynak	72
12	Pınarbaşı Köyü.....	73
13	Kumkale Osmanlı Mezarlığı	76
14	Aynı Mezarlığın Eski Hali.....	76
15	Antik Liman Kalıntıları.....	78
16	Limanda bulunan sütunlar.....	78
17	Tuz gölüne dönüşmüş olan liman.....	78
18	Ağaçlar arasında bulunan antik kalıntılar.....	80
19	Antik kente sağlam olan yapılar	81
20	Kazılar sonucu gün yüzüne çıkarılan antik kalıntı parçaları.....	82
21	Camide kullanılan sütun.....	83
22	Pencere üstünde bulunan parçadaki yazı.....	83
23	Kahvehanede masa olarak kullanılan parça.....	83
24	Ev duvarında kullanılan parçalar.....	83
25	Madde'nin söylediğine belirttiği koltuk.....	84
26	Taş ocağında bulunan granit sütunlar.....	85
27	Kilitbahir resmi.....	89
28	Gelibolu.....	93
29	Seyyahın bahsetmiş olduğu gazetenin bir sayısı.....	105
30	Yakup Bey Camisi.....	108
31	Kumkale Osmanlı mezarlığında bulunan sütunlar.....	109
32	Mr. Calver'tin açmış olduğu mezarın seyyahlarca çizilme.....	111

33	Çanakkale’de Paşanın Misafirleri.....	118
34	Bir Türk köylüsü resmi.....	121
35	Tarım aletleri.....	122
36	Türk kadını resmi	124

Bölüm I: Giriş

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın problemine ilişkin tanımlama ve açıklamalar, çalışmanın önemi, kapsam ve sınırlılıkları ilişkin bilgilere yer verilmektedir.

Problem Durumu

Sakal'a (2011) göre Tarih, günümüze ulaşabilmiş belgelere dayanarak geçmişin yeniden oluşturulmasıdır. Başka bir ifade ile tarih geçmişin bilgisidir ama bugünden itibaren oluşturulur (Öztürk, 2011, s.64). Tarih bilgisi bugünden itibaren oluşturulurken başvuru temel kaynak tarihi dönemden bize kalan belgelerdir. Dolayısıyla tarihin hammaddesinin birinci el kaynaklar olduğu söylenebilir.

Seyahatnameler tarihçilerin kullandıkları birinci el kaynaklar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Seyahatname yazarlar gittikleri coğrafyanın, kültürü, dili, dini, sosyal yaşamları hakkında yeni bilgiler öğrenirler. Bu öğrendikleri bilgileri, kazandıkları bilgileri başkalarına aktarmak için eserler meydana getirirler. Meydana gelen bu eserler dönemlerindeki insanları aydınlattığı gibi daha sonraki dönemlerde o dönemin daha iyi bilinmesi ve anlaşılmasına de ışık tutarlar. Maden'in (2008) "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları" adlı makalesinde belirttiği gibi, seyahatnameler iletişim araçlarının kısıtlı olduğu dönemlerde insanların bilgi edinme kaynağı olmuşlardır. Örneğin Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi dönemin Osmanlı toplumu açısından her yönüyle bir bilgi hazinesidir.

Osmanlı devletinin kuruluş dönemleriyle ilgili bilgi veren seyahatname İbn-i Batuta'nın eseridir. Erken dönemlerde seyahatname eserleri yazarlar genelde tüccar, esir veya elçiler olmuşlardır. Aybet'in (2003) "*Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası*" kitabında seyyahlar ile ilgili biyografilerinde gelen seyyahların meslekleri genelde bunlardan oluşmaktadır.

Diğer bir grup ise hacılar olmuştur. Dini inançları için kutsal yolculuklara çıkan birçok insan bu yolculuk sırasında yaşadıklarını yazmışlardır. Daha sonra ki yıllarda bunların arasına Osmanlı ordusunda görev almak için gelen askerler ve doktorlar katılmışlardır. Sanayi devri ile birlikte teknolojin gelişmesi seyahatin daha da kolaylaşması üzerine birçok Avrupalı Osmanlı topraklarına gezmeye gelmişlerdir. Batı'da Oryantalizmin gelişmesi ve Doğu'ya karşı olan ilgilinin artmasıyla, Osmanlı topraklarına gelen seyyahların ve bu konuyla ilgili Batı'daki yayınların sayısı da artmıştır (Turner,2002). Bu dönemde gelen seyyahların meslekleri değiştiği gibi amaçları da farklılık göstermektedir. Bilim adamı, arkeolog, haritacı, din adamı ve ajan gibi mesleki zümreye ait olan insanlar Osmanlı topraklarında dolaşmaya başlamıştır.

Osmanlı'ya gelen seyyahlarda, kendilerinin de belirttiği ifadelerden anlaşıldığı gibi Türklere karşı olumsuz düşüncelerle buralara gezen ve not alanlar olmuştur. Bu açıdan tarih araştırmalarında birinci el kaynak olarak kullanılan seyahatnamelerin gerçek bilgilerin yanı sıra, ön yargılı düşünceler, gözlemler ve yorumlar içerdikleri de gözden kaçırılmamalıdır (Çetin, 2011).

Osmanlı topraklarına gelen Avrupalı seyyahlarla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunların Birinci Bölümde incelenmiştir. Çanakkale tarihiyle ilgili yapılan araştırmalarda da Avrupalı seyyahların eserleri kullanılmıştır. Ancak, Avrupalı Seyyahların çalışmalarında Çanakkale ve bölgesini ele alan bütüncül bir çalışma yapılmamıştır.

Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın amacı 19. yüzyılda Çanakkale'yi ziyaret eden İngiliz seyyahların Seyahatnamelerine dayanarak 19. yüzyıl Çanakkale'sini incelemektir. Çalışmada hem Seyyahların verdiği bilgilere dayanarak bu dönemin Çanakkale'siyle ilgili tarihsel olguların ortaya konulması, hem de seyyahların bakış açılarının, düşüncelerinin ve yargılarının

incelenmesi amaçlanmıştır. Tez çalışmasının başlangıcında araştırmanın odak noktası olarak Çanakkale’de eğitim ve sosyo-ekonomik hayat konusu belirlenmiştir. Tez başlığı da buna göre belirlenmiştir. Ancak, Seyahatnamelerin içeriği incelendiğinde eğitimle ilgili konulara yok denecek kadar az miktarda değinildiği görülmüştür. Dolayısıyla araştırma sürecinde hem araştırmanın amacı, hem de kapsamı belirli bir değişime uğramıştır. Eğitim konusu tezin amacı ve kapsamında çıkarılmıştır. Amaç, 19. yüzyıl İngiliz seyahatnamelerine göre Çanakkale’nin sosyo-ekonomik yapısının ve seyyahların Çanakkale ve bölgesiyle ilgili bakış açılarının ve düşüncelerinin incelenmesi olarak revize edilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Yukarıda kısaca incelendiği gibi, Avrupa seyyahların seyahatnameleri hem dönemin Osmanlı toplumunu anlamak, hem de dönemin Avrupalılarının Osmanlı hakkındaki bakış açılarını ve yargılarını anlamak açısından oldukça önemlidir. Çanakkale, İstanbul yolunun üzerinde olması, önemli bir gayrimüslim nüfus barındırması, önemli bir ticari merkez olması ve özellikle başta Truva olmak üzere birçok antik kent kalıntısını barındırması gibi sebeplerle Avrupalı seyyahların en çok ziyaret ettikleri yerlerden birisi olmuştur. Başaran’ın (2002) belirttiği gibi Amasyalı Strabon, Pierre Belon, John Sanderson, Thomas Dallam, William Biddulp, William Lithgow, Thomas Coryate, Aaron Hill, Lady Mary Wortley Montagu, Richard Pococke, Richard Candler, François De Tott, Jean Babtiste Lechevalier, Marie Gabriel Florent Auguste, Guillaume Antonie Olivier, Joseph von Hammer gibi birçok ünlü şahsiyet ve seyyah bölgeyi gezmiştir.

Avrupalı seyyahların Çanakkale ile ilgili yazdıkları değişik araştırmalarda kullanılmıştır ama bütüncül bir biçimde hiç incelenmemiştir. Bu açıdan bu tez çalışmasının önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Kapsamı

Avrupalı seyyahlar ilk dönemlerden itibaren Osmanlı topraklarını ziyaret etmişlerdir. Birçok farklı farklı milletten seyyah Osmanlı topraklarını ziyaret etmiştir. Çanakkale Avrupa'dan gelen İngiliz, Fransız, İtalyan ve Alman seyyahların yanı sıra, Kudüs'e hacı olmak için giden Ruslarında uğrak yerlerinden olmuştur. Dolayısıyla hem dönem, hem de seyyahların milliyetleri açısından Osmanlı topraklarını ziyaret eden Avrupa seyyahlar oldukça geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Bu tez çalışmasında, araştırmanın yapılabilirliği açısından, konu hem dönem hem de seyyahların milliyeti açısından sınırlandırılmıştır.

Tez Çalışması 19. yüzyıla ve İngiliz seyyahlarla sınırlandırılmıştır. 19. yüzyılda özellikle ulaşımın kolaylaşması ve Osmanlı üzerinde Avrupa etkisinin artması ile Avrupalı Seyyahların sayısında da artış gözlenmiştir. Bu dönemde Antik Yunan Kültürüne ve özellikle Truva'ya karşı artan Avrupa ilgisi, Çanakkale bölgesine olan ilgiyi de arttırmıştır. İngiliz seyyahlar bu dönemde gelen seyyah grubu içerisinde en önemlilerinden birisidir. İngilizlerin bu dönemin dünya siyasetinde olan ağırlıkları ve Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri İngiliz seyyahların bakış açılarının, izlenimlerinin ve yargılarının incelenmesini önemli kılmaktadır.

Yukarıda Araştırmanın Amacı bölümünde belirtildiği gibi, çalışmanın başlangıcında Çanakkale'de eğitim ve sosyo-ekonomik hayat konusu üzerinde odaklanılması planlanmıştır. Ancak eğitimle ilgili konuların seyahatnamelerde yer almaması sebebiyle, çalışmanın kapsamı Çanakkale sosyo-ekonomik hayat ve seyyahların Çanakkale bölgesi ve halkı ile ilgili izlenimleri ve bakış açıları olarak değiştirilmiştir.

Araştırmanın Sınırlıkları

Araştırmanın birinci sınırlılığı araştırma kapsamının sınırlarıyla ilgilidir. Çalışma kapsamının 19. yüzyıl ve İngiliz seyyahlarla sınırlandırılmasına paralel olarak, araştırma sonuçları yorumlanırken sadece bu dönemi ve İngiliz seyyahları ele aldığı gözden

kaçırılmamalıdır. Araştırma sonuçları genel olarak Avrupalı seyyahlar bağlamında yorumlanmamalıdır.

Ayrıca araştırmanın birinci el kaynaklarının seyahatnamelerle sınırlandırılması bulgular açısından kaçınılmaz olarak bazı sınırlılıklar doğurmuştur. Seyahatnameler seyyahların ilgisini çeken ve eserlerine yansıttıkları olay ve olguları içermektedir. Dolayısıyla seyyahların ilgi alanlarına girmeyen konularda bilgiler son derece azdır. Örneğin, tez çalışması başlangıcında incelenmesi düşünülen eğitim konusunda yok denecek kadar az bilgiye ulaşılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada sosyal bilim yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi sosyal bilimlerin birçok dalında kullanılan nitel araştırma yöntemlerinden birisidir (Yıldırım ve Şimşek, 2004). Birinci el tarihi dökümanların incelenmesi tarih araştırmalarının temel araştırma yöntemidir.

Araştırma sürecinde öncelikle konu ile ilgili birinci el kaynaklar, yani 19. yüzyılda Çanakkale’yi ziyaret eden İngiliz seyyahların seyahatnameleri taranmıştır. Bu bağlanma 19. yüzyılda Türkiye’yi ziyaret eden İngiliz seyyahların seyahatnamelerine ulaşarak, Çanakkale’yle ilgili kayıtların olup olmadığı araştırılmıştır. Türkçeye tercüme edilen ve basılan seyahatnamelerden(De Kay, 2009; Raczynski, 1980) dışında, tüm seyahatnamelerin orijinal İngilizcelerine ulaşılmış ve kullanılmıştır. Seyahatnamelerin telif sürelerinin geçmesi nedeniyle İnternet’ten tam metimlerine ulaşılabilmesi kaynak araştırması aşamasında oldukça kolaylık sağlamıştır. Seyahatnamelerin önemli bir kısmına İnternet veri tabanlarından erişilmiştir.

Öte yandan kaynak taramasında tespit edilen az sayıda bazı seyahatnamelerin tam metinlerine erişilememiştir. Bu yüzden bu seyahatnamelerin Çanakkale'yle ilgili bölümlerinin olup olmadığı kontrol edilememiştir.

Kaynak araştırması sonucunda 19. yüzyılda İngiliz seyyahlar tarafından yazılan ve Çanakkale ile ilgili bilgiler veren toplam 52 seyahatname tespit edilmiş ve çalışma kapsamında incelenmiştir.

Araştırmada İncelenen Seyahatnameler

Tablo1.

19. Yüzyılda Çanakkale'ye Gelen İngiliz Seyyahlar ve Eserleri

Geliş Tarihi	Seyyahın Adı Soyadı	Mesleği	Seyahatnamenin Adı
1801	Edward Daniel Clarke		Travels in Various Countries Europe Asia
1804	William Wittman	Doktor	Travels in Turkey, Asia, Syria and Across the Desert
1804	William Gell		The Topography of Troy And Its vicinity
1810	William Turner	Diplomat Yazar	Journal of A Tour in the Levant
1811	John Pinkerton	Antikacı Yazar Haritacı	A General Collection of the Best And Most Interesting Voyages and Travels in all parts of the world
1812	Sir Robert Wilson		Private Diary of Travels, Personel Services and Public Events
1814	Edward Raczynski	Arkeolog	1814'de İstanbul ve Çanakkaleye Seyahat Çev. Kemal Turan Tercuman 1001 Temel Eser 1980

1817	Richard Chandler	Antikacı Yazar	Travels in Asia Minor and Greece
1817	Robert Walpole	Devlet Adamı	Memoirs Relating to European And Asiatic Turkey
1817	John Cam Hobhouse		Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia To Constantinople
1821	Peter Edmund Laurent	Bilimadamı	Clasical Tour Through various parts of Greece, Turkey And Italy 18181-1819
1822	Charles Maclaren		A Dissertation of The Topography of the Plain of Troy
1826	Barbara Hofland	Yazar Şair	The Young Pilgrim or Alfred Campbell's Return to the East
1829	Chales Mac Farlane		Constantinople in 1828 A Residence of Sixteen Months Turkish Capital And Provinces
1829	Charles Colville Frankland	Amiral	Travel to and from Constantionaple in the years 1827and 1828
1830	Captain Abercromby Trant	Kaptan	Narrative of A Journey Through Greece in 1830
1831	Thomas Alcock		Travels in Russia, Persia, Turkey and Greece in 1828-9
1833	James E. De Kay	Zoolog	Sketches of Turkey 1831 and 1832
1833	R. R. Madden, M. D.	Doktor Devlet adamı	Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine in 1824,1825,1826 and 1827

Records of Travels in Turkey Greece And of			
1833	Adolphus Slade	Amiral	Acruise in the Black Sea with The Capitan Pasha in the years 1829,1830 and 1831
1835	John Auldjo		Journal of A visit to Constantinople and Some of the Greek Islands in the Spring and Summer of 1833
1837	Edmund Spencer	Asker	Travels in Circassia, Kırım Tartary
1838	David Urquhard		The Spirit of the East Journal of Travels Through Roumeli
1838	Charles Fellows	Arkeolog	A Journal written During an Excursion in Asia Minor
1843	John H. Allan	Akeolog Yazar	Pictorial Tour in the Mediterranean
1843	Sir Green Teplete		Travels in Greece and Turkey
1846	Charles White		Three Years in Constantinople or Domestic Manners of The Turks in 1844
1847	J.S. Hobbs		New Sailing Directions fort he Dardanelles, Sea of Marmara , Bosphours, Black Sea andThe Sea of Azov
1849	William Knight	Yazar	Diary in the Dardanelles
1849	Alexander William Kinglake		Eothen Traces of Travel From The East
1850	Robert Curzon		Visits to the Monasteries of the Levant
1851	Edmund Spencer	Asker	Travels in European Turkeyin 1850

1851	Walter Colton	Yazar	Land and Lee in The Bosphorus and Aegean or views of Athens and Constantinople
1853	N. Parker Willis		Summer Cruise in The Mediterranean on Board an American Frigate
1854	John Overton Choules	Papaz	The Cruise of the Steam Yacht North Star
1854	George William Frederick Howard		Diary in Turkish and Greek Waters
1854	Marianne Young	Hemşire	Our Camp in Turkey and The way to it
1855	Edmund Hornby		In and Around Stamboul
1856	Albert Smith	Bilimadamı	Customs and Habits of the Turks
1859	Nassau W. Senior		A journal Kept in Turkey and Greece
1864	Walter Colton	Yazar	Constantinople and Athens
1865	C.T. Noewton		Travels and Discoveries in the Levant
1865	Archibald Pollok Black		A Hundred Days in The East
1866	J. Lewis Farley	Diplomat Yazar	Turkey
1869	Henry Fanshawe Tozer	Papaz	Higlands of Turkey
1871	John Murray Firm		Handbook for Travellers in Constantinople The Bosphorus, Dardanelles, Brousa and Plain of Troy
1877	A.Galleanga		Two years of the Eastern Question
1879	Elisee Reclus	Coğrafyacı Yazar	Earth and Its Inhabitans Eouroe

1879	Thomas W. Knox	Gezgin Arkeolog	The Oriental World : or New Travels in Turkey, Russia, Egypt, Asia Minor and The Holybland From Vermont to Damascus Returning by the way of Beyrout, Smyrna, Ephesus, Athens, Constantinople, Budepest, Vienna, Paris, Scotland and England
1895	Adna Brown		
1896	J. William, J. Spry	Gezgin Mühendis	Life on the Bosphorus doing in the city of the Bell Gertude Türkiye gezileriyle ilgili kendisi bir seyahatname yayınlamamıştır. Seyahatlarıyla ilgili tuttuğu günlükler ve yazdığı mektuplar http://www.gerty.ncl.ac.uk adresinde yayınlanmaktadır.
1899	Bell Gertude	Ajan	

Bölüm II

Tarih Yazımında Seyahatnameler

Seyyah ve Seyahatname

İnsanoğlu yaradılışından itibaren birçok değişik nedenlerden dolayı düşmüştür yollara. Seyahat düşüncesinin oluşmasında pek çok faktör bulunmakla beraber, dini kurallar, devletlerarası ilişkilerden ortaya çıkan durumlar ve doğa olayları daha etkin rol oynamıştır. Sebepleri ve nedenleri farklı olsa da seyahat de insanlık kadar eskilere dayanmaktadır.

Çeşitli amaçlarla insanoğlunun yurt içine veya yurtdışına yapmış oldukları gezilerinde gezip gördükleri yerlerden edindikleri bilgi ve izlenimleri aktarmak amacı ile yazdıkları yazılara “*seyahatname*”, günümüz ismi ile “*gezi yazısı*” denmektedir. Seyahatname Arapça *seyahat* ve Farsça *name* olan kelimelerinden oluşmuştur (Çağrı, s.13). Gezme işini yapanlara da seyyah denmektedir.

Gizemli sırlarla dolu uzak diyarlar, yabancı insanlar, bilinmeyen bölgelerin keşfi, bilinmeyeni bulma, tadılmayanı tatma binlerce yıldan beri insanlığın en büyük tutkusu olmuştur (Löschburg, 1998, s.11). Hayatın her alanında olduğu gibi seyahatin gelişmesinde de temel faktör, insanın fitratında bulunan merak duygusu etkin bir rol almış ve seyahat etmek insanı heyecanlandıran bir uğraş olmuştur (Ortaylı, 2013, s. 9).

İlk seyahatname olarak bilinen *Gilgamiş Destanı*’nda tarih ve efsane iç içedir ve kahramanı ölümsüzlüğün peşinde birçok ülkeyi dolaşır. Yine günümüz modern tarihin oluşmasında büyük etkisi olan Herodotos (M.Ö. 490-430) yazdığı dokuz bölümden oluşan Tarih adlı eserinde kendi görüşleriyle efsane kahramanlarının yaşamlarını serüvenlerini birleştirmiştir (Löschburg, 1998).

Seyahatname türünün ilk önemli eserlerini verenlerin başında Venedikli Marco Polo ve Arap gezgin İbni Battuta gelir. Marco Polo, Anadolu, Ermenistan, Orta Asya Ülkelerini,

Hindistan'ı ve Çin'i kapsayan dört yıldan fazla süren uzun bir seyahate çıkmış ve bu yolculukta gördüklerini yazmış olduğu seyahatnamesinde *Uzakdoğu ve kültürünün geniş tasvirinin* günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Asiltürk (2009) “Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler”de ifade ettiğine göre, Marco Polo’dan üç kat daha fazla yer gören ve çeyrek asır gezen Arap gezgin İbni Battuta, İspanya’dan Hindistan’a, Orta Afrika’n Güney Rusya arasında kalan bölgeleri gezmiştir. “Tuhfet-ün Nuzzar fi Garaib-il-Emsal ve’l Acaib-il-Esfar” (Garip Seferler ve Tuhaf Örneklerle Karşılaşmaların Armağanı) adlı eserinde gezdiği yerlerdeki insanların geleneklerinden giysilerinden yaşantılarından bahsederek o dönemleri yansıtan bir kültür aynası olmuştur.

Acar (2013) “Rusya’dan Hindistan’a Bir Sergüzeşt: Afanasiy Nikitin ve Seyahatnamesi” başlıklı makalesinde incelediği Rus seyyah Afanasiy Nikiti de unutmamak gerekir. 1468 yılında Rusya’dan Hindistan’a gidip orada bulunan Behmen Türk Sultanlığı’nı ziyaret ederek buradaki izlenimlerini “Hojdeniye za Tri Morya” (Üç Deniz Ötesine Yolculuk) adlı seyahatnamesinde yazmıştır.

Türk seyyahlar arasında dünyaca en tanınmış olan ise hiç şüphesiz Evliya Çelebidir. “Seyahatname” adını verdiği eseri 10 ciltten oluşmaktadır. Evliya Çelebi kırk yıla yakın süren seyahatinde gezdiği yerlerin coğrafi, kültürel, sosyal özelliklerini gözlemlemiş, gözlemlerine kendi yorumlarını ekleyerek kendi üslubunca bazı yerlerde abartı yaparak, günlük yaşam dilini kullanarak aktarmıştır. Eserlerinde olayları geniş ve ayrıntılı tasvirlerle anlatmış ve gittiği yerlerde bulunan cami, kale, han, hamam, kervansaray, vb. yerler hakkında da bilgiler vermiştir.

Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye* adlı eseri denizcilik ve coğrafya eseri olmanın yanında, bir seyahatnamedir. Piri Reis bu eserinde Akdeniz kıyıları, limanları, körfezleri ve bu bölgelerde yaşayan insanların yaşantıları hakkında denizcilere faydalı olacak bilgiler aktarmıştır (Maden, 2008)

Yine bunların dışında Mehmet Edip'in *Menasiku'l Hacc*, Nabi'nin *Tuhfetü'l-Haremeyn*, Katip Çelebi'nin *Cühannüma'sı* ve Mustafa Said Bey'in *Avrupa Seyahatnamesi* gibi bir çok örnekler verilebilir.

Seyyahlar, gezdikleri yerlerde kendilerine ilginç gelenleri yazmışlardır. Bazen o milletten birinin dikkatini çekmeyen alışa gelmiş sıradan bir şeyi enteresan bulup yazarak, bizim o günleri anlamamız adına günümüze ışık tutmuşlardır. Bazen de eseri cazip kılmak için abartı yapmaktan çekinmemişlerdir (Kütükoğlu, 2008, s. 25). Yine eserlerinde sadece yerli halkların sosyal yaşamlarından değil, başlarından geçen tehlikeli veya komik durumlardan da söz etmişlerdir. Örneğin, William Knight (1849) Kilitbahir'de tepeden boğaz manzarasını seyrederken yanlışlıkla girdikleri bir evin bahçesindeki kadınların çığlıklarından dolayı oradan nasıl kaçtığını anlatmıştır.

Erken dönem seyahatnameleri, 15. ve 16. yüzyıllarını kapsayan dönem genelde tüccarların yazmış olduğu eserler veya onların yazmış olduğu mektuplardan oluşmaktadır (Hulme, 2002). Yine bu dönemin seyahatname yazıcıları arasında din adamları, hacılar da yer almaktadır. Bunların dışında resmi görevler için Türkiye'ye gelmiş elçilik çalışanları ve onların yakınlarının kaleme aldıkları ve savaşlar sırasında Türklere esir düşenlerin yazdığı eserler de bulunmaktadır (Şahin, 2007).

17. yüzyılda "Grand tour" veya "The gentleman's tour of Europe" adı verdikleri yeni bir seyahat türü ortaya çıkmıştı. O dönemde moda olmak isteyen Avrupa'nın prensleri, soyluları yanlarına hizmetçilerini de alarak yolculuğa çıkıyorlardı. Bu aynı zamanda genç İngiliz prensleri için eğitimlerini tamamladıklarını gösteren bir ögeydi (Duncan, 2008). Zorluklarla dolu bir yolculuktan sonra ülkelerine geri dönen seyyahlar, ülkelerinde itibar görmekle beraber kültürlü insanlar sayılmaktaydılar (Löschburg, 1998).

18. ve 19. yüzyılda yazılan seyahatnamelerin çoğu bilimsel bir düşüncenin merakını etkisiyle yazılmışlardır. Bu dönemdeki seyyahların meslekleri incelendiğinde, bu dönemde Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların arasında diğer dönemlerden farklı olarak arkeologlar, ressamlar, araştırmacılar, botanikçiler, haritacılar ve ajanlar daha çok bulunmaktadır. Bu dönem seyyahların ortaya koyduğu eserlerdeki nitelik oldukça artmıştır.

Yine bu dönemde doğuya yapılan seyahatlerde büyük bir artış olmuştur. Bunun sebepleri ise, Hindistan da İngiliz yönetiminin kurulması, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ve ülke arasında ki rekabettir (Yılmaz, 2013, s. 587-614).

Daha önceki dönemlerde kıtalar arası yolculuklarda yelkenli gemiler kullanılıyordu. Bu da yolculuğa çıkmak isteyenleri olumsuz etkiliyordu. Yola çıkanların da çoğu uygun rüzgârı bulamamaktan şikâyetçi oluyorlardı. Örneğin Çanakkale'ye gelen seyyahların hemen hemen tamamı bu durumdan şikâyetçi olmuşlar hatta bazıları Gelibolu'dan sonraki yolculuklarına gemiden inmek zorunda kalmışlar ve yolculuklarına at ile devam etmişlerdir (Walpole, 1817, s. 88 ; Frankland, 1829, s. 232; Slade, 1833, s. 46-47; Fellows, 1838, s. 77; Knight, 1849, s. 8; Laurent, 1821, s. 51; Auldjo, 1835, 30). Sanayi devrimiyle beraber bu yolculuklarda buharlı gemiler kullanılmaya başlanmış ve düzenlenen turlar İstanbul'a kadar ulaşmıştır.

Resim 1. Osmanlı Döneminde buharlı Gemi Örneğidir. BOA

Seyyahların eserlerini değerlendirirken, gezinin ticaret, politik ilişkiler, misyonerlik, istihbarat gibi ne amaçla yapıldığını ve seyyahın sosyo-politik statüsünü bilmek gerekir. Bunlar seyyahın Osmanlı Devleti'nde ne kadar kaldığı ile de bağlantılıdır (Faroqhi, 1999, s. 190). Diğer bir önemli etken ise kişinin amacıdır. İnsanların hayal dünyalarını harekete geçirmek için yazılmış olan bu eserlerde seyyahlar bazen doğruların yanına gerçek dışı olayları da eklemiş olabilir (Derin, 2006, s. 43). Seyyah oryantlizme malzeme temin etmek üzere yola koyulmuş ya da kendi görüşlerini diğer görüşlerden üstün tutarak doğruluğunu göstermek maksadıyla veya kendisini duygulandıran bir seyahat projesinin sonucu olabilir. Lady Montegu daha önceki dönemde yazılmış seyahatnameler için şunları söylemektedir:

İstanbul'da bulunduğum müddet zarfında Türkiye üzerine yazılmış seyahatnamelerin büyük bir kısmını inceleme fırsatını buldum, hepsi bana çocuk masalı gibi geldi ve uyduruk geldi. (Montegu, 1998 akt. Said, 1998, s. 222)

Bunlarla birlikte seyyahın Osmanlı vatandaşları ile yaptığı görüşmelerinde tercüman kullandığı ve tercümanlardan kaynaklanan çeviri hatalarının da olabileceği ve özellikle tercümanların Osmanlı'nın gayri-müslim tebasından oldukları da göz önünde bulundurulması gerekir.

Osmanlı'da Avrupalı Seyyahlar ve Bunların Üzerine Yapılan Araştırmalar

Avrupalı seyyahlar ve seyahatnameleri üzerine son yıllarda yerli ve yabancı tarihçiler tarafından birçok çalışma yapılmış ve eserler ortaya konmuştur. Bunların arasından özellikle; Aybet (2003) “*Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*”, isimli kitabı ile seyahatname çalışmaları için önemli bir eser ve rehber bir eser ortaya koymuştur.

Schiffer (1999) “*Oriental Panorama British Travellers in 19th Century Turkey*” adlı çalışmasıyla Osmanlı toplumu hakkındaki çalışmalarla ilgili olarak önemli bir eser yazmıştır.

Gürsoy (2007) “*İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*” eseriyle belli başlı İngiliz seyyahların yazmış olduğu seyahatnamelerle Türk imajını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmada İngiliz seyyahların izlenimlerine diğer milletlerden seyyahların izlenimlerini de ekleyerek, dönemin Osmanlı kaynakları ile de karşılaştırılmıştır.

Kumrular (2005) “Dünyada Türk İmgesi” isimli eserde Türk imgesi konusunu, Osmanlı tarih yazıcılarından Batılı yazarlara kadar farklı renkli bir yelpazede sunmuştur. Yazar kitabında Avrupa’da bulunan birçok milletin Türklere bakışı sunmanın yanında; bunun şiirde, edebiyatta ve sinemadaki yansımalarını okuyucunun bilgisine sunmuştur.

Lean (2009) “*Doğu’ya Bakış 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*” ve “*Doğu’ya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu’nun İngiliz Konukları*” çalışmalarıyla İngilizlerin seyahatler aracılığıyla Osmanlı dünyası ile yaşamış oldukları etkileşimleri anlatan bilimsel çalışmalara önemli bir katkı sağlamaktadır.

Çetin (2011) “*Batılı Seyyahlara Göre İstanbul’un Gayrimüslim Ahalisi 1553-1673*” isimli çalışmasıyla Osmanlıda yaşayan gayrimüslimlerin sosyal, kültürel ve dini hayatlarına dair seyyahların gözlemlerini aktarmıştır.

Stanivukovic (2007) “*Remapping The Mediterranean World in Early English Writings*” isimli kitabında, Erken dönem İngiliz Seyyahların Akdeniz kıyılarında yapmış olduğu seyahatler, buralarda yapılan ticaret, Müslümanlara bakış açılarından bahsetmektedir.

Maden (2008) “*Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları*” Makalesinde Seyahatname türünün ilk örneklerinden bahsetmiş ve bunların edebiyatımızdaki gelişmelerini anlatmıştır.

Asiltürk (2009) “*Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler*” isimli makalesinde Edebiyatımızda önemli yer eden seyyahlar ve eserleri hakkında bibliyografik bilgiler vermiş ve bazı seyyahların izlenimleri yorumlamıştır.

Çetin (2010) “*XVI. Asır Alman Seyyahlarına Göre Osmanlı Toplumunu (Müslüman Davranış ve Törenleri ile Dini Mekânlar)*” isimli makalesiyle Alman seyyahların Osmanlıda yaşayan Müslümanların dini hayatları, dini bayramları, törenleri, ibadetleri ve bunların gereksinimleri konusunda seyyahların bakış açılarını yansıtmıştır.

Aksoy (2003) “Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlı Musikisi” kitabında 16. Yüzyıldan başlayarak 19. Yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devletine gelen seyyahların Türk müzikleri ile ilgili düşüncelerini değerlendirmiş ve onların bakış açılarını yansıtmıştır.

İngiliz Seyyahların Osmanlı ve Türk Algısı

İmaj, bireyin, toplumun veya bir devletin olumlu veya olumsuz olarak farklı insanlar ya da devletler tarafından değerlendirilmesinden ortaya çıkmaktadır. Bilinçli veya bilinçsiz olarak oluşturulan bu imaj, toplum hakkında negatif veya pozitif olarak yorumlar yapılmasını sağlar.

“Türk İmajı” ise zamanla Türkler hakkında var olan yazılı kaynakların da genelleştirmeyi ifade eden bir ad olarak ortaya çıkmış ve Osmanlı devletinin geçirdiği dönemlere göre o da yeni bir şekil almıştır.

Osmanlı Padişahları Orhan Gazi’den başlayarak *Sultan al-guzat wa’l-mucahidin* unvanını benimsemişler ve İslam’ın yayılmasını için devamlı Avrupa’ya akınlar düzenlemişlerdir (İnalçık, 2010, s. 55). Türklerin Avrupa içlerine sokulması, Akdeniz kıyılarına ulaşması ve onların geleceklerini tehdit etmesi Türkler hakkında bazı düşüncelerin oluşmasına neden olmuştur (Şahin, 2007, s. 44).

Özellikle erken dönemlerde Hıristiyan Avrupa da İslam’a karşı oldukça yaygın bulunan bir düşmanlık vardı. Bunun başlıca sebeplerinden biri Haçlı seferlerinden kalma Avrupalının hafızalarındaki düşmanlık hissi idi. Bu dönemde Hıristiyan din adamları Hıristiyanlığın tehlike altında olduğunu toplumlara aşlamaya çalışmaları sonucu Türk ve

İslam bir olarak düşünülmesini sağlamıştır. Bu düşmanlıktan dolayı kibirli veya gururlu karaktere sahip olan ya da uygunsuz davranışlar da bulunan kişilere Türk yakıştırması yapılıyordu (Mac Lean, 2009, s. 9).

II. Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ile oluşan korkular batıl inançların da doğmasına neden olmuştur. Avrupa'da acıklı haberle beraber birçok yalan ve abartıda dolaşmaya başlamıştır. Venedikler, 28 Mayıs'ta Galata'nın ve ertesi gün Konstantinopolis'in düştüğü, insanların katledildiğini veya köle yapıldığını kötü kalpli sultanın katliam yaptığını yaymışlardı (Schwoebelt, 2013, s. 17). Sırp despotu Georg Brankoviç gibi Alman imparatoru III. Frederik de papaya yazdığı mektupta aynı şeylerden yakınıyordu. Broşürlerde koca bıyıklı Türk askeri sarığı ile her tarafını kapatmış, bir elinde bayrak, diğer elinde mızrakla Hıristiyan kız çocuklarını mızraklarken gösteriliyor ve artık Türk tehdidi dünyanın sonu olarak algılanıyordu (Wheatcroft, 2004 s. 90).

Rönesans döneminde Avrupa'da Türk imajının oluşmasında katkısı olan diğer bir etken de Kutsal Topraklara yolculuk yapan hacıların ya da o bölgelerde görev yapan din adamlarının notları olmuştur. Hacıların çoğu notlarında ziyaret ettikleri yerler hakkında bilgiler vermişler, oraları tasvir etmişler ve oralarda geçen mitolojik olaylardan bahsetmişlerdir (Schwoebel, 2013, s. 282). Bunlardan biride Suriye bölgesinde vaiz olan William Biddulph olmuştur. Biddulph, 1600 ile 1608 yılları arasında Afrika, Filistin, Kudüs, Mezopotamya ve Kızıl deniz bölgelerine seyahatler yapmış ve başından geçen olayları yazdığı mektupları 1609 yılında basılmıştır. Seyahatnamesinde bir Hıristiyan din adamı olarak bu beldeleri rahatça gezdiğini belirmesine rağmen başta İslam dini olmak üzere Osmanlı Devleti hakkında hayali gerçeği yansıtmayan birçok bilgi vermiştir. Biddulph'a göre Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u alınca Ayasofya Kilisesini ahır olarak kullanmış ve Osmanlıların ahlaksız, vahşi bir millet olduğunu iddia etmiştir (Biddulph, 1609, s. 92-96).

Bu dönemde Avrupa Türklerin ilerleyişini durduramamış ve savaşlarda başarısız olmuş ve bu da Türklerin yenilmez oldukları imajının oluşmasını sağlamıştı (Schwoebel, 2013, s. 7). Dönemin yazarları Türk korkusunu azaltmak için yazılar yazmışlardır. Erasmus da (Aktaran Schwoebel, 2013, s. 8), bunlardan biri olarak şöyle demiştir:

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü insanları korkutmamalıdır. Roma ve Büyük İskender'in imparatorlukları da çok büyüktü ve yenilmez oldukları sanılırdı. Hâlbuki bugün yoklar. Yıkılıp gittiler.

Osmanlı Devleti Süleyman Paşa idaresinde Avrupa'ya geçtikten sonra fethettiği bölgelerde uygulamış olduğu sosyal ve ekonomik işlerin adaletle yönetilmesi ve ahaliyi koruma ilkesini benimsemişti. Aşıkpaşazade bunu şu şekilde ifade etmiştir. “*Onlar bu yerlerin kâfirlerini incitmediler... İçinden birkaç bellice kâfirlerini tuttular. Cimbi kâfirleri bu gaziler ile müttefik oldular.*” (Aktaran, İnalçık, 2010, s. 205)

Bu siyasetin sonucu olarak Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler artmıştır (Üçel, 2003, s. 17). Özellikle II. Mehmet devlet stratejisi olarak fethedilen yerlerdeki yenilmiş elitleri yönetimin üst düzeylerinde görev vermeyi tercih etmiştir (Barkey, 2008, s. 113).

Avrupalılar Türkleri düşman olarak görmesine rağmen bu devlete karşı olan ilgilerini de gizleyemiyorlardı (Kumrular, 2005, s. 268). İngilizler de ise bu kıskançlık ve hayranlık on altıncı yüzyılda başlayan ilişkiler ile başlamış ve bir yüzyıl kadar devam etmiştir (Mac Lean, 2009, s. 1).

Genel olarak Osmanlıya büyük ilgi göstermeleri devletin zirvelerde olduğu Muhteşem diye adlandırdıkları Sultan Süleyman döneminde olmuştur. Osmanlıların Avrupa'da izledikleri politikanın temellerini oluşturan “*Avrupa'yı tek elde toplamak isteyen güçlere karşı daima karşı güçlerin desteklenmesi*” prensibi ile özellikle, Kanuninin Şarlent'e karşı I. Fransuva'nın yanında yer alması ve Fransızlara Kapitülasyonlar vermesi ve verilen bu

Kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı Devletine karşı büyük bir ilgi duymuşlardır (Şahin, 2007, s. 45).

İngiltere’de Kral VII. Henry ile başlayan ve Kraliçe I. Elizabeth ile biten Tudor döneminde Osmanlının gelişimi Avrupa’da entelektüel çevrelerde büyük ilgi uyandırmış ve Osmanlılar hakkındaki bilgi kaynakları yüzyılın başına göre iki kat artmıştır (Kumrular, 2005, s. 268). Zenginler arasında toplumsal statüsünü göstermek isteyen kişiler Türk halılarını topluyor veya Osmanlı kıyafetleri içerisinde resimlerini yaptırıyor ya da Osmanlı Padişahlarının resimlerini sergiliyorlardı. Ancak yapılan bu portrelerde dikkat çeken nokta ise resmedilen kişi arkasında bulunan Osmanlı kilimlerine karşı önemsemez havası şeklinde olmasıdır. Bu dönemde yaşayan İngilizler için Osmanlı dünyası, insanı etkileyen ve ona cazip gelen bir dünya idi ve bu yüzden de bir kıskançlık sebebiydi (Mac Lean, 2009, s. 49-52).

Türk imajı, Kanuni döneminde daha da belirginleşmiştir. Bu dönemde Türklerin uygulamış oldukları fetih politikası günümüzün ifadesiyle psikolojik savaş sayesinde birçok kale ve bölge savaş olmadan teslim olmuş ancak Türkler için kullanılan sıfatlarda sertleşmeye başlamıştır. Bilinçli bir şekilde yapılan bu davranışlar “*Yenilmez Türk*” yerine “*Korkunç Türk, korkulması gereken*” imajının stabilize olmasına sebep olmuştur (Kumrular, 2005, s.113).

Türk adı bile bu dönemde Avrupa’daki Hıristiyanları korkutmaya yetmiştir. Bu korku aynı zamanda Hıristiyanları bir araya gelmesini sağlamış ve 1571 yılında Don Juan’ın komutasındaki Haçlı donanması İnebahtı da Osmanlıyı yenince Papa’nın aforoz ettiği İngiltere’de bile beklenenden daha fazla takdir edilmiş, Londra’nın merkezinde şenlik ateşi yakılmış ve şölenler verilmiştir (Mayes, 2000, s. 35).

1683 Türk imajı açısından bir dönüm noktası olmuştur. Viyana da Osmanlı ordusunun yaşamış olduğu bozgun Türklere karşı olan ilgiyi azalmış ve hafızalarda bulunan

“Yenilmez Türk” imajını değiştirmeye başlamıştır. Dönemin Filozofları Türklere karşı Avrupa birliğini savunan birçok proje geliştirmişlerdir. Leibnitz, Fransa’yı Osmanlı ile yapmış olduğu işbirliği politikasından caydırmak için Mısır’ın taviz olarak verilmesini öngörmüştür.

Fransız Devriminden sonra Napolyon ve Rus Çarı Aleksander, Avrupa kıtasını aralarında paylaşarak Tilsit Barışı’nı imzalarken Rus ordusunun Türkiye üzerine yollanış sebebi olarak şunları ifade etmiştir : “*çürümekte olan imparatorluğu içten çökertmek isteyen unsurlara yardım etmek için*” (Kula, 2012, s. 151).

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllara gelindiğinde “Korkunç Türk” ve “Yenilmez Türk” imajı yerini artık “Hasta adam” imajı almıştır. 18. Yüzyılın sonlarında *Turquerie* modasını etkinliğini yitirmiş fakat Doğu’ya olan merak Oryantalizm ile artarak devam etmiştir. Knight’a (1849) göre İngiltere’de Farsça ve Arapça öğretilmesine rağmen bir seyyahı İstanbul’dan Çin’e götürecek tek dil hala Türkçe olduğunu belirtmektedir. Oryantalizmin etkisiyle Bu dönemde Osmanlının soysan yaşamı ve cinsellik ön plana çıkmış saraya giremeyen birçok seyyah eserlerinde daha çok sokakta karşılaştığı manzaralara bin bir gece masallarındaki gibi tasvirlerde bulunarak eserlerinde yazmışlardır. Bu o kadar abartılmıştır ki, Osmanlı topraklarına gelmeyen bazı yazarlar başka eserlere bakarak ya da kütüphanelerdeki kaynakları kullanarak veya duyduklarını hayal edebildikleriyle beraber doğru olup olmadığına bakmayarak çalışmalarında Osmanlıyı işlemişlerdir.

19. Yüzyılda Çanakkale’yi Ziyaret Eden İngiliz Seyyahlar

Çanakkale bulunduğu stratejik konumundan dolayı önemini hiçbir zaman yitirmemiş, tarihimizde ve dünya tarihinde önemli bir yer tutmuş ve birçok önemli olayın geçtiği yer olmuştur.

Bugün Çanakkale olarak bilinen merkez ise pek eski dönemlere gitmeyen ve temeli Fatih Sultan Döneminde oluşturulmuş bir şehirdir. Kentin çekirdeği Fatih Sultan Mehmet’in

yaptırmış olduğu Kal'a-i Sultaniye (Çimenlik Kalesi) etrafında başlayan yerleşim oluşturmaktadır. Truva, Dardanos, Assos, Sestos, Abidos, Madytos, Kallipolis ve Lampsakos gibi şehirlerin bu bölgede kurulması bölgede eski Tunç çağından beri yaşam olduğunun göstergesidir. Özellikle Anadolu yakasında bulunan Abidos tarihi bir çok olaya tanıklık etmiştir. M.Ö. 480 yılında Pers Kralı Xerxes (Serhas) buradan Trakya'ya geçmiştir. Bugünkü Koçabaş çayı yapılan Granikos Savaşına katılan Büyük İskender aynı bölgeden Anadolu'ya geçmiştir. Yine İstanbul'u fethetmek için gelen Mesleme bin Abdülmelik komutasında Müslüman ordusu buradan karşıya geçmiştir (Hatip, 2009, s.13-16).

Çanakkale ve çevresinde Osmanlı Hâkimiyetinin kurulmaya başlaması, İmparator Kantakuzenos'a yardım etmek amacıyla Rumeli'ye geçen Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa başlasa da bölge tamamen I. Murad döneminde fethedilmiştir.

Boğaz savunması için ilk ciddi adımlar Fatih Sultan Mehmet zamanında atılmıştır. Padişah İstanbul savunması ve boğazdan geçişleri kontrol altına almak için boğazın en dar yerlerine Rumeli yakasına *Killidülbahr* ve Anadolu yakasına da *Sultaniye* kalelerini karşılıklı olarak inşa ettirmiştir. Başlangıçta sadece askerlerin bulunduğu bu kalede daha sonraki yıllarda kale çevresine asker aileleri için inşa edilen evler ve dükkânlar büyüyerek şehir haline gelmiştir.

Daha sonraki yıllarda Boğazda bulunan savunma sistemlerinin yeterli olmaması üzerine II. Abdülhamit döneminde savunma tertibatı tekrar ele alınmıştır (Eraslan, 2014).

19. yüzyılda Çanakkale'yi ziyaret eden İngiliz seyyahların amaçları ve seyahat süreleri oldukça değişmektedir. Çanakkale İstanbul'a giden deniz yolu güzergahı üzerinde olması sebebiyle bazı seyyahlar Çanakkale'ye kısa süreliğine transit olarak uğramış, bazıları belirli bir iş dolayısıyla uğramış, bazıları ise Çanakkale bölgesine planlı ve uzun süreli ziyaretlerde

bulunmuşlardır. Aşağıda inceleneceği gibi, özellikle Truva başta olmak üzere, antik kent kalıntılarına yönelik planlı ziyaretler oldukça yaygındır.

Seyyahların Kısa Biyografileri

Seyahatnameler onları yazan seyyahların ilgi alanları eğitim durumları ile bağlantılı olarak şekillendikleri için çalışma kapsamında eserlerini incelediğimiz seyyahların kısa biyografileri verilmiştir. Seyyahların biyografileri hazırlanırken seyahatnamelerin giriş bölümlerinde verilen bilgiler dışında Reinhold Schiffer'in *Oriental Panorama British Travellers in 19th Century Turkey* kitabı, www.biography.com ve wikipedia kullanılmıştır. Bazı yazarların hayat hikâyeleri hakkında, ne eserlerinden, ne de diğer kaynaklardan yeterli bilgi edinilememiştir. Hakkında yeterli bilgi edinilemeyen seyyahlar şunlardır: William Gell, Peter Admund Laurent, Barbara Hofland, Chales Mac Farlane, Captain Abercromby Trant, Walter Colton, Charles White, J.S. Hobbs, Robert Curzon, N. Parker Willis, John Overton Choules, John Murray Firm, A.Galleanga, Elisee Reclus, Adna Brown, Robert Wilson.

Alcock, Thomas (1801-1866)

Thomas Alcock 1828 ile 1829 yıllarında 18 ay süren bir yolculuk yapmıştır. Rusya, Gürcistan, Ermenistan, İran'ın bir bölümünü gezerek Osmanlı topraklarına gelmiş ve buradan Yunanistan'a geçmiştir. Kitabının adı "*Travels in Russia, Persia, Turkey anda Greece*" dir ve 1831 yılında basılmıştır.

Allan, H. John

İngiliz arkeolog ve yazardır. Akdeniz ülkelerini 19. yüzyıl ortalarına doğru gezmiş ve 1843 yılında "*A Pictorial Tour in the Mediterranean*" ismini verdiği gezi notlarını yayınlamıştır. Kitabında Arap ve Osmanlı dünyası hakkında resimler mevcuttur.

Auldjo, John (1805-1886)

Seyyah yazarlığının yanında iyi bir jeolog ve ressamdır. Cenevre de İngiliz elçiliği görevinde bulunmuştur. 1827 yılında Avrupa'nın en yüksek dağı olan Mont Blanc (Beyaz Dağ) tırmanmayı başarmış ve “*Narrative of an Ascent to the Summit of Mount Blanc*” adını verdiği eserini de 1828 yılında yayınlamıştır. 1833'te doğuya çıktığı yolculuğunda, Yunan adalarını ve İstanbul'u gezmiştir. 1835 de “*Journal of a Visit to Constantinople*” yayınlamıştır.

Clarke, Edward Daniel (1769-1822)

Yazar ve antikacı olan Edward Daniel Clarke 1769 yılında Willinton, Sussex te doğmuş ve Cambridge te eğitim görmüştür. 1801 yılında Rusya, Türkiye, Yunanistan ve Mısır'a bir gezi düzenlemiştir. Türkiye'den birçok antik eşya toplayan seyyah aynı zamanda Türklerden hoşlanmamaktadır. Yapmış olduğu seyahatlerini *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*(1810-1823) yılları arasında altı bölümde yayınlamıştır. Türkiye tecrübelerini ikinci bölümde yayınlamıştır.

Farley, J. Lewis (1823-1885)

James Lewis Farley bankacı, diplomat ve yazardır. Yazılarını daha çok doğu meseleleri üzerine yazmıştır. Yazar 1823 yılında Dublin'de doğmuş ve Trinity College' de eğitim görmüştür. Paris Barış antlaşmasının imzalanmasıyla İngiliz sermayedarlar tarafından kurulan Osmanlı Bankası'nın Beyrut şubesinde baş muhasebe şefi olarak görev yapmıştır. 1858 yılında “*The Massacres in Syria*” adlı eserini yayınlamıştır. 1860 yılında ise İstanbul'daki Osmanlı Bankasına genel muhasebeci olarak atandı. Bu tarihten sonra Türk insanları ve onların yaşamları, Osmanlı devletinin ekonomik durumu ve idarecileri hakkında bilgi edinmiştir. Takip eden yıllarda “*The Resources of Turkey*”, “*Banking in Turkey*”, “*Turkey; a Sketch of its Rise, Progress, and Present Position*”, “*Modern Turkey*”, “*The*

Decline of Turkey Financially and Politically” gibi Osmanlı devleti hakkında birçok kitap yazmıştır.

Fellows, Charles(1799-1860)

Fellows, bir bankacının oğlu olarak 1799 yılında Nottingham’da doğmuştur. Erken yaşta illüstrasyonlar çizmiş ve 1820 yılında İngiliz Bilim Derneği üyeliğine seçilmiştir. 1827 yılında Mont Blanc dağına tırmanmış ve buraya tırmanan on üçüncü adam olmuştur. Arkeolog olmasından dolayı genelde antik bölgeleri gezmiş ve buralarda bulunan eserler hakkında bilgiler vermiştir. Eserlerinde antik dönemden kalan eserlerin çizimlerini yapmış ve üzerlerinde yazan yazıları okumuş ve eserleri kayıt altına almıştır.

Türkiye’ye ilk defa antik bölgeleri gezmek için 1838 yılında gelmiştir. Bu seyahatinde Anadolu’da bulunan Helenistik öncesi dönemlere ait bazı önemli şehirleri bulmuştur. İngiltere’ye dönüşünden sonra “*A Journal written During An Excursion in Asia Minor*” isimli seyahatnamesini yayınlarak toplumda büyük bir merak meydana getirmiştir. Daha sonraki yıllarda 1841 yılında tekrar Türkiye’ye gelmiştir. Bu seyahatinde ise bir çok tarihi eseri İngiltere’ye götürmüş ve yolculuk izlenimlerini “*An Account of Discoveries in Lycia*” eseriyle yayınlamıştır. Hizmetlerinden dolayı Sir ilan edilmiş olan Charles Fellow hayatının son dönemlerinde tarımla da uğraşmıştır.

Frankland, Colville Charles(1797-1876)

Bir papazın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 1813 yılında Kraliyet Deniz Kolejinde eğitim görmeye başlamıştır. 1841 yılında deniz albayı oldu ve 1875 yılında da amiral olarak emekli olmuştur. “*Travels to and from Constantinople*”, “*Narrative of a Visit to the Courts of Russia and Sweden*”, “*A Naval Biographical Dictionary*” isimleriyle kitapları yayınlanmıştır.

Getrude, Bell (1868-1926)

Gertrude Margeret Lowthian Bell yazar, seyyah, siyasi memur, arkeolog ve aynı zamanda bir casustur. Akıcı bir şekilde Arapça ve Farsça konuşabiliyordu. Mezopotamya da İngiliz emperyal politikasının oluşturulmasında etkili olmuştur. Birinci Dünya Savaşı esnasında Mısır'da çalışmış, Ürdün ve Irak'ın kurulmasına yardımcı olmuştur. Gerturude Bell 1919'daki Paris Konferansına katıldığı gibi, 1921'deki Kahire Konferansına Churchill tarafından davet edilen tek kadındır. Bağdat'ta 1926 yılında vefat etmiştir. Hayatı "Letters From Bagdat" ismiyle belgesele çekilmektedir.

"*Persian Pictures*" adını verdiği anılarını 1894'te yayınlamıştır. 1899 yılında tekrar Ortadoğu'ya giderek Filistin, Şam, Kudüs ve Anadolu'nun birçok yerini 12 yıl boyunca gezmiştir. Anadolu'yu arkeolog olan arkadaşı William Ramsay ile beraber gezmiştir. Bell'in yapmış olduğu seyahatler incelendiğinde sadece bilimsel amacın hedeflenmediği anlaşılabacaktır. Seyyahın gezmiş olduğu yerlerde yazmış olduğu mektupları, günlükleri ve 7000'e yakın çekmiş olduğu fotoğrafları adına oluşturulan (<http://www.gerty.ncl.ac.uk>) sitesinde yayınlanmıştır.

Hobhouse, John Cam (1786- 1869)

John Cam Hobhouse parlamenter ve İngiliz kabinesi üyesi olarak tanınmıştır. Cambridge te bulunan Trinity College te eğitim gördükten sonra Lord Byron ile Akdeniz bölgesini gezmiştir. Lord Byron Çanakkale boğazında Leander gibi karşıdan karşıya yüzmeye çalışırken yanında bulunan seyyah onun yolculuğunu ayrıntıları ile anlatmış ve Lord Byron öldükten sonra da onun vasiyetlerini yerine getiren birisi olarak Londra'da bulunan Yunan kominitesine yardım etmeye devam etmiştir.

Kinglake, William Alexander (1809-1891)

Oryantalist seyyah olarak bilinen Alexander William Kinglake aynı zamanda tarihçi ve devlet adamıdır. Kinglake avukat ve bankacı bir babanın oğlu olarak Taunton da dünyaya gelmiştir. Eğitimini Eton Kolejinde başlamış daha sonra Cambridge Üniversitesine giderek tamamlamıştır. 1832 den sonra Londra da hukuk ile meşgul olmuştur. İlk edebiyat girişimi olan “*Eothen; or Traces of travel brought home from the East*” Balkanlardan geçerek Osmanlı topraklarına yapmış olduğu yolculuğu anlatmaktadır. Kinglake ünlü yapan diğer bir eseri ise “*The Invasion of the Crimea*” olmuştur.

Knight, William

William Knight denizcidir. Royal Harwich Yatch Club’ın Komutanlarındandır. 1839 ta Akdeniz’e yapmış olduğu yolculuğu “*Oriental Outlines*” ismiyle yayınlamıştır. Yine 1849

“*Diary in the Dardanelles*” i yayınlamıştır. “*Diary in the Dardanelles*” kitabında Çanakkale ile ilgili bir çok tasvirlerde bulunmuş ve küçük bir sözlük olabilecek şekilde özellikle denizcilerin kullanabileceği bazı Osmanlı kelimelerin İngilizcelerini de yazmıştır.

Knox, W. Thomas (1835-1896)

Thomas Wallace Knox gezgin, yazar ve gazetecidir. Kırk beşin üzerinde yazmış olduğu kitabı vardır. Çanakkale ile ilgili izlenimlerini “*The Oriental World: or New Travels in Turkey, Russia, Egypt, Asia Minor and The Holy Land*” isimli seyahatnamesinde anlatmaktadır.

Laurent, Peter Edmund (1796-1837)

Bilim adamıdır.1796 yılında Fransa’da doğmuştur. Fransa’da eğitim görerek erken yaşta İngiltere’ye gelmiş ve Oxford Üniversitesi’nde modern diller öğretmenliği yapmıştır. Avrupa dillerini akıcı bir şekilde konuştuğu gibi Arapça, Latince ve Yunanca dillerine de bilen birisidir.

1818 yılında Venedik'ten başlayarak Akdeniz kıyılarını gezmiş ve 1819 yılında İngiltere'ye geri dönmüştür. 1821 yılında yapmış olduğu bu seyahat izlenimlerini “*Recollections of Classical Tour*” ismiyle yayınlamıştır.

Madden, Richard Robert (1798-1886)

Richard Robert aslen İrlandalı doktor, yazar ve kölelik karşıtı bir tarihçidir. Robert 1798 yılında ipek üreticisinin oğlu olarak Dublin'de doğmuştur. Özel okullarda eğitim görmüş, Paris'te İtalya da ve Londra'da tıp okumuştur. “*Travels in Turkey, Egypt, Nubia, in 1824, 1825, 1826, 1827*”, “The United Irishmen and their lives and times”, “The Mussulman” gibi bir çok eseri mevcuttur.

Pinkerton, John (1758-1826)

Gezgin, antikacı, haritacı, tarihçidir. John Pinkerton Alman ırkının üstünlük teorisini erken dönem savunucularındandır. Edinburgh'da doğmuş ve eğitimini burada tamamlamıştır.

1781 yılında Londra'ya gelmiş ve yazar olarak kariyeri burada başlamıştır.

Raczynski, Edward (1786-1845)

Aslen Polonya'lı Edward Raczynski' Eski Grek ve Latin kültürüne âşık olan ve antik eserlerin nefyi ile tanınmıştır. Kont Edward Raczynski (1786-1845)'nin 1814'de Türkiye'ye yaptığı seyahatine ait tesbit, gözlem ve anılarını “1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat” adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Eserinde Çanakkale ile ilgili bölümlerinde arkeolojik kalıntılardan ve antik dönem de yaşanması muhtemel olaylardan sıkça bahsetmiştir.

Slade, Adolphus (1804-1877)

Osmanlı donanmasında danışman olarak görev yapmış bir İngiliz deniz subayıdır. General Sir John Slade'in beşinci oğlu olarak 1804 te doğmuştur ve 1815 de İngiliz donanmasına katılıp değişik komuta kademelerinde görev almıştır. Navarin Deniz savaşı

sonra ilk kez 1829’da Osmanlı devletine gelmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı donanmasında farklı görevlerde çalışan birçok subay bulunmaktadır. Adolphus Slade bunlar arasında iyi Türkçe bilenlerden biri olarak on altı yıl müşavir olarak çalışmış ve Bahriye Feriki rütbesine kadar yükselmiştir. “Travels in Turkey”, “Turkey, Greece and Malta”, “Travels in Germany and Russia”, “The Sultan and Mehemet Ali”, “Turkey and Crimean War” adlı yayınlanmış kitapları vardır.

Spencer, Edmund

Edmund Spencer on dokuzuncu yüzyılda yaşamış kaptan ve yazardır. Seyyah ilk seyahatini Almanya üzerine yapmış ve anılarını “*Sketches of Germany and the Germans with a glance at Poland, Hungary and Switzerland in 1834, 1835, 1836, by English resident of Germany*” adı altında 1836 yılında yayınlamıştır. Seyyah bazı Almanca seyahatnameleri İngilizce ye çevirmiştir. Onun ikinci büyük turu Viyana’dan başlayarak İstanbul üzerinden Kafkasya olmuştur. Anıları iki kitap halinde yazmıştır. Çalışmamızda *Travels in Circassia, Krim Tartary*, London, 1837 eserini kullandık.

Smith, Albert (1816-1860)

Albert Smith bir çok yeteneği olan birisidir. Tıp okumasının yanında dağcılık, yazarlık şovmenlik meslekleri sayılabilir. Yazıları serbest tarzda ölümüne kadar yazmıştır ve daha çok komedi tarzı ile ilgilenmiştir. 1849’da Yakın Doğu ve İstanbul’u gezmiş, dönüşünde “*A Month at Constantinople*” olarak yayınlamıştır.

Temple, Sir Grenville (1799- 1847)

Sir Grenville teğmen olarak görev yapmıştır. 1834 yılında Lady Temple ile beraber Napoli’den doğuya gitmek amacıyla yolculuğa çıkmışlardır. Seyahatlerinde Atina, Malta İzmir, Çanakkale istikametini takip ederek İstanbul’a gitmişler ve aynı istikametten geri dönmüşlerdir. Anılarını 1843 yılında “*Travels in Greece and Turkey*” isimli eserinde

yayınlamıştır. Kitabında Yunanlılardan hoşlanmadığını belirttiği gibi Türklere olan hayranlığını da gizlememiştir. Daha çok Osmanlı ordusu ve topoloji ile ilgilenmiştir.

Tozer, Fashawe Henry (1829-1916)

Seyyah, öğretmen ve aynı zamanda coğrafyacıdır. Asker bir ailenin çocuğu olarak doğmuş ve eğitimini Oxford'da tamamlamıştır. Asya ve Akdeniz ülkelerini gezmiştir. Antikalara ve topolojiye ilgi duymuştur. Kitaplarını “*Researces in the Higlands of Turkey in 1869*”, “*Lectures on the Gegrphy of Greece*”, “*Turkish Armenia and Eastern Asia Minors in 1881*”, “*The Church and the Eastern Empire*”, “*The Islands of the Ægean*”, “*A History of Ancient Geography in 1896*” isimleriyle yayınlamıştır.

Turner, William (1792- 1862)

Diplomat ve yazardır. Richard Turner'in oğlu olarak Yarmouth ta doğmuştur. 1811 yılında İngiliz Elçisi Robert Liston ile İstanbul'a geldi. Burada kaldığı süre zarfında Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu yerleri ve Ege adalarını gezdi. Lord Byron gibi Çanakkale boğazını Asya'dan Avrupa'ya yüzerek geçme çabasında bulunmuş ancak başarılı olamamıştır.

“*Journal of a Tour in the Levant*” adını verdiği eserinde Osmanlı Devletinin siyasi ve askeri kurumları hakkında bilgiler vermiştir. Osmanlı insanın yaşam tarzı gelenekleri hakkında okuyucularına çok canlı kesitler sunmuştur.

Urquhart, David (1805- 1877)

Yazar ve diplomattır. İskoçya'da doğmuştur. İspanya, İsviçre ve Fransa'da eğitim görmüştür. 1827 Yunan bağımsızlığına destek sağlarken yaralanmıştır. Çarpışmalardan sonra yine diplomatik görevlerde bulunmuştur.

1831 yılında İngiliz elçisi Stratford Canning'e refakat ederek İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Türk Hükümeti yetkileri ile iyi ilişkiler kurmuştur. Türk-Yunan sınırının çizilmesinde rol oynamıştır. Lord Palmerston'un dış politikasına karşı çıkmış ve İngiltere'nin

Kırım savaşındaki politikasını eleştirerek Osmanlı Devleti'nin görüşünü savunmuştur. 16 Mayıs 1877'de vefat etmiştir. Türk hamamını İngiltere'ye tanıtmiştır. Onun kontrolü altında Londra'ya bir hamam inşa edilmiştir. Eserleri şunlardır. “ *The Turkish Bath*”, “*The Spirit of the East*”, “*The Pillars of Hercules*”.

Walpole, Robert (1781-1856)

Robert Walpole akademisyendir. Trinity College ve Cambridge'de eēitim grmştir. Mezun olduktan sonra bir çok üniversitede rektörlük görevlerinde bulunmuştur. Yapmış olduēu yolculuēu 1817 yılında “*Memories relating to European and Asiatic Turkey*” ismi ile yayınlamıştır. Seyahatnamesinin başında İstanbul'da kütüphaneleri gezerek buralardan birçok el yazması eserleri toplayarak İngiltere'ye gtrdēn belirtmiştir.

William, George Frederick Howard (1802-1864)

İngiliz soylularından olan seyyah aynı zamanda politikacıdır. George Howard'ın en büyük oēlu olarak Westminster, Londra da doēmuřtur. Eton, Chrish Church ve Oxford'da eēitim grmştir. Klasik diller üzerine doktora yapmıştır. Yirmi üç yaşında amcası ile beraber Rus arı Nikola'nın ta giyme merasimine katılmış ve Rus elitlerinin ilgisi çekmiş ve dönüşünde de siyasete atılmıştır.

İrlanda Genel Sekreterliēi, Orman Bakanlıēı vazifelerinde bulunmuştur. Babasının ölümünden sonra 7. Carlisle Kontu ünvanını almış ve Lordlar Kamarasına girmiştir. 1855'de İrlanda Lord luēuna tayin olmuş ve ölümüne kadar bu vazifede çalışmıştır.

Wittman, William

Doktor olan seyyah hemen 19. Yüzyılın başında yolculuēa çıkmıştır. Osmanlı ordusunda doktor olarak çalışmış yaptıēı yolculuklarını “*Travels in Turkey, Asia Minor, Syria and Across the Desert*” adını verdiēi kitabında yayınlamıştır.

Seyyahların Çanakkale'deki Güzergâhları ve Amaçları

Çanakkale'ye gelen Seyyahların genel yol güzergâhları aslında amaçlarını da işaret etmektedir. Yüzyılın başlarında gelen seyyahlar genelde kıyı bölgelerini gezerken, daha sonraki dönemlerde gelenler yavaş yavaş iç bölgelere doğru gitmeye başlamışlardır. Bunun başlıca sebeplerinden bir tanesi bölgenin güvenli olmamasıdır. İç kesimler de eşkiyalar bulunduğu için gelen seyyahların yanlarına onları korumaları için Yeniçeriler verilmiştir. Seyyah Mac Farlane Bozcada da ferman almak için gittiği komutanın evinde bulunan Alman kaptanlardan Alman seyyahların bölgede kötü muamelelerle karşılaştığını öğrendiğini ifade etmiştir (Mac Farlane, 1829).

Genel olarak seyahatnamelerde içerik ve ziyaret edilen yerler yazarlarının mesleklerine göre şekil almaktadır. Seyahatnamenin yazarı asker ise genelde askeri bilgileri daha fazla içermektedir. Ancak Çanakkale'ye gelen İngiliz seyyahlarda bazı ortak noktaları ortaya çıkmaktadır. Örneğin bütün seyahatnamelerde Çanakkale'de bulunan arkeolojik kalıntılardan ve bölgede yaşanıldığı düşünülen mitolojik olaylardan bahsedilmiş ve bunlar ön plana çıkmıştır. Seyyahların çoğu Homeros'un İlyada'sında geçen Truva'yı bulmak istemişlerdir. Seyyahların yol güzergâhları incelendiğinde merkez dışında en çok ilgi duydukları bölgenin Truva Ovası olduğu görülür. Seyyahların eserlerinde Homeros'a çokça atıf yaptıkları ve Truva'nın yerini tahmin etmeye çalıştıkları görülmektedir. Örneğin Seyyah William Gell seyahatnamesinin başında gezi amacını belirtirken amacının Homeros'un İlyada'sına bağlı olarak Truva bölgesini incelemek olduğunu açıkça belirtmiştir (Gell, 1804).

Öte yandan 19. yüzyılda Çanakkale'ye gelen İngiliz seyyahların büyük bir çoğunluğunun 1870'lerin öncesinde geldiği görülmektedir. 1870'lerden sonra İngiliz seyyahların Çanakkale bölgesine olan ilgilerinin ciddi olarak azaldığı gözlenmektedir. Bu tarihin yani Schlimann'ın Truva'yı bulması ve Truva hazinelerini Avrupa'ya kaçırmaları ile örtüşmesi oldukça ilginçtir. Muhtemelen Truva'nın bulunması sonrasında, Truva'yı keşfetme

amacıyla bölgeye gelen seyyahların sayısının azalması bu duruma sebep olmuştur. Ancak bu durum bölgedeki antik kentlere olan seyyah ilgisinin tamamen ortadan katlığı anlamına gelmemelidir. 1870'lerden sonra da seyyahların en çok ilgi duyduğu yerler Truva ve diğer antik kentlerdir.

Seyyahların ilgisinin Turuva ve diğer antik kentlere yönelik olması, onların Çanakkale şehrine olan ilgilerini ve ayırdıkları vakitleri de oldukça etkilemiştir. Seyyahların çoğusu Çanakkale şehir merkezini gezmek için oldukça kısıtlı bir süre ayırmıştır. Vakitlerinin çoğunu antik kent bölgelerini ziyarete hasretmişlerdir.

Bunun dışında görevleri icabı Çanakkale'ye gelen seyyahlar veya İstanbul'a giderken burada beklemek zorunda oldukları için şehri gezen seyyahlar da olmuştur. Onlar ise genelde Çanakkale merkez ve tabyalar hakkında genel bilgiler vermişlerdir.

Bölgeye deniz yolu ile gelen seyyahlar genelde Kumkale, Yenişehir veya Yeniköy'den karaya çıkmayı tercih etmişlerdir. Kumkale'den karaya çıkanlar Halileli istikametinde ilerleyerek daha sonra Pınarbaşı istikametine gitmişlerdir. Pınarbaşı'na girmeyenler ise Erenköy istikametinden Çanakkale'ye ulaşmışlardır. Seyyahların bu yolu tercih etmelerinin nedenlerinden bir tanesi de boğazı geçecek uygun rüzgâr bulamamaları olmuştur.

William Wittman Çanakkale rüzgârlarının deniz ulaşımını nasıl etkilediğini şöyle anlatmaktadır:

13 Mayıs sabahı yola koyulduk. Ama hemen sonra rüzgâr kesildi. Yedide karayelden esmeye başladı, biz Seddülbahir'e varmayı başardık. Boğazın Avrupa kıyısında bir kaleydi. Saat onda kalenin güneyine demirledik. Rüzgâr daha sonra düzelince kaptan boğazı geçmek istedi, birkaç kez başarısız girişimde bulundu. Sonunda hızlı akıntılar bizi Asya kıyısına sürükledi. Rüzgâr Çanakkale'ye geçmeye elverişli olmadığından Kale ile Yenişehir arasına demirlemek zorunda kaldık. Bizim gibi başka gemilerde vardı. (Wittman, 1804, s. 459)

Boğazı doğrudan geçmek ancak kuzey rüzgârları ile mümkündü. (Hofland, 1826, s. 176)

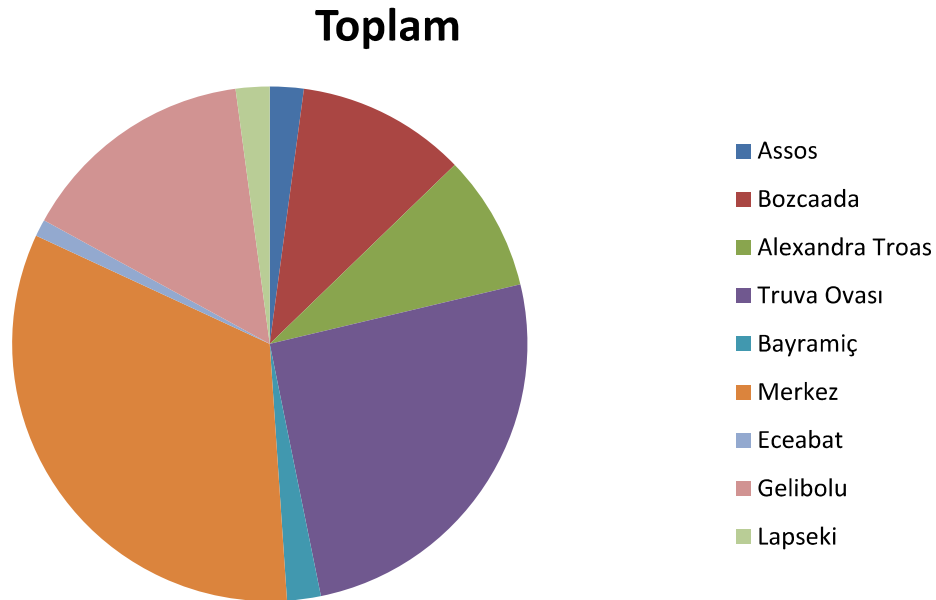
Diğer bir günü Boğazın girişinde Avrupa ve Asya yakasında bulunan iki heybetli kalelerin olduğu yerde güçlü rüzgârlarla mücadele ederken geçirdik. (Colton, 1851, s. 27)

Yenişehir'den ve Yeniköy'den karaya çıkanlar ise genelde bölgeyi gezmek amacı ile gelenler olanlar olmuştur. Bunlar da genelde Üvecik istikametiyle Pınarbaşı'na gitmişlerdir.

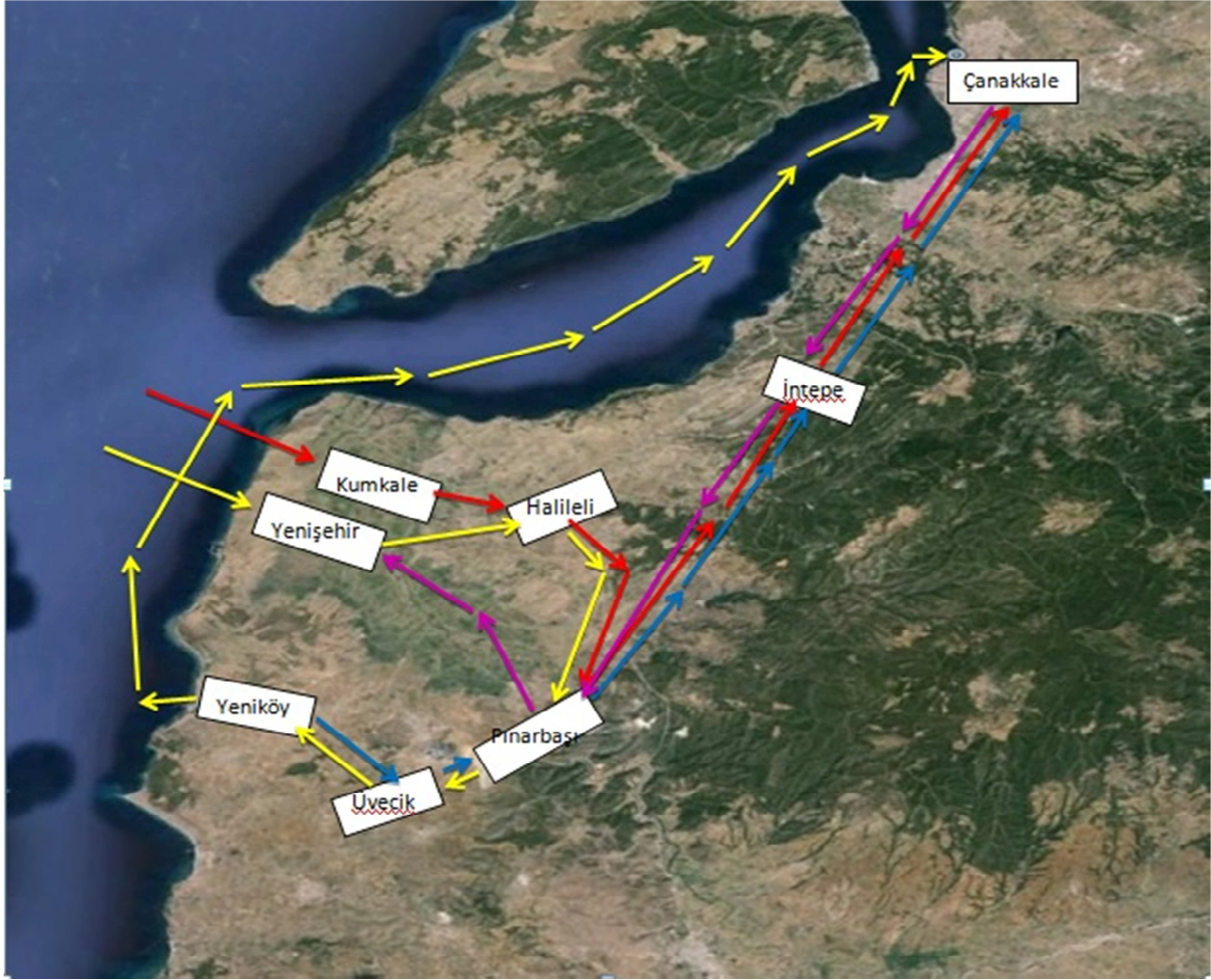
Çanakkale merkezden yolculuklarına başlayanlar ise genelde Erenköy istikametinden Pınarbaşı'na gitmişlerdir. Yolculukları esnasında genelde buldukları yerin ağasının evine misafir olmuşlar veya Erenköy'de bulunan Calvert ailesine ait olan evde kalmışlar ya da yine onlara ait olan çiftlikte kalmışlardır.

Kumkale'ye çıktıktan sonra burada kalmak için otel ya da han yoktu. Anacak tepenin üstünde İngiliz konsolosunun yaptırmış olduğu bir ev vardı. (Curzon, 1850, s. 316).

Yolculuklarına devam edenler ise Küçük Menderes boyunca giderek buradan Ezine üzerinden Bayramiç kazdağlarına ve nadir de olsa Ayvacık'a gitmişlerdir.

Şekil 1. Seyyahların en çok gittikleri yerler

Resim 2. Çanakkale'ye gelen seyyahların yol güzergâhı

- Yeniköy'den başlıyor →
- Yenişehir'den başlıyor →
- Kumkale'den başlıyor →
- Çanakkale'den başlıyor →

Seyyahların Çanakkale'ye Eserlerinde Ayırdıkları Yer ve Verdikleri Önem

Çalışmada incelediğimiz seyyahların listesine bakıldığında Çanakkale'ye çok sayıda seyyahın geldiği görülmektedir. Ancak gelen seyyahlar eserlerinde merkezden daha çok Truva bölgesine önem vermişlerdir. Truva bölgesinde de bölge de bulunan antik kalıntılar ve

bölgenin coğrafi durumu ön plana çıkmaktadır. Burada yaşan Rum ve Türk köylüsünden bahsetmişler fakat bunlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermemişler onun yerine genel bilgileri vermeyi tercih etmişlerdir.

William Gell gibi seyahatnamesini sadece Truva bölgesi hakkında yazanlar olduğu gibi gezdiği her yer hakkında yazanlar da olmuştur. Bu tarz seyyahlar genelde eserlerinde Çanakkale'yi anlattıkları bölümler beş-on sayfadan başlayarak yetmiş- seksen sayfaya kadar çıkmaktadır.

Çanakkale'den transit geçen ve dolayısıyla sadece Çanakkale merkez ile ilgili bilgiler verenlerin eserlerinde ayırdıkları yer ise genellikle bir ile beş sayfa arasında değişmektedir. Bunlar genelde sadece burada yapılacak resmi işlemler için gelenler veya uygun rüzgâr bulamadıkları için burada beklemek zorunda olanlar olmuştur.

Çanakkale ilgili ayrıntı bilgilerin bulunduğu seyahatnamelerin başında ise William Knight'a ait olan "Diary in Dardanelles" gelmektedir. Knight eserinde çarşıda yapmış olduğu konuşmaların yanında ürünlerin fiyatlarını da yazmıştır. Önemli gördüğü kelimelerin Türkçe karşılıklarını da yazmıştır.

Seyyahların Çanakkale'deki Bağlantıları

Çanakkale'ye gelen seyyahların genelde ilk görüştikleri insanlar konsolosluk çalışanları olmuştur. Bunların sağlamış oldukları tercümanlar ile resmi işlemleri için yerel idarecilerle genelde Çanakkale merkezdeki kalede görüşmüşlerdir. Burada özellikle Çanakkale'ye arkeolojik çalışma için ya da eski eser temin etmek isteyenlerin görüştikleri kişi Frank Calvert olmuştur. Ondandır bahseden seyyahlardan biri onun için (Gallega, 1877, s. 8) "...Çanakkale'nin Antikacı konsolosu" ifadesini kullanmıştır.

Resim 3. Calvert Antik kent kalıntılarında araştırma yaparken (Allen, 2009)

Seyyahların aktardıklarına göre Frank Calvert Çanakkele’de birçok faaliyetler de bulunmuştur. Bazen bir arkeolog bazen bir bankacı bazende gerçek mesleği olan konsolosluk yapmıştır.

Seyyah George William Frank Calvert hakkında şunları yazmaktadır:

Mr. Calvert'in bu evin dışında biri Avrupa yakasında Chersonese'de, diğeri de Truva ovasında olmak üzere iki büyük çiftliği var... Türk kanunlarına göre gayr-ı müslim erkekler arazi sahibi olamayacakları için Mr. Calvert bu arazileri karısının adı altında kayıt ettirmiş. Bu örnek belki size Türk kanunlarının gevşekliği hakkında bir fikir verebilir. Devlete ödenmesi gerekli toprak vergisi senede on sterlin kadar. Ayrıca öşür de verilmesi gerekli. Ancak Mr. Calvert değil öşürü, toprak vergisini bile ödememiş. Bu topraklara sahip olduğunun üçüncü yılında sadece öşürü yüzelli sterline ulaşmış.

Mr. Calvert Türk topraklarını gerek tarım, gerekse maden yönünden tükenmez olarak düşünüyor. Yiyecek, içecek ve yatacak ihtiyaçlarından başka senede üç sterline çalışmaya razı olacak Türkler yerine, yılda on sterlin verip Yunanlıları çalıştırmayı tercih ediyor. (Howard, 1854, s. 77)

Köylülere tavsiyelerde bulunuyor, ilâç dağıtıyor. İşini öylesine geliştirmiş ki, bir ayağını buraya bağlamış artık. Yılda % 20 faiz ile köylülere borç para vermiş. Şimdi paralarını topluyor. (Howard, 1854 s. 97)

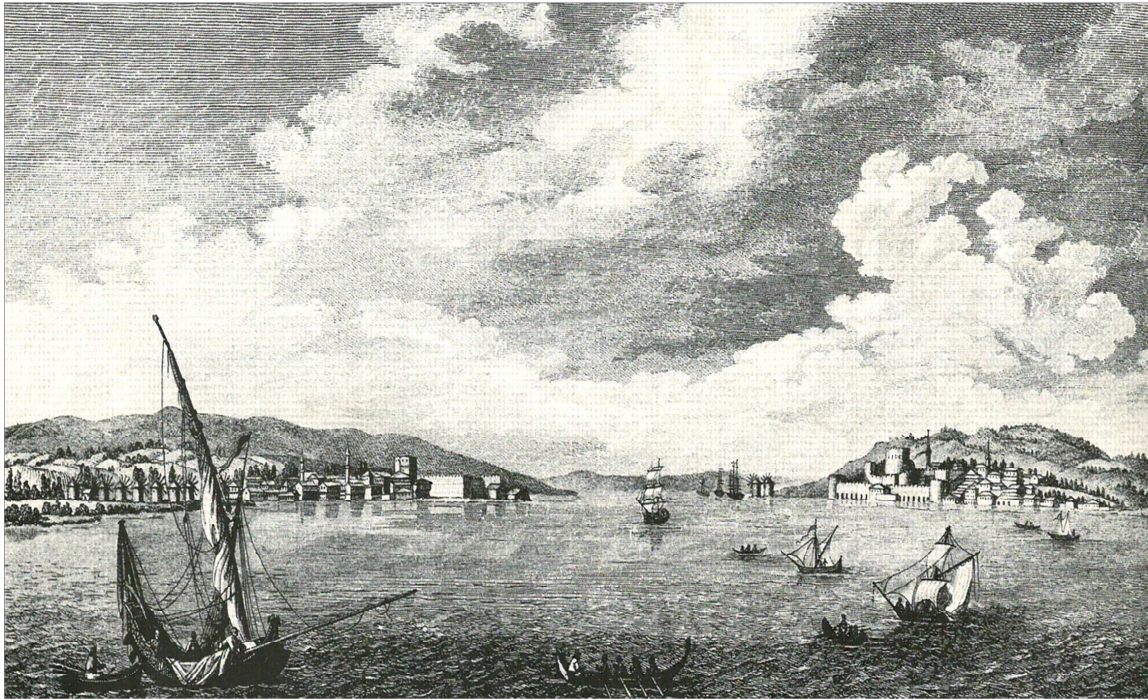
Bölüm III

Seyyahların Gözüyle Çanakkale'nin Genel Yapısı

Şehrin Genel Görünümü

Çanakkale'ye gelen seyyahların çoğu deniz yoluyla geldikleri için uzaktan dikkatlerini ilk çeken şeyler kaleler, minareler ve şehrin doğal güzellikleri olmuştur. Doğal olarak seyahatnamelerinde bunlardan çok bahsetmişlerdir. Özellikle doğal güzelliklerden çok etkilenmişlerdir. Bunlardan etkilenenlerden biri de seyyah Spry olmuştur. Eserinde bu düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

Hava şimdi çok parlak ve güzel ve çevredekiler en güzel halleri ile görünüyorlar. İnce zarif tepeler ağaçlarla kaplanmış ya da su kenarında yetiştirilmiş gibi. Merak ediyorsanız eski kaleler de modern silahlarla donatılmış. Küçük köyler sivri minareleriyle beraber, askeri yeşil ve beyaz çadırlar yamaçlarda, ovanın üzerindeki ağaçların arasında makyaj yapılmış çekici bir manzara gibi. (Spry, 1895, s. 163)

Resim 4. Çanakkale Boğazı (Choiseul Gouffier, 1822)

Bir başka seyyah James E. De Kay şehrin genel görünümünü şöyle tasvir etmektedir:

Suyun kenarından yukarıya doğru çıkan tepeler bazen bayırlarda sarp ve dik kayalıklar oluştururken, diğerlerinin kademeli yükselişi, bütün parlak renk tonlarından çiçeklerle pırıldayan taraçalarla kesiliyor. Bazen aralarında çam, portakal ve limon ağacı koruların olduğu kulübeler ve sayfiye evlerinin serpiştirildiği güzel vadiler su kenarına kadar iniyor; koyu yeşil, selvi ağaçlarından oluşan sık kümeler bir Türk mezarlığının yerini işaret ediyor. Heybetli ağaçların gölgelediği beyaz mermer çeşmelerş neşeli ve renkli giysiler içersinde nargilelerini tüttüren ve gölgede kana kana şerbet içen Türk grupları tarafından çevrilmişti. (De Kay, 2009, s. 51)

Bu durumdan etkilen başka bir seyyah da Walpole olmuştur. Boğaza kıyıları dan bakıldığında; boğazın her iki yakası İngiltere kadar yeşil bir manzaraya sahip ve onların arkasındaki kabak tepelerin ardında Bozcaada ve Gökçeada'nın manzarasının ardında ise karlı Trakya zirveleri resmetmeye değer bir manzaraya sahip olduğunu yazmıştır (Walpole, 1817, s. 95).

Osmanlı Devleti'ne 1821 yılında gelen seyyah Laurent ise İstanbul'a gitmek isteyen herkesin Anadolu kıyılarındaki Kaz dağları silsilesinin izlerini görerek gittiği, kıyılara yakın bölgelerde insan izine az rastlandığını ve daha çok öküzlerin çektiği arabaların tozlu yollarda yol aldığını, yazın ise havasının sağlıksız olduğu belirtmiştir:

Avrupa yakasının ise daha sarp olmakla beraber daha verimli arazilere sahiptir ve koyuları rüzgârlı havalarda demirlemek isteyen denizciler için güvenli birer limandır (Laurent, 1821, 51).

Seyyah William Knight, Laurent'in bu görüşünü teyit eder ve Avrupa kıyılarının daha verimli, tepelerinin ise ağaçla kaplı olduğunu belirtmiştir (Knight, 1849, 10). Yine kitabının başka bir bölümünde şehir bir düzlükte kurulduğunu en güney ucunu bir kalenin kestiği şehrin gelişimi kuzeye doğru olduğunu aktarmaktadır (Knight, 1849, s. 147).

Dönüş yolculuğunu kara yolu ile yapan Robert Walpole Lapseki'den başlayan yolculuğunda eski bir Yunan harabelerinden geçtiğini Türklerin burayı Kangırlı olarak adlandırdıklarını, Yapıldak ve Musa köyden sonra Karacaören vadisinin canlı manzarasıyla karşılaştığı belirtir (Walpole, 1817, s. 91).

Seyyahların arasında bunları çok ilginç bulmayanlarda vardır. Bunlardan biri olan Nassau W. Senior Çanakkale Boğazını İstanbul Boğazı ile kıyaslama yapmış ve daha çok kıymet verdiği İstanbul Boğazının güzellikte daha iyi olduğunu düşünmektedir:

Çanakkale Boğazı İstanbul Boğazına göre güzellikte ikinci sıradadır. Tepeler her iki tarafta alçaktır ve çalılıklardan ve kahverengi otlardan başka az bir yeşillik ve biraz tarım yapılmaktadır. (Senior, 1859, 154).

Karaya ayak basan seyyahların gemideki olumlu fikirlerinin yavaş yavaş kırıldığı görülmektedir. Seyyah William Knight şehirde seyyahların ilgisi çekecek orada birkaç gün gezecek kadar bir şey bulunmadığını, ancak başta Truva ovası olmak üzere etrafta ilgi çekecek birçok yerin olduğunu belirtir (Knight, 1849, s. 148).

Knight'dan daha önce Çanakkale'ye gelen Seyyah Turner ise şehrin başta güneyden başkente giden ticarete hâkim olmasının yanında sahip olduğu diğer birçok özelliklere rağmen dikkate alınmayışından ve şehre önem verilmeyişinden şok olduğunu belirtmektedir (Turner, 1820, s. 43).

Çanakkale'ye gelen seyyahlar şehrin bulunduğu konumunu ve sahip olduğu jeopolitik özelliklerini bir yabancı olarak çok iyi kavramışlar ve bu önemle aynı oranda gelişmişlik görememeleri şaşırmalarına neden olmuştur.

Şehrin İsmi

Şehrin ismi Osmanlı kaynaklarında o dönemde Kala-i Sultaniye olarak geçmesine rağmen Çanakkale'ye gelen seyyahların çoğu Dardanelles veya Hellespont olarak bahsetmişlerdir (Knight,1849, 6; Senior, 1859, 154; Pollok,1865, 485; Fellows,1838, 77).

Buranın ismi önemli önemli ölçüde burada yapılan çömlek işlerinden dolayı Çanakkaledir. Biz de boğazdan dolayı Dardanel deriz. Haritalarda Sultana şeklinde gösterilir (Fellows, 1838, s. 77)

Korkmaz'a (2012) göre Çanakkale ismini yerel halk kullanmakta ve şehirdeki çanak ve çömlek imalatının meşhur olmasından dolayı şehre artık Çanakkale denmeye başlanmıştır. Çanakkale gelen seyyahların çoğu seyahatnamelerinde bu meseleye yer vererek doğrulamaktadırlar. William Turner'de genelde olumsuz fikirler beyan etse de şehrin ismi konusunda diğer seyyahları destekler mahiyette bilgiler kaydetmektedir.

Şehire Türkler Çanakkale demektedirler. İsmi burada yapılan çanak çömlek işinden almaktadır. (Turner, 1820, s. 43)

Seyyah Fellows ise Çanakkale isminin İngilizce karşılığını vererek “*Pot Castle*” olarak tercüme etmiş ve buralarda çanak çömlek imalatının devam ettiğini belirtmektedir. Yabancılar şehre Dardanelles deseler de bunun sadece boğazı ifade ettiğini belirtmiştir (Fellows, 1838, s. 77).

Charles Fellows ile aynı dönemde gelen William Knight da aynı fikirdedir. Ona göre Çanakkale cansız bir yüzeyde kurulmuş ve ismini burada yapılan çanak çömlek imalatından gelmektedir. Bazı seyyahların şehrin ismini “*Pot Castle*” olarak tercüme ettiğini belirtmektedir (Knight, 1849, s. 21).

Resim 5. Çanakkale çömlek imalathanesi (Özdem, 2012)

Bitki Örtüsü

Çanakkale gelen seyyahlar buranın bitki örtüsüne çok ilgi duymamışlar, genel de Truva ovasında yetişen bitkilerden veya seyyah Kaz dağlarına gitmiş ise orada bulunan bitkilerden bahsetmişlerdir.

1829 yılında bölgeye gelen Charles Colville Frankland etrafında bol miktarda ardıç, laden, dikenli mimoza, palamut ağacı, kök nar, mersin, nar ve adaçayı bulunduğunu belirtmiştir (Frankland, 1829, s. 233).

Çanakkale'ye baharın başlangıcında gelen seyyah Walpole ise etraftaki en küçük toprak parçasının bile kırmızı, beyaz ve mavi renklerinin en canlı tonlarını üstlerinde

bulunduran anemonlarla kaplı olduğunu bunlar asfran, Yunan mitolojisinde cennetteki ölümsüz çiçek olarak geçen çiriş otu, sümbül ve pembe orkideler ile birbirine karışmış; tepelerde ise değişik ton da çalılarının bulunduğunu ifade etmiştir. (Walpole, 1817, s. 88)

1821 yılında Çanakkale gelen seyyah Edmund Laurent Truva ovasında meşe ağaçlarının tarım yapılmadan kendiliğinden yetiştiği, bunun yanında boya yapımında kullanılan palamutların bulunduğunu yazmaktadır (Laurent, 1821, s. 41).

Konsolosun Midilli atı ile etrafı dolaşan Howard ise Truva ovasında yirmi mil kadar süren yolculuklarında bir çok bölümün çalılıklarla kaplı olduğunu yine meşe ağaçlarının arasında boş alanlar olduğunu seyahatnamesine not düşmüştür (Howard, 1854, s. 72).

Mesleği papaz olan Henry Fanshawe Tozer özellikle Kazdağları ve Uludağ'a çıkmış buralardaki bulunan canlı türleri hakkında bilgiler vermiştir. Pınarbaşı'nda kireç taşlarının arasından çıkan pınarların arasında gezinirken ekili alanların dışında söğüt, incir ağaçlarının arasında hayıtlar olduğunu gözlemlemiştir (Tozer, 1869, s. 9).

Zirve de toprak taşlık olmasına rağmen çiçekler akıl almaz derecede çeşitlidir. Bunların arasında karanfil türleri, eğrelti otları, lavanta, katır tırnağı, menekşe, uyuz oto, sevgi çiçeği¹ ve allium gibi bir çok çeşit buldum. (Tozer, 1869, s. 10)

Yüzyılın sonlarında Çanakkale'ye gelen Gertrude Bell arazinin verimli çok güzel olduğunu, tahıl, palamut ve meşe ağaçlarının yanında yasemin, süsen, mor ve sarı anemonların Erenköy'de olduğunu günlüğüne not düşmüştür (www.gerty.ncl.ac.uk/diaries).

Resim 6. Truva Ovasında Palamut Ağaçları

Mahalleler ve Sokaklar

Daha önce belirttiğimiz gibi seyahatnamelerde Çanakkale'nin genel grm genel olarak olumlu iken karaya ayak basınca bu olumlu fikirler deĐiŐmiŐ yerlerini hayal kırıklığ almıştır. Genel olarak sokakların darlığından ve kirliliğinden Őikyet etmektedirler. Şehri 1836 yılında gezen Walter Colton Şehrin berbat, perişan meskenlerin dar kirlili sokaklar tarafından kesilen bir yer olduğunu belirtmiştir (Colton. 1836, s. 24).

William Knight'a göre Çanakkale Merkezinin sokaklarının örümcek ağı gibi karışık, dar, pis olduğunu ve taşlarının kötü döŐendiĐi genel olarak ilgi çekmeyen bir yer olduğunu söylemektedir (Knight, 1849, s. 22-24).

Yüzyılın sonlarında Çanakkale'ye gelen William Spry Konsolosla karaya çıktıktan sonra dar eski sokaklarda meraklı bir Şekilde o meşhur tabak, anakları bir saat içersinde gezdiniğini belirtirken çok farklı bir Şey söylememektedir (Spry, 1895, s. 164).

1810'da Çanakkale'yi gezen Turner'de benzer şeyleri söylemektedir:

Yaklaşık olarak iki bin ev vardır ve bunların geneli ağaçtandır. Sokakları bütün Türk şehirlerinde olduğu gibi dar, kaldırımları kötü ve pistir. (Turner, 1820, s. 43)

Şehir dar ve kirli sokaklardan oluşur ve yaşayanlarının acınacak halde olduğu bir yerdir. (Colton, 1851, s.28)

Çanakkale'nin sokakları hakkında olumsuz düşünce belirten seyyahlardan bir diğeri William Wittman olmuştur. Seyyaha göre kent aşırı derece pis, sokakları çok dar, evleri de aynı şekilde, diğer Türk kasaba ve köylerinde görüldüğü gibi kötü durumdadır (Wittman, 1804, s. 68).

Çanakkale'ye gelen seyyahların özellikle bu konuda negatif düşünceler belirtmeleri tüm Türk şehirlerinde olduğu gibi ifadelerini kullanmaları ön yargılarından kaynaklanmaktadır. Bu ön yargının oluşmasının en büyük nedenlerinden bir tanesi de yine daha önceki seyahatnamelerde Türk sokaklarının dar ve kirli olduğu yazılmış olmasıdır. Gelen seyyahlar genelde Türklerin dini bayramalarında Türkiye'de bulduklarını ve bayram şenliklerinden bahsetmektedirler. Türk adetlerine göre ise her aile arefe günü evin önünü süpürmektedir. Sokaklar hiçbir zaman temiz olmasa bile bayram günleri temizdir. Seyyahların bu günlerde gezdikleri sokaklardan kirli olarak bahsetmemeleri onların ön yargıya sahip olduklarını göstermektedir.

Olumsuz düşünceler belirten William Knight seyahatnamesinin başka bölümlerinde şehrin sokaklarından ayrıntılı bir şekilde bahsederken olumsuz ifadeler kullanmamıştır. Belki şehri gezdikten sonra ön yargılarından kurtulmuş olabilir.

Çanakkale'de bir düzüne cami ve yaklaşık olarak iki bin ev bulunmaktadır. Büyük bir bölümü genelde ağaçtan yapılmıştır. Ana cadde üzerinde bulunanlar bir derece kadar İsveç

biçimindedirler.² Bu sokak Jereed sahil şeridinin köşesinden başlayarak güzel bir sinagoga sahip olan Yahudi Mahallesine götürür. Yabancı Konsolosluklar kalenin karşısından bütün sahili tekellerine almış gibidirler. Konsoloslukların arkasında ona paralel devam eden uzun cadde mavi ceketliler tarafından adlandırılan “Kıyı” kalenin kuzeyinden konsoloslukları, çömlekçilerden rüzgâr değirmenlerine ve oran daha ileriye şehrin sonuna kadar gider. Kıyı birçok çömlek ve şarap dükkânları vardır. Buraya yenilerde bir karakol, buharlı gemi yükleme iskelesi ve cami inşa edilmiştir. Bu şekilde bulunan iki cami rütbesi düşük olanlar için inşa edilmiştir. Rüzgâr değirmenlerinin ötesinde büyük bir mezarlık, kışlak, piyade barakaları vardır. (Knight, 1849, s. 23)

Çarşı ve Pazarları

19. yüzyılda Çanakkale’ye gelen seyyahların dikkatlerini çeken, seyahatnamelerinde uzun bilgiler verdikleri bir diğer yer de çarşı ve pazarlar olmuştur. Özellikle Osmanlı ölçü birimleri ile ve 1 sterlinin kaç para yaptığını, ürünlerin ne kadar ettiği konusunda daha sonra bu bölgelere gelecek olan yolcu ve seyyahlara bilgi vermeyi amaçlayarak bunları seyahatnamelerine yazmışlardır.

Seyyah Edmund Laurent’in bu konuda dikkatini çeken noktalardan biri Çanakkale, yurt dışına yolculuğa çıkacak gemilerin erzaklarını tedarik ettikleri bir liman olmasının yanında, şehirde büyük toptan satışı bulunan özellikle tütün, çömlek diğer ürünleri satan dükkânların olduğunu belirlemektedir. Çarşıda bulunan dükkânların hepsinin açık olduğunu ve mallarını kulübe gibi onları güneşten ve yağmurdan koruyan bölümlerin altında satışlarının yapıldığını belirlemektedir (Laurent, 1821, s. 55).

Knight ise özellikle kıyılarda çanak çömlek dükkânları, şarap dükkânları ve buharlı gemi yükleme noktalarının olduğunu ifade etmiştir. Yine seyahatnamesinin başka bölümlerinde çarşıda yapmış olduğu alış veriş anlarını not olarak yazmıştır. Yine onun

² İsveç evleri genelde tek katlı ve ahşaptan yapılmaktadır.

notlarından anladığımız kadarıyla Esnaflık yapanların genelde her hangi bir yabancı dil bilmemektedirler. Daha çok işaretlerle anlaşıldığı görülmektedir. Yine onun ifadelirnden seyyahlar çarşı ve pazarda dolaşırken rahat ve huzurlu bir şekilde dolaşabilmekteler ve yanlarında her zaman bir tercüman veya gayrimüslim bulunmamaktadır. Yanlarında tercüman olmasa da alışverişe çıkmış olmaları satıcıların dürüst ve güvenilir olduğunu ifade etmektedir.

Yabancılar sarıklı Türklerin arasına sahile çıktıklarında her zaman komik olaylar ortaya çıkar. Alışverişi halletmek zorluk olarak yeterlidir. Türkçe birkaç kelime bilen yabancı, yerliler ile arasında geçen konuşmasında onu anlamasına karşılık şaşırır. Yabancı yere küme halinde yığılmış sebze veya meyvelerin önünde durur. Satıcı uzun çubuğu ağzından çıkarıp haykırarak “Ne istersin” der. Müşteri hevesli bir şekilde eşyayı göstererek genelde İngilizce konuşarak cevap verir... Türkler parmaklarını göstererek kasıtlı olarak istenilen sayıları sayarlar. Karşılıklı olarak kafa sallama anlaşıldığını gösterir. (Knight, 1849, s. 25)

Şehrin çıkışında rüzgâr değirmenlerinin yakınında olan çömlekçileri gezdim. Buradan üç tane yeşil vazo, yesi tabak ve iki sürahiyi yirmi peniye hediye olarak aldım. Vazoların şekli çok zarifti. Burada büyük çömlek ticareti yapılmaktadır. (Knight, 1849, s. 211)

Çanakkale’ye gelen her gemi iskeleye yanaşmamaktadır. İzin almayı bekleyen gemilerde burada yaşayanlar için bir gelir kapısı olmuştur. Kıyıya yanaşmayan gemilere bölgede meşhur olan çömlek ve vazolar kayıklar ile açıklarda demirlemiş olan gemilere götürülmektedir. Gemilerine gelen bu ürünlerin başka bir örneğini görmedikleri için ön yargı ile Çanakkale’de üretilen çömlekleri beğenmeyenler de olmuştur. Bunlardan biri de seyyah Smith’dır.

Burada çok ticareti yapılan çanak, çömlek işlerini kayıklarla satmaya getiriyorlar. Alışveriş trafiği genelde bağırarak oluyor. Altın ibrişimle süslenmiş vazo hiçte zarif değil. Arkadaşıma hediye olarak geyik gibi yapılmış bir vazo aldım. Hayatımda gördüğüm en çirkin şeydi. (Smith, 1856, 42)

Burada adi, sıradan kabaca boyanmış yaldızlı çömlekler yapılmaktadır. (Pinkerton, 1811, s. 326)

Seyyah Laurent ile aynı düşünceleri paylaşan Walpole her şeyin bol olduğunu fakat fiyatların yolculuk esnasında ödediklerinin iki katı olarak gözlemlediklerini sebebi olarak da devletin un ve tahıl tekeli üzerine yapmış olduğu vergilerden kaynaklandığını belirtmektedir (Walpole, 1817, s. 93).

N. Parker Willis'e göre her bir sokak bir meslek grubuna ayrılmıştır.³ Dükkânlarda sabun, kuru üzüm, yağ, salamura edilmiş balık ve şekerlemelerin arasında her şeyi satmaya çalışan satıcılar genelde tek kişi ve yaşlı insanlardır (Willis, 1853, s. 266).

Çanakkale'ye 1865 yılında gelen Archibald Pollok Black göre şehir küçük olmasına rağmen güzel binalara, dükkânlarla, kafeteryalara ve denizin kenarında büyük bir otele sahip olduğunu belirtir (Pollok, 1865, s. 482).

Seyyah William Knight, çarşıda bulunan malların çok ucuz olduğunu ve satıcıların küçük bahşişlerle yetindiği belirtmektedir. Knight'in ifadelerinden satıcıların aç gözlü dolandırıcı olmadıkları anlaşılmaktadır.

Çanakkale'ye bir bot gönderdik. Bir adam heyecanlı bir şekilde geri gelerek kavunların lahana kadar ucuz olduğu söyledi. (Knight, 1849, s. 35)

Çanakkale'nin çarşı ile alakalı olarak olumlu ifadeler belirten seyyah Knight balık pazarını gezdikten sonra aynı olumlu ifadeleri kullanmamıştır. Balık fiyatların iki okka olduğunu ifade etmiş bunun ucuz veya pahalı olduğunu belirtmemiş ancak Çanakkale deniz kenarında olmasına rağmen burada yeterince balık çeşidi olmadığını görünce şaşkınlığını seyahatnamesine kaydetmiştir (Knight, 1849).

³Aslında her bir sokağın başka bir esnafa ait olması Osmanlı geleneğidir; Araştırmada incelemiş olduğumuz diğer seyyahların hiçbiri Çanakkale'nin sokakları hakkınada bu tarz bir bilgi vermemişlerdir.

Evleri

19. yüz yılda Çanakkale'ye gelen seyyahların çoğu Çanakkale evlerinden bahsetmemiştir. Çanakkale evleri seyyahların ilgisini çekmemiş görünüyor. Bu konuda bilgi veren seyyahlar ise genelde yüzeysel bilgiler vermişlerdir. Bunlar Çanakkale'de bulunan ev sayısı, evlerin yapıldığı malzemeler gibi. Evlerde bulunan odaların ise Türk müslüman geleneklerine göre sade döşenmiş olduğudur.

Seyyah Turner'e göre şehirde iki bin tane ev bulunmaktadır. Evlerin çoğu ağaçtan yapılmıştır (Turner, 1820, s. 43). Knight aynı durumdan bahsetmiş ve ilave olarak ana cadde üzerindeki evlerin İsveç evlerine benzemekte olduğunu söylemiştir.

Çanakkale'de bir düzüne cami ve yaklaşık olarak iki bin ev bulunmaktadır. Büyük bir bölümü genelde ağaçtan yapılmıştır. Ana cadde üzerinde bulunanlar bir dereceye kadar İsveç biçimindedirler. (Knight, 1849, s.22).

Çanakkale'ye 1835 yılında gelen seyyah John Auldjo'ya göre tek katlı, keyfiyetsiz evler Çanakkale'de bir araya toplanmışlar ve kötü bir manzara sergilemektedirler (Auljo, 1835, s. 37). Yine olumsuz görüş belirtenlerden biri de William Wittman'dır.

Kent aşırı derecede pis, sokakları çok dar, evleri de Türk kasaba ve köylerinde görüldüğü gibi gerçekten kötü durumda. (Wittman, 1804, s. 68)

Seyyah Spencer evlerin odalarından bahsederken, odalar açık yeşile boyanmakta yerde ise hasır bulunmaktadır. Odanın bir ucundan diğer ucuna hareket ettirilebilen divan bulunur bunun üzerinde uyuyabilirler veya nargilelerini içebilirlerdi. Nazardan korunmak için kapıların üzerlerinde, Kuran'dan ayetler yazılı olurdu. Yine duvarda asılı Kuran bulunurdu. Tavanda ise ustalık belli olurdu. Döşemeler genelde mozaik döşeme veya ağaç işçiliği olurdu (Spencer, 1836,s. 109-109).

Misafir olduğu evde çay içerirken etrafta gördüklerini not almayı ihmal etmemiş olan seyyah Willis'e göre lüks bir odanın içersinde perdelerin bulunduğunu, yatmak için divan kullanıldığını, tavanın ağaç işi ile süslü olduğu belirtmektedir. (Willis, 1855, s. 235)

şehrin İdarecileri

İdarecilerin Genel Görünümleri (Kılık- Kıyafet)

Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahların çoğu Osmanlı yöneticilerini merak ettiklerini ve onları tanımak istediklerini belirtmişlerdir (şahin, 2007, s.164). Seyyahlar idarecilerin isimleri çok kullanmamışlar ve şehir merkezindeki idareciler için "bey" merkezinin dışındaki idareciler için "ağa" ifadelerini genelde kullanmışlardır. anakkale'ye gelen seyyahların çoğu idarecilerin olumlu yönlerinden bahsetmektedir.

Ayın yedisinde sabahleyin, generalle beraber Kumkale'ye doğru yola ıktım. Saat on ile on bir arasında oraya vardık. Orada Çanakkale'nin idarecisi olan bey, Hadımoğlu'nun huzuruna çıktık. Bizi çok medeni karşıladı. (Wittman, 1804, s. 65)

Türk yemekleri yediğimiz ve geceyi geçirdiğimiz Pınarbaşi'ndaki ağanın evine geri döndük.. (Turner, 1820, s. 38)

anakkale'ye yüzyılın başlarında gelen seyyah Robert Walpole göre eyaletlerde bulunan idareciler resmi olarak seyyahların pasaportlarını ve fermanlarını incelediklerini, bu beldede o dönemde Çanakkale'de eyalet valisi olan Hadımoğlu onun belgelerini incelediği, seyahatlerini onun bölgesinde rahat bir şekilde yapabilmeleri için gerekli emirleri vereceğini güvence verdiğini belirtmiştir (Walpole,1817, s. 94).

William Turner'a göre Osmanlı idarecileri beyaz sakallarıyla saygı değer bir duruşa sahiptirler (Turner,1820).

Osmanlı idarecilerini İngiliz toprak sahipleri ile karşılaştıran seyyah Spencer Osmanlı asilzadelerin hareketlerinde telaşlı ve aktif grndmekle beraber şakacı ve samimi

olduklarını, sıradan bir Müslüman'dan veya halktan kolayca ayırt edilebildikleri, İngiliz toprak sahipleri gibi erken yaştan yetiştiklerini, davranışların bir Türk idarecilerinin her zaman sahip olması gereken şerefe sahip olduklarını belirtmiştir (Spencer, 1836).

Caradoc gemisiyle Gelibolu ve boğazı gezen George William Howard dönüşte Asya kıyısında bulunan kale komutanın onları çok iyi karşıladığını belirtmiştir.

Dönüşte Çanakkale'nin Asya kıyısında küçük bir şehrin kalesinde durduk. Karaya çıktık. Buradaki askeri kumandan bizi çok candan karşıladı. Hemen kahve nargile ve şerbet ikram ettiler. Kumandanın çok dostça bir görünüşü vardı. (Howard,1854, s. 71)

Çanakkale'de bulunan idareciler genelde askeri kıyafetleri ile dolaştıkları ve bunların kıyafetleri genelde Avrupa tarzı pantolon ile halktan çokrahat ayırt edildiği seyyahların ifadelerinden anlaşılmaktadır. İstanbul dışında da teşrifat kurallarının buralarda uygulandığı dışarıda dolaşan idarecilerin kalabalık bir grup ile dolaştıkları anlaşılmaktadır.

Mehmet Paşayı Avrupa'daki kaleden ayrılıp Asya kalesinin yukarısında bulunan tahta iskele çıkarken gördük. Yanında dürbünü ve kılıcı taşıyan görevlileri ve diğer memurları vardı. Paşayı ve yanında bulunanları garnizonun yüksek rütbelileri karşılandı. Bazıları zorla askere alınmış gibiydi. Paşa topçu sınıfı denetlemek için öne çıktı. Paşa Avrupa tarzı beyaz bir pantolon giymiş, sırtında büyük hantal pelerini, başında saçak püsküllü kırmızı fesini, giyiyordu. (Knight, 1849, s.31)

İdarecilerin kıyafetleri ve fiziksel görünümü hakkında bilgi veren seyyahlardan biri de N. Parker Willis olmuştur. Yanındakilerle beraber içeri giren Bey, yirmili yaşlarda genç ve yakışıklıydı. Teni yağlı cilt, bıyıkları ince, burnu kartal burnu gibi yüzü ve çenesi yuvarlaktı. Yüzü ve gözleri kararlığı ve azmi ifade ediyordu. Kıyafetleri ise yarı Avrupalı, pantolonu serbest, ceketi açık kahverengi, kırmızı şapkası ve mavi püskülü vardı (Willis,1853, s. 232)

Türk yöneticilerin özelliklerinden bahseden seyyahlar onların dini yaşamları dikkat ettiklerini de belirtmişlerdir. Abdest almayı dini bir gereksinim olduğunu bilen William Knight

idarecinin abdest almasını belirtirken “su partisi” gerçekleştirildi ifadesini kullanmıştır. Daha sonra secdelerle birlikte peygamberin seveceği şekilde sahilde namazların kılındığı belirlemiştir (Knight, 1849). Seyyah Richard Chandler İngiltere’de Türklerin ibadetlerini her zaman yerine getirdikleri konusunda bir görüş olduğunu ifade etmiştir.

Bizin Yeniçeri Ağamız, İngiltere’de onun milleti hakkında konuştuğumuz gibiydi. O alışa gelmiş olduğu ibadetini yapmakta dakikti ve tekrar etmekten bıkmıyordu. Yere sermiş olduğu örtüsünün üzerine alını ile temas ederek secdeye kapanıyordu. (Chandler, 1817, 51)

Çanakkale’ye gelen seyyahlar şehrin sokakları ve evleri hakkında olumsuz düşünceler ifade etmişlerdir. Ancak burada bulunan görevli ve idareciler ile yakından görüşme ve tanıma fırsatı elde ettikleri için bu olumsuz düşünceleri değiştirmiştir.

İdarecilerin Halkla İlişkileri

Seyahatnamelerde Türk yöneticilerin halk ile ilişkileri konusunda bol miktarda olumsuz ifadeler bulunmaktadır. Genelde idarecilerin halktan kopuk olduklarını, otoritelerini kabul ettirmeye çalışan, kanunları istedikleri gibi uygulayan, yüksek vergiler alan, farklı ve değişik yöntemler uygulayarak onlardan zorla para almaya çalışan ya da buldukları makamı kötüye kullanan, başka bir ifade ile rüşvet alan bir yönetici tasvir edilmektedir. Suç işlemiş olsa bile aracı olan kişiye göre suçluları affettiklerini ifade etmişlerdir. Konsolos ile geçen konuşmalarını aktaran Nassau W. Senior Çanakkale’ye yeni tayin olan paşanın otoritesini göstermek için hızsızlık yapan birkaç kişiyi astırdığını, yardımcılarının sayesinde halktan hediye olarak eşyalar aldığını belirlemiştir (Senior, 1856, s. 156-157).

Bize Hadımoğlu tarafından rehber olarak verilen Mustafa, Efendisinin bir hırsızın peşinden Edremit körfezine kadar gittiğini, orada yakaladıktan sonra ayak tırnakları çıkıncaya kadar sopalattığını söyledi. Kulaklarının kesildiğini, kürek cezası için de aracı olan olmasaydı asılacağı ve bu adamın Hıristiyan olduğunu söyledi. (Walpoe, 1817, s. 96)

Seyyahlar asayişle ilgili konularda ilginç bilgiler vermektedirler. Seyyah Senior, Konsolos Calvert'in kendisi ile tanıştığı belinde tabancası omuzunda silahı bulunan yakışıklı bir adamdan bahsetmektedir. Bu adam Kabak lakaplı Laz Ali oğlu Ömer bölgenin en ünlü hırsızdır. Dört yıl önce Çanakkale yakınlarında bir çiftlikte yaşamlarını devam ettirirken kardeşi askere gitmiş ve bir yıl sonra kendisi de çağrılmıştır. Ailenin son çocuğu olduğu için kanuni olarak çürüğe çıkmak istemiş, annesine ve kız kardeşine bakacak tek kişinin kendisi olduğunu belirtse de yerel idare bunu yakalamak istemiş ve bundan dolayı hırsızlığa başladığını belirtmiştir (Senior, 1859, s. 169).

Seyyahlar özellikle Osmanlı idarecilerinin halka iyi davranmadığı belirten seyyahlar bu olaylara şahit olmamışlardır. Düşünceleri ön yargılar yada kulaktan duyma ifadelerdir. Anlattıkları olaylar tercumanların söyledikleri ya da konsoloslardan duyduklarıdır. Bu insanlarda kasıtlı olarak idarecileri kötü göstermek için söylemiş olabilirler. Yine seyyahların bu konuda yanılmalarının başka bir sebebi de Osmanlı kanunlarını bilmemeleri olmuştur.

Ev sahibim Padişahın Fransa ile yaptığı savaştan şikâyet ediyordu. Onun toprakları yüzyirmi kileden fazla buğday üretmez iken eksta savaş vergisi olarak ikiyüz kuruş ödediğini söyledi.⁴ (Walpole, 1817, s. 88)

Yenişehirde evinde kaldığımız aile çok fakir ve mazlumdu. İnce sesli kadın bahçede hem ağlıyor hem de birilerini azarlıyordu. Domuz besledikleri için Ağanın adamlarına vergi vermeleri gerektiği ve eğer gelen kişileri memnun etmezler ise çocuklarını hapse götüreceklerini söyledi. (Chandler, 1817, 51)⁵

İdarecilerin Seyyahlara Karşı Tutumları

Türk yöneticilerin özelliklerinden bahseden seyyahlar, İdarecilerin kendilerine çok iyi davrandıklarını belirtmişlerdir. İdareciler Çanakkale'ye gelen seyyahlara genelde kalacak yer,

⁴ Burada seyyah bunu olumsuz bir şey olarak belirtmiştir. Ancak Osmanlıda savaş zamanının da avarız vergi alındığı bilseydi bunu normal karşılamış olacaktı.

⁵ Seyyah vergi sistemini bilmediği için bunu idareciler Halka zulmediyorlar, bir domuzdan vergi mi olur şeklinde yorumlamıştır. Ağnam vergisi veya Haraç olarak alınmış olabilir.

binek gibi onların ihtiyacı olabilecek malzemeli onlara vermişlerdir. Şehir merkezinde ve kırsalda bulunan idareciler, buldukları beldelerde devleti temsil ettikleri için gelen seyyahlar için hiçbir ayırım yapmadan bunlara evlerini açmışlar ve yardımcı olmuşlardır. Seyyahlar seyahatnamelerin Çanakkale ile ilgili bölümlerinde “*Geceyi kervansarayda veya handa geçirdik veya atlara şu kadar para verdik*” şeklinde açıklamalarda bulunmamışlardır. Yine Türk adet ve geleneklerinde veya dinen yasakta olsa seyyahları memnun etmek için idareciler seyyahların geleneklerine göre hareket etmeye çalışmışlardır.

Ayın 19’unda yemek davetine gitmek üzere yola çıktık. Subayların çoğu deniz yolundan giderken, bir kısmı da Bey’in bize gönderdiği atlarla gidiyordu. Bizi çok nazik karşıladılar. Oraya varmamızdan hemen sonra, yine her zamanki gibi nargileler ve kahveler içildi. Öğlen ise daha önceki anlattıklarım benzeyen yemekler yenirken bizlere içki ikram edildi. (Wittman, 1804, s. 65)

Seyyah Turner günümüz ismi Çimenlik kalesi olan Kal’a-i Sultaniye’nin arkasında yeşilliklerin arasında kalenin idarecisiyle beraber öğle yemeklerini yediklerini, Türklerin geleneklerine göre yemeklerini yerde yeselerde idarecilerin onlara iltifat etmek için masa ve sandalye getirttiğini belirtiyor (Turner, 1820).

Çanakkale yöresinde antik eşya arayan Robert Walpole Ene de ayan olan Hadımoğlunun oğlu Hacı Ahmet’in onlara çok iyi davrandığı kibar birisi olduğunu özellikle yemekte seyyahların içki içmelerinden onun Müslüman ve hacı olarak rahatsız olmamasından çok etkilendiklerini belirtmiştir (Walpole, 1817, s. 115-116).

Seyyah Edward Raczynski kötü hava şartlarından dolayı İstanbul’a dönemeyeceğini Hasan Paşa’ya söyleyince; Paşa ona ertesi günü binek ve kılavuz tedarik ettiğini, bu iyilikten çok etkilendiği ve o ana kadar böyle bir iyilik görmediği belirtmiştir (Raczynski, 1980, s. 154-155).

Robert Walpole Çanakkale yöresini gezerken akşam olunca Hadımoğlu'na ait olan bir çiftlikte misafir edildiklerini ifade etmiştir (Walpole, 1817, s. 108)

Çanakkale'ye 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde gelen Jonn Pinkerton fırtınalı bir gecede meşhur Hasan Paşa ait olan çiftlikte dinlendiklerini, çiftlikte Alexandra Troas getirilen sütunlar ve lahitlerin olduğunu yazmıştır (Pinkerton, 1811, s. 331).

Çanakkale'deki idarecilerin centilmenliklerinden bahseden başka bir seyyah da Henry Fanshawe Tozer olmuştur. Onlar dağa çıktıktan sonra arkalarından onları koruması için iki tane silahlı jandarma gönderen beyi çok arkadaş canlısı bulduğunu ifade etmiştir (Tozer, 1869, s. 12).

İdarecilerin konsoloslara da hediyeler gönderdiği yine seyyahların notlarından anlıya biliyoruz. Seyyah John Auldjo'nun belirttiğine göre Paşa hediye olarak konsolosluga iki tane koyun, kümes hayvanları ve biraz da sebzeiy orada misafir olduğunu biliyormuş gibi gönderdiğini belirtmiştir (Auldjo, 1835, s. 35).

Caradoc gemisi ile Gelibolu ve civarlarını gezen George William dönüşte Çanakkale'nin Asya kesiminde bulunan kalesinde durduklarını ve burada bulunan askeri kumandan onları çok iyi karşıladığı onlara şerbet, kahve ve nargile ikram ettiğini, komutanı çok candan bulduğunu ifade eder (Howard, 1854, s. 71).

Saat sekiz buçukta amiral ve filodaki hemen hemen bütün kaptanlarla birlikte, Çanakkale sularında ufak bir gezinti yapmak için Caradoc gemisinde toplandık. Gelibolu'ya kadar gittik. Dönüşte Çanakkale'nin Asya kıyısında küçük bir şehrin kalesinde durduk. Karaya çıktık. Buradaki askeri kumandan bizi çok samimi karşıladı. Hemen kahve, nargile ve şerbet ikram ettiler. Kumandanın çok dostça bir görünüşü olsada alay üzerimizde pek olumlu bir etki bırakmadı. (Howard, 1854, s. 41)

Seyyah De Kay ifadelerinden ise seyyahların Osmanlı idarecilerine karşı saygı ve takdirlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ağaya tanıştırdıklarında odanın tütün dumanı

yüzünden boğulacak halde olduklarını, orada onlara kahve ve nargile ikram edildiğini, nargilenin duman çıkartmak zor olsa da, bir idareci ile yan yana oturmanın onuru ile oradan ayrıldıklarını ifade etmiştir (De kay, 2009, s. 37).

Çanakkale'ye gelen seyyahlardan idarecilerden tek şikâyetçi olan seyyah Robert Walpole olmuştur. Walpole'nın belirttiğine göre Ayvacık o dönemde yaklaşık olarak bin evi ile Osman Ağanın idaresinde Hadımoğlu'ndan bağımsız bulunmaktadır. Burada aşağılandıklarını, suçlandıklarını ve tercümanlarının sorguya çekildiklerini ifade etmiştir. Osman Ağanın pasaportlarını kontrol ettikten sonra seyyahları bölgesine alamayacağı ve bölgeyi terk etmelerini emretmiştir (Walpole, 1817, s. 108).

Öğleden sonra saat dördü çeyrek geçe Evciler'e ya da avcılar köyüne vardık. Evciler Kaz dağlarının eteğindedir. Karşılamanız en kaba ve misafirperver olmayan şekildeydi. Ne Ağa nede köylüler bizleri kapılarında görmeye istekli değillerdi. Bize kalmamız için önerdikleri ev çamurdan harabe olmuş ve içinde kimsenin yaşamadığı bir yerdin.⁶ (Walpole, 1817, s. 118)

Seyyahların Ziyaret Ettiği Yerleşim Yerleri

Bozcaada

Günümüzde Çanakkale'ye bağlı bir ilçe olan Bozcaada aynı zamanda Türkiye'nin üçüncü büyük adası, en az nüfusa sahip ilçesi ve köyü olmayan tek ilçedir. Bulunduğu stratejik konumundan dolayı, boğazlara hâkim olmak isteyen devletlerin ele geçirmek istedikleri bir yer olmasına rağmen genelde boğazın her iki yakasına hâkim olan milletlerin elinde olmuştur. Yunanlılar, Truvalılar, Türkler, Venedikler, İngilizler ve Ruslar olmak üzere birçok millet buraya hâkim olmak için savaşmışlardır.

Boğaza yakın olmasından dolayı bu talihsiz ada birçok ordunun çekiştiği yer olmuştur. (Laurent, 1821, s. 43)

⁶ Türk geleneklerine göre evde haremlik selamlık şeklinde oturmakta ve ev halkının yaşadığı alana yabancı misafir alınmamaktadır. Seyyah bunu bilmediği için kendilerine kimsenin oturmadığı bir evin tahsis edilmesini yanlış yorumlamıştır.

Bozcaada boğazın girişinde önemini her zaman korumuştur. İstanbul'a giden gemiler onun limanında güvenle demirlemektedirler. (Chandler, 1817, s. 19)

Bozcaada'ya gelen seyyahların hepsinin ortak olduğu düşünce vardır: Bozcaada da yapılan şarabın çok iyi üretildiği ve ünlü olduğudur (Laurent, 1821,s. 43; Frankland, 1829, s. 229; Grenville, 1836, s. 255; Slade, 1833, s. 46; Pollok, 1865, s.481). Bunların fikirlerine katılan seyyah John Cam Hobhouse ise yeni yapılmış bir bozcada şarabının renginin koyu kırmızı ve tadının da çok keskin olmadığını belirtmektedir (Hobhouse, 1817).

Osmanlı devleti sadece Gayr-i Müslim ahalinin alkollü içecek üretip ticaretini yapmasına izin vermiştir. Adada Gayr-i Müslim ahalinin ve iklimle beraber toprak yapısının da uygun olmasından dolayı şarapçılık ön plana çıkmıştır.

Seyyah Farlane ada da şarap üretimi dışında bir şey yapılmadını belirtmiştir (Farlane, 1829). Adaya ilk ayak basan seyyahlardan biri olan Laurent'e ise ada da üretilen kaliteli şarabın İstanbul'da da rağbet görmekte olduğunu ifade etmiştir (Laurent, 1821). Şarapçılık Türkler ve Rumlar arasında yaygın geçim kaynağıdır.⁷ Bunun dışında ticareti yapılan nereyse hiçbir şey yoktur (Pollok, 1865, s. 481). Bozcaada dan şarap temin eden diğer bir seyyah Grenville ise ada şarabın dışında bir de mercan köşk bitkisi ve toprak işleri ile ünlenmiş olduğunu söyler (Grenvill, 1836, s. 255).

Adadaki kasaba küçüktür ve üzerinde Türk bayrağı gece ve gündüz dalgalan beyaz bir kale tarafından korunmaktadır. Ada da bulunan liman ise dağlardan gelecek fırtınalar için iyi korunaklıdır (Laurent, 1821) Bu limana sadece fırtınandan kaçan yolcu gemileri değil bunların dışında savaş gemiler de uğramaktadır.

Bozcaada Limanında altı İngiliz bir Alman bir Fransız geriye kalanları Rus olmak üzere on beş savaş gemisi bulunmaktaydı. (Alcock, 1831, s. 173)

⁷ Seyyah burada ön yargılı davranmış veya yanlış bilgi vermiştir. Türkler üzüm yetiştirmişler ancak alkollü içecek üretme işi dinen yasak olduğu için üretim yapmamışlardır.

Resim 7. Bozcada <http://commons.wikimedia.org/> Erişim: 20.05.2014

19.Yüzyılın ortalarında adaya uğrayan seyyah Oveton ise adanın vasat görünümde olduğunu, onun dikkatini çeken şeyin cami olduğunu daha ilerisinde üstünde birçok silah bulunan kale olduğunu ve sahilinde bir çok askeri olduğunu belirtmiştir (Overton, 1854, s. 276).

Bozcada da gezintiye çıktığını ifade eden Frankland'a göre, ada genelde açıktır ve tarım iç kesimler de yapılmaktadır. Kuzeyde koni şeklinde yüksek bir tepe vardır. Buranın güney doğusunda Kazdağları Truva ovası, Kuzeyinde Gökçeada ve kuzey batısında uzak mesafeler görülebilmektedir. Ada da üretilen şarabın bütün dünyada ünlü olduğunu belirtir. Ancak adadaki evler hakkında olumsuz bir düşünceye sahip olan Frankland çamur kulübelerin bir araya toplandığı ve buraya kent olarak adlandırıldığını yaklaşık olarak üç yüz Türk ve iki yüz Rum evi vardır. Limanın Kuzeyinde Türklerin inşa ettiği kalede kırk iki adet top bulunmaktadır (Frankland, 1829, s. 229-230).

Frankland'e benzer düşüncelere sahip olan seyyah Tozer olmuştur. Ada genelde çıplak ve tarım iç kesimlerde yapılmaktadır. Adanın kuzeyinde konik tepeler vardır ve

tepelere çıkıldığında karşılarında Truva ovası ve onun ardında Kazdağlarının manzarı ile beraber Güney doğuda İmbros ve Lemnos adalarını görmek mümkündür (Tozer, 1869, s. 5).

Ada da bulunan tarihi eserler ile ilgili bilgi veren seyyah Adolphus Slade olmuştur. Adolphus Slade adanın birkaç höyükten başka antik bir şeye sahip olmadığını, kasabanın orta halli olduğunu pazarların hükümlerle korunduğunu, yaşanların çoğunlukla Yunan olduğunu ve bunların Türklerle karşılaştırıldığında bunların daha eğitilmiş olduklarını aktarmıştır (Slade, 1833, s. 46).

Adayı gezen seyyahlardan bir diğeri William Wittman'dır. Kentin yakınında yüksek tepelerin olduğunu bu tepelerin dışında ada yüzeyinin düz ve yassı olduğunu belirtmiştir. Bitki örtüsünden bahsederken genelde adanın genelde çıplak olduğunu vadilerde bağlar ve az sayıda buğday tarlaları olduğunu ağaç olarak incir ve dut ağacı dışında başka bir ağaç ya da çalılık yoktur. Kentin evleri ağaçtan yapılmış küçük ve güzel değildir. Ada halkı bin kadar Türk ve dört yüz Rum'dur. Başlıca gelir kaynakları şarapçılıktır. Ada da koyun sürüleri gördüğü şarabın yanında et de burada ucuzdur (Wittman, 1804, s. 458).

Ve nihayet Bozcaada'nın yüksek kara parçasının korunaklığı altına girdik. Bu ada, denize doğru çıplak ve kumluk fakat içerilere doğru verimli topraklar; kuzeydoğu noktasına konik bir zirve olan Toro Dağı na doğru. Bu adanın şarapları pek ünlüdür; rengi solduktan çok sonra tat ve kokuyu korurlar; genellikle İstanbul'a ihraç edilirler. (22August 1863 The Illustrated London News Akt. ; Gürüney, 2006, s. 162)

Archibald Pollok Black göre Ada karşıdan çıplak, kıraç bir görünüme sahiptir, dikili alanlar azdır, ekili ürünler buğday, arpa, çavdar iken üzüm bağları her yere yayılmıştır. (Pollok, 1865, s. 481).

De Kay'ın belirttiğine göre adanın evleri çamurdan ve tahtadan yapılmış yassı çatılarla kaplanmış alçak binalardır. Bozcaada da misafir olduğu odasını da ayrıntılı bir şekilde betimlemiştir:

Bizi karşıladığı oda yaklaşık on iki fit kare alanı olan, üç tarafında pencereleri bulunan, yerleri hasırla kaplı, duvarları kabaca sıvanmış, tavanı boyasız tahtalardan odaydı. Odanın üç tarafında yerden altı inç yükseklikte, alçak ama geniş ve üstü duvara dayalı duran, benzerleri gibi minderlerle kaplı sedirler vardı.⁸ (De kay, 2009, s. 36).

Erenköy

Antik çağlardan beri yerleşim merkezi olan Erenköy, Çanakkale İzmir kara yolunun üzerinde denize doğru uzanan bir burnun üzerinde kurulmuş ve konumu itibariyle seyyahların yol güzergâhında bulunmuş ve kara yolu ile Truva'ya gitmek isteyen birçok seyyah buradan geçmiş veya burada kalmıştır. Çanakkale'den Truva'ya deniz yolu ile gidenler bir çok koyda durmalarına rağmen Erenköy'e çoğu çıkmamıştır. Seyyahların burada kalma nedenlerinin başında ise burada Calvert ailesinin bir evinin olmasıdır. Buraya gelen seyyahların dikkatini çeken önemli noktalardan bir tanesi de boğaz manzarasının sahip olduğu güzellik olmuştur.

Manzara tepeden çok etkileyiciydi. Tek tük ağaçların ekili araziye noktalandığı ve aldatıcı bir görünüş verdiği Truva ovasına baktık. Önümüzde Ege Denizi'nin solgun mavi rengi uzanıyordu. Bozcaada ufak tepeleriyle uzakta görünüyor ve daha geri plânda Semadirek, İmroz, Bozcaada, Limni adaları, hepsi de yerlerine yakışmış bir vaziyette görünüyorlardı. Dağlara doğru bir gezinti yaptım, orada insanın hayal gücüne sığabilecek en büyük güzelliklerden birini seyretme zevkine eriştim. Arkamda İda sol tarafımda Bozcaada, Midilli ve Ege Denizi, önümde ise Çanakkale Boğazı, İmroz, Semadirek ve Saros vardı. (Wittman, 1804, s. 73).

⁸ Bölge de bulunan evlerin tavanına genelde ağaç işi süslemeler yapılmaktadır. Ancak seyyahın gittiği ev askeri bir bina olarak düşünüldüğünde bunun olmaması gayet normaldir. Ağaç süslemeler zengin varlıklı insanların evlerinde yapılıyor olabilir. Seyyahların ifadelerinden sedir ve minder her evde bulunduğunu anlaşılmaktadır. İnsanlar zengin veya fakirde olsalar evlerini aynı tarz döşedikleri anlaşılmaktadır.

Seyyah George William Truva'ya giderken burada Mr Calver'in evinde kalmıştır. Ona göre Erenköy merkezden on iki mil kadar uzaklıkta Truva'nın kuzeyinde daha önceki gördüğü yerlere göre daha güzel ve daha fazla tarım yapılmaktadır. Erenköy havadar ve ferah bir yerdir ve Çanakkale Boğazını, Ege denizini ve adalarını derin mavi sular arasında görülebilen güzel bir manzaraya sahiptir (William, 1854, s. 77).

Resim 8. Erenköy'den Boğaz Manzarası

Çanakkale de Mr. Calvert ile akşam yemeği yiyen Nassau W. Senior sahil bölgesinde merkeze on iki mil kadar uzakta bulunan Rum köyü olan Erenköy'e atla gittiklerini belirtir. Yolculukları esnasında sahilde bulunan İngiliz hastanesini gezmişlerdir. Hastane ortamının çok sağlıklı olduğunu ölüm oranının yüzde bir buçuk olduğunu ifade etmiştir. Erenköy'ün nüfusunun az olduğunu sebep olarak da yolda konuşacak çok kimseyle karşılaşmadıklarını söylemektedir. Burada bulunan Mr Calver'in evi ise köyün merkezinde iki Türk evi büyüklüğünde Çanakkale Boğazına ve Ege denizine hâkim bir manzaraya sahiptir (Senior, 1856, s. 168).

Major Sir Grenville Temple, Erenköy'e Calvert'lerin evine giden diğer bir seyyahtır. Mr Lander'in o zamanki İngiliz elçisi onları gemiden alıp evine götürmüştür. Ona göre

Lander'sin penceresinden Boğaz manzarasının çok güzel olduğunu, her milletten geminin hızlı bir şekilde boğaza girip çıktığını belirtmektedir (Templete, 1836, s. 289)

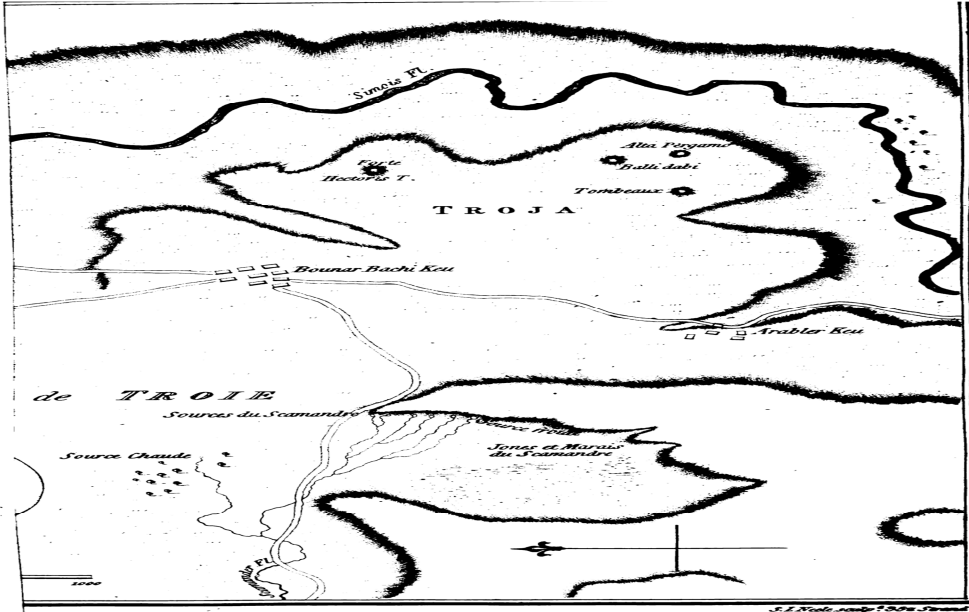
Gemi ile Çanakkale'ye gelen diğer bir seyyah Robert Curzon Kumkale'den karaya çıkmış ve kalacak yer bulamayınca oda Erenköy'e gitmek zorunda kalmıştır. Erenköy'deki evler temiz ve iyi durumdadırlar. Ancak konsolosun evinde bulunan ev eşyaları hiç yok denecek kadar az olduğu için yemek yapamamışlar dışarıdan satın almışlardır (Curzon, 1850).

Truva Ovası

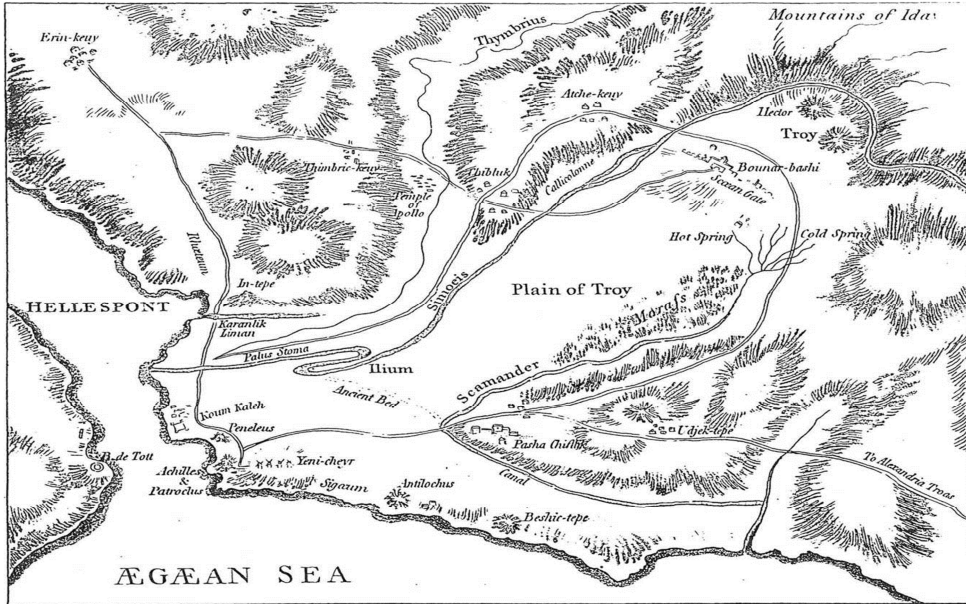
Truva, Anadolu'nun kuzey batısında, Çanakkale yakınlarında bir antik çağ kentidir. Kent 3500 yılı aşkın tarihiyle ilk kez Homeros tarafından ölümsüzleştirilmiştir. Bu kent uğruna yapılmış savaşlar ve bu savaşların kahramanları Antik Çağ'dan günümüz edebiyatına kadar sürekli gündemde kalmışlardır. Parçası oldukları destan edebiyatın en eski destanı olmasıyla beraber en uzun ömürlüsü de olmuştur (Brandau, 2002, 16).

Truva, İliada ve Odyseia adı geçen Priamos'un hazinelerini ele geçirmek isteyen veya bununla bilimsel itibar kazanmak isteyen birçok arkeolog ve seyyah bu bölgeye gelmişlerdir. Brandue'ye göre Schliemann'ın seyahatinden önce Truva hakkında 140 tane rapor yayınlanmıştır. Bu raporlarda kentin bulunduğu yer tartışmalara neden olmuştur.

Bölgeye Schliemann'dan önce gelen Fransız seyyah ve arkeolog olan Jean Baptiste Lechevalier çizdiği haritada Truva'nın bugünkü Pınarbaşı'nda olduğunu belirtmesi bölgeye ondan sonra gelen birçok seyyahı da olumsuz etkilemiş ve yanlış bilgiler vermelerine sebep olmuştur. Seyyah John Pinkerton'da bunlardan biridir. Seyahatnamesinde birçok seyyah gibi oda Truva'nın Pınarbaşı civarında olduğunu belirtmiş ve ona göre harita çizmiştir.

Harita 1. Jean Baptiste Lechevalier çizmiş olduğu harita (Chevalier, 1791)

Harita 2. John Pinkerton'a ait olan Truva haritası (Pinkerton, 1811)

Bölgeye gelen seyyahların geneli deniz yolu ile gelmişler ve ilk gördükleri yerler Kumkale veya Yenişehir olmuştur. Seyyahların antik kalıntılar kadar etkilendikleri diğer bir şeyde ovanın sahip olduğunu manzara olmuştur.

1817 yılında Truva'yı gezen Robert Walpole bundan etkilenenlerden biridir. Yenişehir'e gün batımında varan Walpole bayırın sarp ve kayalık olduğunu ama zirveye çıkınca memnuniyet verici Truva ovasının manzarası ile karşılaştığını ifade eder. Nehrin kıvrımlarının yanında Bozcaada insanın ayakları altında, sağ tarafta İmros ve Lemnos

kalmakta ve denizin karşı tarafından sancak direği gibi Athos ufukta zayıf olarak görünmektedir (Walpole, 1817, s. 97).

Eski Sigeum burnu olan Yenişehir burnunun eteklerine ulaştığımızda güneş batmak üzereydi. Bayır sarp ve kayalıktı. Ama zirveye çıktığımızda güzel Truva ovasının manzarasından çok memnun olduk. Nehrin akışı içersinden geçiyordu. Bozcada altımızdaydı. Semadirek, İmros ve Lemnos sağımızda, Atos dağının zirvesi kıtanın karşında solan ufuktadır. (Walpole, 1817, s. 97).

Kinglake’i etkileyen ise daha çok Menderes nehri olmuştur. Onun ovada nasıl aktığını ve etrafında bulunan ağaçların ortaya koyduğu manzaran etkilenmiş olmalı ki seyahatmamesinde ayrıntılı olarak bunu tarif etmektedir (Kinglake, 1849).

Adamlarımızdan ve atlarımızdan ayrılark Methley ile ben, düz bir ovada sessizce sürünerek akan, kenarları söğüt ağaçları ile sıralanmış bir çay boyunca başıboş yürümeye başladık. Zavallı sessiz ve sabırlı çay, yavaş yavaş, hazin hazin, dolana, dolana bir o tarafa bir bu tarafa tarafa dönen yatağından akıyordu. Bazı yerlerde sular ikiye ayrılıyor sonra tekrar birleşiyorlardı. Çayın hersene kendine yeni yatak bulduğunu görebiliyordum. (Kinglake, 1849, s. 33-34)

Henry Fanshawe Tozer ovanın Çanakkale’ye yedi mil kadar uzaklıkta Pınarbaşı yolu üzerinde en çekici yönünün göze hoş gelen şeyin iki nehrin olduğunu belirtir. İki nehir bütün kıvrımları ve dolambaçları ile iz bırakarak, sahilindeki söğüt ağaçları ile beraber Yenişehir’in tepeleri arasından boğaza akmaktadır (Tozer, 1869, s. 36).

William Wittman’a göre ise Truva ovası uzunluğu yirmi kilometreyi genişliği ise on kilometreyi bulan geniş ve verimli bir ovadır. Arazide sayısız sığır sürüleri otlamaktadır. İki nehir ovadan akıp gitmekte ikisinin birleştiği yerde Pınarbaşı vardır (Wittman, 1804, s. 67).

Ovaya deniz kenarından bakan James Ellsworth De Kay bölgede bir tepe silsilesi ile çorak bir düzlük görüldüğünü belirtmiştir. Bu tepelerin bazılarına Hector, Eseyetus, Priam Ajax, Protesilaus gibi isimler verilmiştir. Kıyıya yaklaşınca daha fazla detaylı bilgiler veren

seyyah bazı köylüler ekinleri biçerken bazıları da bunları öküz arabalarına yükledikleri tarlalarda çalışan işçilerin giymiş oldukları kıyafetler ise çok renkli olduğunu belirtmiştir. Tepenin üzerinden inen yol ise ağaçlar yüzünden çoğu yerde kaybolmakta ve açık kısımlarında su taşıyan kadın grupları görünmektedir (De kay, 2009, s. 44).

John Auldjo ise ova İngiltere havasına benzer havaya sahip ve anemonlar ile süslenmiş, birçok kerestelik ağaç etrafa saçılmış, Leyleklerin, kaplumbağaların ve kahverengi yılanları bulunduğu verimli arazisinde sığır ve keçi sürülerinin otladığı hepsinin çok canlı bir manzara oluşturduğu bir yerdir (Auldjo, 1835, s. 30).

Yine aynı dönem de Çanakkale'ye gelen Sir Grenville Truva ovasının boğaza bakan kısmı hariç diğer bölümlerinin tepelerle çevrili olduğunu, ovanın ise alçak ve düz yağmurlu mevsimlerde tamamen bataklık olduğunu belirtmiştir.⁹ Ova doğudan çıkan bir çok kolu ile beraber Menderes nehri tarafından sulanmaktadır (Maclaren, 1822). Menderes nehrinin kenarındaki yamaçlar sel taşkınlarında yeterli değildir ve Nehrin içinden atıyla geçen seyyah en sığ yerinde su seviyesinin atın sırtına geldiği belirtir (Grenville, 1836, s. 273).

Ovanın sahip olduğu manzaran etkilen diğer bir seyyah Peter Edmud Laurent'dir. Onlara rehberlik eden köylüyle beraber bir saat on beş dakika süren yürüyüşten sonra geniş bir ovaya geldiklerini ve manzaranın burada büyüleyici olduğunu ifade etmiştir (Laurent, 1821, s. 47).

⁹ Halk arasında ovanın ismi Batak Ovası şeklindedir.

Resim 9. Truva Ovası Manzarası

Henry Fanshawe Tozer ise başka bir konuya dikkat çekmek istemektedir. Ona göre Truva ovası sadece kahramanlar için savaş alanı olmamış aynı zamanda akademisyenler, coğrafyacılar ve edebiyatçılar içinde bir savaş alanı olmuştur. Bu konuda bir şey söylemek isteyen herkes buna dâhil olmuştur (Tozer, 1869, s. 36).

Truva ovası sadece kahramanlar için savaş alanı olmamış aynı zamanda bilim adamları, coğrafyacılar ve konu ile ilgili yazılan eserlerde bir edebiyat oluşturmuştur. Bu tartışma araştırmaların ayrıntılı dakikalarını da sarmıştır. Okuyucularımı buna katmak istemiyorum. Ama şuan mevcut genel sonuçlarla kendimi sınırlamalıyım. (Tozer, 1869, s. 36).

Benzer ifadeler Edward Rachincki'nin düşüncelerinde de mevcuttur. Ona göre uzaktan seyrettiği bu bölge üç bin yıldan beri siyasi ilişkilerin gelişmesine sahne olmuş, medeni milletlerin dikkatini çektiği gibi akademisyenlerin merakını tahrik etmiştir (Rachincki, 1980, s. 113). Seyyah John Overton da aynı düşüncelere sahiptir. Truva ovası Bozcaada'nın hemen karşısında bulunmaktadır ancak o ünlü şehrin kesin yeri tartışma konusudur (Overton, 1854, s. 276)

“*Voyage de la plaine Troie*” eserinin yazarı Le Chevalier’in antik kentin Pınarbaşı olduğunu öne sürmesi onun haritasını ve görüşlerini doğru kabul eden seyyahlar bu görüş kanıtlanmasa eserlerinde doğru bilgi olarak vermişlerdir.

Bölgeyi 1833 yılında gezen R. R. Madden bunu en açık bir şekilde söyleyenlerden birisidir:

İnanıyorum ki şu an perişan Pınarbaşı’nın bulunduğu yerde üç bin yıl öncesinde Truva bulunmaktaydı. Ovada bulunan iki nehir Simois ve Scajaander Achilles ve Patroclus lahitlerinin yakınlarında birleşmektedirler. Birkaç yıl önce eski Fransız Elçisi burada yapmış olduğu kazılarda bir tane metal vazo, kılıç parçası, küçük bir heykel ve süs eşyaları ile birlikte Mısır bereket tanrısı heykeli bulmuştur. (Madden, 1833, s. 103).

Seyyah Grenville de aynı düşünceyi paylaşmaktadır.

Pınarbaşı’nın bulunduğu yükseklikler vaktiyle Truva’nın binaları ile kaplıydı. Truva, Kumkale’nin dokuz mil kadar güney doğusunda Yeniköy’e ise sekiz mil kadar uzaklıktır. (Grenville, 1836, 267).

Sir George William Frederick Howard Konsolosun güzel konağında gün ortasında sıcak bir havda ayrıldıktan sonra ünlü antik Truva için makul belirtilen yer olan Pınarbaşı’na gittiklerini ifade etmiştir (Howard, 1854, s.78).

Bu konuda şüphelerinin olduğunu belirten seyyahlarda yok değildir. Tozer, bölgenin gerçekten söylendiği gibi eski Truva için uygun yer olup olmağını anlamak için Balıdağ’a çıkacağını belirtmektedir (Tozer, 1869, s. 34). De Kay’a göre ise bu konuda ciltler dolusu kitap yazılmış ancak belirsizlik devam etmektedir.

De Kay “*Truva Savaşı on yıl sürdü ve Truva hakkındaki savaş bir o kadar yüzyıldır sürüyor*” (De kay, 2009, s. 39) diyerek bu tartışmanın kısa zamanda bitmeyeceği belirtmektedir.

Bölgeyi gezen seyyahlar karaya ilk ayak bastıkları yer Yenişehir veya Kumkale olmuştur. Seyyah Gell buraların sahip olduğu doğal güzelliği seyahatnamesine çizmiştir.

Resim 10. Kumkale ve Boğazın Girişi (Gell, 1804)

Robert Walpole de seyyahlar arasında Yenişehir'e gidenlerdendir. Orada Achilles ve Patraclus diye adlandırılan iki höyük bulunmaktadır. Achilles höyüğünde Fransız Konsolosluğu kazdırmış ama çalışma derinlere inilememiştir. Yine de antik bir şeyler bulunmuştur. Seyyah kazı alanında mermerden bir duvar görünce çok heyecanlanmış üzerindeki yazıları okuyunca bunun çok değerli bir şey olmadığını anlamıştır (Walpole, 1817, s. 100). Bu höyükleri Seyyah Madden daha sonraki yıllarda gezmiş ve bunların yakınlarında iki akarsuyun bulunduğu belirtmiştir (Madden, 1833, s. 103).

Aynı höyükleri Seyyah Auoljo da gezmiştir. Diğer seyyahların verdiği bilgilere ek olarak bölgede Rumların yaşadığını belirtmiştir. Patraclus Höyüğünde Frank Calvert'te kazı çalışması yapmış ama bir şey bulamamıştır (Auldjo, 1835, s. 29-30).

Seyyahların çoğu bugün var olmayan Yenişehir'e ve Yeniköy'e uğramışlardır. Bunun başlıca sebeplerinden biri Yenişehir'in ve Yeniköy'ün deniz kenarında olmasıdır. Yüzyılın başında gelen seyyahlar genelde sahil kenarlarına gezdikten sonra yolculuklarına devam

etmişlerdir. Yine seyyahların buraları tercih etmelerinin diğeri bir nedeni de burada yaşayanların geneli Rum olmasıdır. Erenköy, Yeniköy ve Yenişehir Rum köyü olarak bilinmektedir.

Yeniköy de tahmini olarak ikiyüz hanedir ve bunların geneli Rum'dur. Diğeri ismi Gavur köyü olan Yenişehir de yaşayan Rumların durumu daha iyidir. Pamuk yetiştirirler ve tepelerde üzüm bağları bulunmaktadır. (Hobhouse, 1817, s. 140)

Osmanlı Devleti bölgede bulunan Rumların gelenek ve göreneklerine karışmamış onları bu konuda özgür bırakmıştır. Gallenga (1877, s. 9) Yenişehir Sigibum burnu üzerinde yaşayanlarının çoğu Rum olduğu ve paskalya bayramında boyalı yumurtaların ekmek ve ceviz ile beraber dokuz rüzgâr değirmeninin gölgesinde sofraların açıldığını ifade etmektedir.

Otuz millik bir alan içerisinde üç tane Rum köyü bulabilirsiniz. Erenköy, Yeniköy ve Yenişehir. Tümü gelişmekte eski binalar tamir edilmekte ve yenileri inşa edilmektedir ve aynı zamanda bahçelerle ve ekili alanlarla çevrilidir. (Senior, 1859, s. 163)

Karaya çıktığımız Yeniköy, Truva burnunun kuzeyinde onun dört te bir yükseklik üzerine inşa edilmiş küçük bir köydür. Birkaç sütun parçası içermektedir. ... Denize doğru genişleyen güzel bir deniz manzarası vardır. (Grenville, 1836:265)

Yenişehir'den dört mil kadar gidildiğinde yüksek bir tepe bulunduğunu ve isminin En Tepe Ajax'sın höyüğü olduğunu seyyah Walpole belirtmektedir. Yine onun belirttiğine göre burayı Türkler kazmış ve burada bulunan taşları çıkartarak bataklıkları kurutmak için kullanmışlardır. İçteki taşlar ne kare şeklinde ne de keskin yontulmuşlardır. Kütleleri kaba dolgu harcı ile birleştirilmişlerdir. Höyüğün girişi beş adım enine ve boyunadır. Son bulmadan önce alçalmakta ve daralmaktadır. Diğeri seyyahların buranın Ajax'sın höyüğü olduğu konusunda şüpheleri vardır (Walpole, 1817, s. 101-102). Yine seyyahlardan Frankland gemi ile Ajax Höyüğünü geçtiklerini belirtmiştir (Frankland, 1829, s. 238).

Bölgede bulunan diğer bir höyük Hector'un mezarıdır. Seyyah Turner bölgeyi onlardan on sekiz yıl önce gezmiş olan seyyahların bu tümsekte geniş bir giriş olduğunu belirttiklerini, tepenin üzerine düzenli bir şekilde konan taşların burada yaşayan Türkler tarafından konmuş olabileceğini belirtmektedir ¹⁰(Turner, 1820, s. 37).

Seyyah Senior ise bölgede üç tane höyük bulunduğunu, bunlardan iç duvarlara sahip olanın Priam Höyüğü olabileceği diğer ikisinden birinin Hector'a ait olabileceğini yazmaktadır. Bunlardan büyük olanını Frank Calver'in açmıştır. İçerisinin bölmeli katmanlardan yapıldığını bulmuş fakat başka bir şey bulamamıştır. Bunun açıklaması ise Hector'un küllerinin höyükten taşındığını belirten Delphic kehanetinin doğru olabileceğidir. Homer'e göre ise etrafı duvar ile örülmeyen ve sadece geniş oluşmuş olanın Hector'un höyüğü olabileceğini yazmıştır (Senior, 1859, s.173).

"Üç höyük bulunuyor" ifadesi seyyahların Truva'nın nerede olduğu inançlarına göre değişiklikler gösterdiği görülmektedir. Açıkça Pınarbaşının Truva olduğunu savunanlar bu höyüklerin buraya giden yol üzerinde veya Pınarbaşının etrafında bulunan tepelerde olduğunu belirtmektedirler. Denizden bölgeyi görenler ise bu üç höyüğün Yeniköy ve Yenişehir arasında bulunan tepeler olduğunu ifade etmişler ve haritalarda genelde bu şekilde çizilmiştir.

Seyyah Walpole Pınarbaşı'na giderken yolun yarısında üç tane höyük geçtiklerini, Tercümanları'nın bunların isimlerini Mai Tepe, Khaina Tepe, Asarlack Tepe olduğunu yazmaktadır (Walpole, 1817, s. 107). Seyyah Tozer ise Pınarbaşı'ndan yarım mil kadar uzaklıktaki bayırlarda kademeli yükseklikler güney doğuda üç tane höyük karşımıza çıkar (Tozer,1869, s.34).

Truva ovasına gelen seyyahlar izledikleri güzergâhı olarak deniz yolu ile gelenler Kumkale'den karaya çıkarak bölgeyi gezmişler ve Pınarbaşı'na ulaşmışlardır. At ile kara

¹⁰ Seyyah bu bölümde daha önce bölgeye gelen seyyahların notlarına göre bu yorumu yapmaktadır. Onların notlarından bunu alıntı yapma ihtimali de bulunmaktadır.

yolculuğunu tercih edenler, günümüz İzmir yolu istikametinde hareket ederek Dümrek köyünden sonra Pınarbaşı'na varmışlardır. Konaklama olarak ise günümüzde Tigem çiftliği olarak bilinen Calvert Ailesine ait olan yerde kalmışlar veya Pınarbaşı'nda Ağanın evinde kalmışlardır. Yüzyılın başlarında gelen seyyahların bazıları Hasan Paşa'nın konağında kaldıklarını belirtmişlerdir.

Kumkale'den gezmeye başlayanlardan biri Seyyah Turner'dir. Turner, Kumkale'nin iki nehrin birleştiği yerde bulunduğunu ve aynı zamanda önemsiz bir yerleşim yeri olduğunu yazmaktadır (Turner, 1820, s. 36). Seyyah Walpole ise buna bölgede bulunan kale'nin dışarıdaki dil gibi önde olduğunu, taş döşenmiş yolun kenarlarında üzüm bağlarının ve bahçelerinin olduğunu eklemiştir (Walpole, 1817, s. 114). Kumkale ile ilgili ayrıntılı bilgi veren seyyahlardan biri Hobhouse olmuştur.

Kumkale sokakları geniş ve düzenli inşa edilmişti. Bir geniş sokakta birçok dükkân ve kahvehaneler vardı. İki caminin beyaz minareleri karadan ve denizden görünüyordu. Yaşayanlar genelde kalede çalışanların ailelerinden oluşmakta ve altıyüz haneydi. (Hobhouse, 1817, s. 143)

Kumkale'den karaya çıkan seyyahlar burada çok kalmamışlardır. Bunun başlıca sebeplerinden bir tanesi de köyde seyyahların kalabileceği otel ya da kervan bulunmayışıdır. Bölgede yaşayan Türkler ise adetleri gereği evlerinin bir odasını yabancılara kiraya vermelelerindedir.

Kumkale'ye çıktıktan sonra burada kalacak otel ve han yoktu. Ancak tepenin üstünde yaşayan İngiliz konsolosu ticaret için buraya bir ev yaptırmıştı. (Curzon, 1850, s. 316)

Seyyahların bölge de gittikleri son yer genelde Pınarbaşı olmuştur. Oradan Yenişehir istikametine gitmişler veya Dümrek, Erenköy istikametinden geri dönmüşlerdir. Yine buradan Küçük Menderes yatağı boyunca ilerleyerek Kaz dağlarına gidenler de olsa da azdır. Bunun başlıca sebepleri buranın Truva olduğu inancıdır. Yine Homer'in yazmış olduğu su

kaynaklarıdır. Bu kaynaklara Türklerin kırk göz dedikleri belirtilmektedir. Yine bir kısmından sıcak su ve bir kısmından da soğuk su çıktığı belirtilmiştir.

Eski Truva'nın büyük yapıları ile kaplı olan Pınarbaşı köyü, Kumkale'nin dokuz mil uzağında ve Yeniköy'e ise sekiz mil uzaklıktadır. Bir bölümü Simois'is suları tarafından çevrilmiş olan meyilli ve tecrit edilmiş gibi bir tepenin üstünde bulunmaktadır. Köyün yukarısında iç kalenin temeli ve Scamander'i oluşturan iki tane pınar vardır. (Grenville, 1836, s. 267)

Ondan ayrıldıktan sonra Kırk göze Scamander'in kaynağı olarak belirtilen yere gittik. Biz iki tanesini termometre ile denedik her ikiside sıradan soğuk sulardı. (Turner, 1820, s. 38)

Pınarbaşına varır varmaz isimleri "Suların Başı" olarak tercüme edilen Türkler tarafından kırk göz denilen kaynağa gittik. (Tozer, 1869, s. 22)

Resim 11 . Pınarbaşındaki meşhur kaynak (Gell, 1804)

Truva ovasındaki Scamander'in kaynağı olan biri kar birikintisi gibi dışarıya soğuk su akıtan, diğeri ise içine sıcak su döşenmiş gibi buharla çıkan kaynakların başında durmadan keşfetmeden, Yüzünüz kızarmaz mı? (Laurent,1821, s. 48)

Bölgeye yüzyılın başında gelen Edward Daniel Clarke göre Scamander'ın kaynakları hala biri sıcak diğeri soğuk olma karakterine sahiptir. Derece ile ölçüldüğünde, her ikisi de sıcak olsa da biri diğere göre daha sıcak olduğu ifade etmektedir (Clarke, 1801, s, 97). Pınarbaşı'nda bulunan su kaynakları ile ayrıntılı bilgiler veren seyyahlardan biri William Gell olmuştur.¹¹ Scamander'ın başlangıcı olan sıcak pınar ağının evinden beş yüz yard kadar uzaklıkta tepenin üzerinde bulunmaktadır. Solunda çeşitli tarım amacı ile yapılmış duvar ve binalar bulunmaktadır. Bu tepenin altında açık bir tonla ayırt edilebilecek kadar üçüncü söğüdün arkasında Scaen gate'in var olduğu görülmektedir. Pınarın suyu burada yaşayanlar tarafından ev işlerinde kullanılmakta ve bunun için köyün her tarafından buraya gelen yollar yapılmıştır. Pınar birbirine demir Mengerlerle bağlı mermer parçaları ile çevrilmiştir. (Gell, 1804, s. 74)

Resim12. Pınarbaşı Köyü (Gell, 1804)

Bir diğeri de Walpole'dir.

Yaklaşık olarak Pınarbaşı'ndaki çiftlik ve camiden bir mil kadar uzakta pınarlar yada çayın kaynağı bulunmaktadır. Türkler bunlara kırk göz demektedirler. Bu pınarların en güçlüsü su

¹¹ William Gell kitabında Mr Clarke atıfta bulunarak pınardaki su sıcaklığının altmış dört derece olduğunu belirtmiştir. Ancak çalışmamızda incelediğimiz *The Life and Remains of Edward Daniel Clarke, Rev. William Otter, Vol. II* London 1825 baskılı kitabında belirtilen sayfalarda veya konu ile bağlantılı olarak, Mr Clarke bir derece belirtmemiştir.

deposu veya sarniç olarak kullanılmaktadır. Bazı mermer tabakaları ve kırık sütunlar köylülerin testilerini doldurmaları ve yıkama yapabilmeleri için yerleştirilmiştir. Pınarın sıcaklığı bana normal geldi. Ancak rehberimiz bu pınarın kış aylarında çevresinde bulunanlara göre daha sıcak ve buhar çıkardığını söyledi. Bu pınarın çevresinde bulunan bir çok pınarın kayalık yüzeyinden bolca temiz su fişkırmaktadır. Bu pınarların oluşturduğu dere ünlü Hasan Paşa'nın oluşturduğu çiftliğe gider ve burada bulunan mısır değirmenlerini döndürdükten sonra Yenişehir'in güneyinden dökülür. (Walpole,1817, s. 101-102)

Pınarbaşı'ndaki pınarlara dönmek için batıya doğru ilerledik. Sonunda bunlardan ovanın yakınında kayalık zeminde bulunan ilkinde vardık. Bunların aralarında atmış adım mesafe ve budaklı söğüt ağacı vardır. Her ikisinde de beş fit kare şeklinde üç taraflı mermer tabakalar vardır. Bunların üzerlerinde Yunan Kadınları giysilerini yıkarlar. (Tozer,1869, s. 29)

Tozer (1869, s. 29) Pınar başında bulunan pınarların köyün batısında ovaya ya yakın kayalık bir zeminde aralarında söğüt ağacının bulunduğunu, pınarların etrafında bulunan mermer tabakaların üzerinde Rum kadınlarının giysilerini yıkadıklarını ifade etmiştir. Burada bulunan pınarların ilerilerde birleşmektedirler. Söğütlerden daha etkileyici eflatun çiçekli hayıt, yeşil çalı ve dallarında bol miktarda asılı demir para gibi meyveli ağaçlar bulunmaktadır.

Burada bulunan su kaynaklarının varlığı ispatlamak veya eserleri daha cazip hale getirmek ya da gerçekten öyle olduğunu göstermek için pınarların ısını ölçen veya ölçtüğü söyleyen seyyahlar da olmuştur. Bunlardan biride Çanakkale'ye yazın gelen John Auldjo olmuştur.

Sayısız leylek ve su kuşu bulunan büyük bir bataklığı geçtikten sonra en sonunda meşhur, Gell'in haritasında soğuk pınara olarak belirtilen pınara vardık. Pınar bir tepenin altında bulunmakta ve etrafında söğüt, meşe, kavak ağaçları, incir Burada, altın ve gibi temiz su Xanthos sazlıkların arasından akan ve hardal sarısı renkli taşların üzerinde, serin ve ferahlatıcı görünümü ile susuz yoldan geçenleri cezbeder. Biz en büyük iki pınarların arasında, yeşil bir tepenin üzerine

oturduk ve hepsini sıcaklığını ölçmeye çalıştık. Kireç taşından oluşan kaya tabanından çıkan üç temel kaynak vardır. Kireç taşı ve kırmızı kumtaşından oluşan taşlar suya altın rengini verirler. Havanın sıcaklığı 55C ve bu pınarların 1. ise 64 2.ci 65 3. 65 derecedir. (Aduljo, 1835, s. 31). Scamander'in kaynakları Homer'in tarif ettiği gibi Scaean gates' yakındı. Yer ağaçların gölgesinde çok güzeldi. Bir çok kadın giysilerini yıkıyordu. Bunlardan biri bize kötü davranmak istedi ama termometre ile kaynakların sıcaklığını incelememize engel olamadı. Bazı seyyahlar gibi Homer gibi gözükme için onun sıcak su kaynağı ilgili söylediklerini hemen onaylamışlardır. (Madden, 1833, s. 105)

Pınarbaşı'nın altında bulunan birkaç pınar küçük temiz bir nehrin kaynağıdır. Bunların bir tanesinin kışın diğerlerine göre daha sıcak aktığı söylenmektedir. Ancak ben fazla bir fark göremedim. (Senior, 1859, s. 171).

Seyyahlar arasında Truva'nın yeri ile alakalı çelişikler tartışmalar olduğu gibi pınarlardan çıkan suların sıcaklığı ile alakalı çelişikler olmuştur. Bundan Madden gibi seyyahların kendileri de yakınmışlardır. Seyyahların özellikle Pınarlardan bahsetmelerinin sebebi ise İlyada'da Hector'un öldüğü yer olarak belirtilen "Scaean gate"nin buraya yakın olmasıdır.

Bu onun sıcak pınar olduğunun ispatıdır. Böylece Scaen gate'in buradan uzak olamayacağını kabul etmek gerekir. (Gell, 1804, s.75).

Bölgede bulunan yerleşim yerleri genelde milliyetlere göre oluşmuştur. Yenişehir ve Yeniköyde Rumlar, boğazın girişinde bulunan Kumkale'de Müslümanlar yaşamaktadır. Seyyahların notlarından anlaşıldığı kadarıyla bölge de bulunan yerleşim yerleri arasında Pınarbaşı hem Türklerin hem de Rumların yaşadığı bir yerdir.

Kumkale Türklerin oturduğu yoksul bir kasabaydı. Önemi de boğazın ağzındaki konumuna borçluydu...” (Wittman, 1804, 459)

Resim 13. Kumkale Osmanlı Mezarlığı

Resim 14. Aynı Mezarlığın Eski Hali (Gell, 1804)

Köyün ağası Pınarbaşı’nda atı ile gelerek ve ev ahalisi ile beraber çok misafirperverlikle karşıladı. Bize çok özen gösterdi. Kahve içtikten sonra tepeye kadar beraber yürüdük. (Turner, 1820, s. 37)

Yaklaşık olarak Pınarbaşı’ndaki çiftlik ve camiden bir mil kadar uzakta pınarlar yada çayın kaynağı bulunmaktadır. Türkler bunlara kırk göz demektedirler...” (Walpole,1817, s. 101-102)

Pınarbaşı’ndaki pınarlara dönmek için batıya doğru ilerledik. Sonunda bunlardan ovanın yakınında kayalık zeminde bulunan ilkine vardık. Bunların aralarında atmış adım mesafe ve budaklı söğüt ağacı vardır. Her ikisinde de beş fit kare şeklinde üç taraflı mermer tabakalar vardır. Bunların üzerlerinde Yunan Kadınları giysilerini yıkarlar. (Tozer,1869, s. 29)

Gece geç saatlerde ovanın kuzey batısında bulunan ve Ege ye tepeden bakan Yenişehir’e eski ismiyle Sigeum’a vardık. Burada Hacı Papaz isminde bir Rum rahibin evinde kaldık. (Tozer,1869, s. 3)

Alexandreia Troas (Eski İstanbul)

Türkiye'nin en büyük antik kentlerinden biri olarak kabul edilen Alexandreia Troas, Çanakkale'nin Ezine ilçesinde bağlı Dalyan köyü'nün güneyinde yer almaktadır. Antik kentin halk arasında ki ismi Eski İstanbul'dur ve oldukça geniş bir harabe alanına sahiptir.

Bölgeyi 1811 yılında gezen seyyah John Pinkerton kentin orijinal isminin "Antigonia" olduğunu ve Türkler tarafından kentin "Eski İstanbul" olarak adlandırıldığını belirtmektedir (Pinkerton, 1811, s. 326; Wilson, 1861, s. 88). Pinkerton gibi bir çok seyyah ta aynı şeyleri belirtmektedir.

Bozcaada dan on mil kadar uzaklıkta Türklerin Eski İstanbul dedikleri, Alexandria Troas bulunmaktadır. (Elliott, 1838, s. 27)

Atlara binerek 6 saat mesafe uzaklıktaki Türklerin Eski İstanbul dedikleri Alexandreia Troas kalıntılarını görmek için yolculuğa çıktı. (Turner,1820, s. 40,41)

Aleksandreia Troas şehrinin bulunduğu körfeze vardık. Tarihi eserlere karşı kayıtsız kalınmasına rağmen, Türkler şehrin harabelerine "Eski İstanbul" adını vermişlerdi. Tarihiçi ve arkeologlar için dikkate şayan şehrin hemen girişinde, taş ve tuğladan yapılmış bir dalga kıranla korunan liman kalıntılarına rastladık. Sudan eser olmayan bu yer tamamen kum ile doluydu. O kadar ki dalga kıran bile üst kısımları görülebilecek derecede kuma gömülmüştü. (Rachincki, 1980, s. 111)

Resim 15. Antik Liman Kalıntıları

Resim 16. Limanda bulunan sütunlar

Eski liman çok ilginçtir ve etrafa yayılmış olan yüzlerce sütun parçaları dalgaların arasında, denizin dışında doludur. Dalga kırandan sular çekilmiş ve liman iki tane küçük tuz gölüne dönüşmüştü. (Fellows, 1838, s. 62)

Yüzyılın başlarında gelen Seyyah Gell de benzer ifadeler kullanmıştır. Rachinzki'nin belirmiş olduğu liman günümüzde bir tuz gölü şeklindedir. Sahil kenarında hala antik limanın kalıntıları bulunmaktadır.

Resim 17. Tuz gölüne dönüşmüş olan liman

Seyyahlar arasında Truva'nın yerinde olduğu gibi Alexandria Troas'ın yeri ile alakalı farklı görüş belirtenler de vardır. Özellikle kentin denizden görülmesi seyyahların burayı antik Truva olarak görmelerine de neden olmuştur.

Bozcaada'nın güney doğusuna vardığımızda, karşı kıyının kalıntılarla kaplı olduğu açık bir şekilde gemimizin güvertesinden görülüyordu. Eski seyyahlar bunları Truva harebeleri olarak belirtirler ve hala denizcilik haritalarında öyle belirtilmiştir. Ancak sahilde bulunan kitabeler bunların Pliny'inin¹² de belirttiği gibi Troas aittirler. (Laurent, 1821, s. 38)

Seyyah Madden ise Laurent ile aynı görüşte değildir. Günümüz de Çıplak olarak bilinen köyün Alexandria Troas olduğunu öne sürmüştür. Fakat kendinden sonra gelen seyyahlardan onun görüşüne katılan ya da benimseyen olmamıştır.

Avusturya'nın Kandiye¹³ Konsolosu ile beraber seyahatimize başladık ve öğlen bugün Çıplak denilen Alexandrian Troy'a vardık. (Madden, 1833, s. 103)

Antik kente karadan ulaşan seyyahlardan biri olan Turner kente varmadan yol manzaralardan o kadar etkilenmiştir ki ondan otuz yıl kadar önce gelen William Gell gibi "*kendimi İngiltere de hissediyorum*" demekten alıkoyamamıştır. Yine seyyahın belirttiğine göre kalıntıların üzerlerinde bozulmamış okuna bilen kitabeler bulunmaktadır.

Yol sade bir patikadan oluşmaktadır. Dağlık kısımlar tamamen çalılık ve fundalık ile kaplıdır. Kendimi İngiltere de hissettim. Yol kenarlarında birçok parçalanmış sütun ve antik kalıntılar bulunmaktadır. Bunların birkaç tanesinin yazıları bozulmamış ve bu sayı kalıntılara yaklaştıkça artmaktadır. Kentin çevresi genelde palamut ağaçları ile kaplanmış ve bakımsız bir bahçe gibidir. (Turner, 1820, s.40-41)

Bir köprüden geçtik ve romanlardaki bir tarife sahip olan bölgeye girdik. Otlaklar çalı çitleriyle bölünmüş ağaçlar İngiltere'de olduğu gibi serpiştirilmişti. (Gell, 1804, s. 5)

¹² Pliny (Gaius Plinius Secundus) yazar ve filozoftur. Naturalis historia (doğa tarihi) adlı 37 kitaptan oluşan ünlü ansiklopedik eserin yazarıdır.

¹³ Kandiye , Girit adasının kuzeyinde bulunur ve adanın en büyük şehridir.

Seyyah Turner gibi birçok seyyah özellikle bölgede bulunan antik kalıntıların etrafını ağaçların kapladığı, etrafta bulunan antik kalıntı parçalarından dolayı arazinin tarım yapmaya uygun olmadığına dikkat çekmektedir.

Sıg bir sahile indik. Adımlarımız bizi kuzeye doğru yönlendirdi. Bir kentin büyük kalıntılarını görünce çok memnun olduk. Şüphesiz şehir ticaret ve zenginliğin geriye kalanlarıdır... Yorgun bir sütun kıyıda dikkatlerimize layık diğerlerinden kaçmış gibi görünmektedir. Arkadaşlarımızdan biri merakla onu ölçmüş 15 adım uzunluğunda eni de 8 dir. Bunların en sonunda 100 kulaç uzunluğunda kapalı havuz görünmektedir. Denize iki tane bağlantısı vardır ve bunlar kemerler, sütunlar ve diğer kalıntılar ile çevrilmiştir. Kalıntılar arasında kırmızı renkli güneşin ısı ile oluşan tuz bulunmaktadır. Halk bunu mutfakta kullanmaktadır. (*Laurent, 1821, s, 38-39*)

Eski kentin çevresi meşe ağaçları ile kaplanmıştır. Neredeyse kalıntılar toplu olarak görmek mümkün değildir. Ama birçok alan kırık sütun, mermer ve kemer parçalarının çokluğundan tarıma elverişsiz haldedir. (Fellows, 1838, s. 58)

Resim 18. Ağaçlar arasında bulunan antik kalıntılar

Şehrin yeri sayısız halde bulunan palamutlar tarafından kaplanmıştı. Bu yüzden onun her tarafını gözden geçirmek çok zordu. (Gell, 1804, s. 6)

Sahilin geniş bir kısmı meşe palamutu ile kaplanmıştır. Dünyanın birçok yerindeki tabakhanelere buradan işlenmek üzere palamut ihraç edilmektedir. (Grenville, 1836, s. 255).

Günümüzde çok az bir kalıntısı kalan şehrin o dönemlerde dikkate değer binalarının tiyatro, hamam ve lağım için kullanılmış olan yeraltı kanallarının olduğunu belirtmişlerdir:

Kalıntılar Roman ve bir kısmı tuğladan ve bir kısmı da taştandır. Tuğlalar çimento ile yapıştırılmış ama İtalya’da kullanılan şekilde değildir. Sütunlar ise tek parça granittendir. Çoğu ormana saçılmış durumdadır. Dikkat çeken binaları denizden en uzak mesafede bulunan tiyatrodan, hamamdan ve lağım için kullanılmış olan kanallardan kalanlardır...” (Laurent, 1821, s. 41)

En çarpıcı kalıntılar denizden bir mil kadar yükseklikte, tahmini olarak şehrin merkezi olan yerde bulunmaktadır. Bunlar olağan üstü ölçeklerde bulunan granitler, iyi görünen bina kemeri. Bu tepe burada bulunan bina kemerlerinden dolayı arı peteğine benzemektedir. Bir iki tanesi hamam gibi hala Türkler tarafından kullanılmaktadır. Birtane başı olmayan yedi fit kadar yükseklikte kadın heykeli gördüm ama oda hasar görmüş durumda. (Fellows, 1838, s. 62)

Resim 19. Antik kente sağlam olan yapılar

Resim 20. Kazılar sonucu günyüzüne çıkarılan antik kalıntı parçaları

Seyyahların Alexandria Troas ile alakalı en çok ifade ettikleri nokta burada bulunan kalıntıların Türkler tarafından değişik amaçlarla özellikle kabristanlarda ve cami yapımında, Süleymaniye camisinin sütunların dahi buradan gittiğini belirten seyyahlar olmuştur. Çevre köyler de bulunan eski Osmanlı döneminden kalma camiler, evler, çeşmeler hatta kahvelerde bulunan oturma masalarını bunu teyit eder şeklindedir. Alana sekiz kilometre mesafe uzaklıkta bulunan Kemallı köyünde bulunan köy camisinde, evlerinde bölgeden getirilmiş olan birçok kalıntı bulunmaktadır.

Kemallı yakınlarında birkaç rüzgâr değirmeni gördük. Erkekler işte çalışırken toprak evlerin girişi kadın ve çocuklarla doluydu... Camiyi eski bir tapınakmış gibi incelediğimizde hiçbir kanıt bulamadık. Ancak altında durduğumuz giriş kırık sütunlardan oluşmakta ve duvarda mermer parçaları vardı...Burada Troas'tan daha fazla antik kalıntı gördük. (Chandler, 1817, s. 39)

Resim 21. Camide kullanılan sütun

Resim 22. Percere üstünde bulunan paçadaki yazı

Resim 23. Kahvehanede masa olarak kullanılan parça

Resim 24. Ev duvarında kullanılan parçalar

Çevrede granitten bir tek duvar bulmak imkânsızdı. Bir yığın harabe arasında ancak birkaç mermer taşı görebildim. Buna rağmen tarihî şehrin bugünkü bakiyesinden bir zamanlar muhteşem bir devir yaşamış olduğu anlaşılıyordu. Türklerin, yüzyıllardan beri sütunları ve resimlerle süslenmiş pervazları İstanbul'a taşıyarak oradaki inşaatlarda kullandıkları inkâr edilemez. (Rachinzki, 1980, s. 111)

İstanbul'un en meşhur olan camisi Süleymaniye Sultan Süleyman tarafından inşa edilmiştir. Bu cami yapılırken Troas'ın antik kalıntıları kullanılmıştır..." (Laurent, 1821, s. 41)

Sabahtan beri boş yere geçmişin izlerini aradım. En sonunda caminin yakınlarında buldum. Mermer bir koltuk yüzeyi düzdü yakından incelediğimde alt yüzeyinde Yunanca yazılar vardı. Yazıları kopyalarken kutsal manbedi olan caminin yanında işim olmadığını düşünen imam tarafından engellendim. (Madden, 1833, s. 104)

Seyyah Madden'in okuyama şansı elde edemediği yazıyı Richard Chandler okuma fırsatı bulmuş ve üzerinde yazan yazının günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Avluda mermerden bir koltuk vardı. Neredeyese bütün olan koltuğun bir bölümünde yazan Latince yazıda imparator Tiberius'un yeğenine ait olduğu yazıyordu. (Chandler, 1817, s. 39)

Resim 25. Madde'nin belirttiği koltuk.

Civarlarda bulunan taş ocaklarından birini gezen tek seyyah Fellows olmuştur. Onun belirttiğine göre gittiği ocakta yedi tane sütun sağlam şekilde durmaktadır. Günümüzde bunlar çevredekiler tarafından iki tanesi zarar görmüş durumda mevcut bulunmaktadır. (Hatip, 2009) Bu sütunların boyunun 12 metre uzunluğunda, 160 santimetre genişliğinde ve 60 ton ağırlığında olduğunu belirtmiştir.

Orada yongaları ile berber duran bir taş ocağı buldum. Ana kayanın yanında, ölçüleri daha önce yolda gördüklerim ile aynı şekilde olan bitmiş yedi sütun bulunmaktadır..." (Fellows, 1838, 63)

Resim 26. Taş ocağında bulunan granit sütunlar

Bayramiç

Bayramiç, Kazdağı'nın kuzeyinde il merkezinin güney doğusunda bulunmaktadır. Bölge ilkçağlarda Truva krallığı yönetimindedir. Bizans döneminde Rum köyü olarak kalmıştır. Bölgenin ilk fatihi Ahi Hızır olarak bilinmektedir. Bura da söz sahibi olan iki kardeş "Hadımoğulları" adı altında burada derebeylik kurmuşlar ve bölgenin sancaktarlığını alarak merkez durumuna getirmişlerdir (Ünen 1947 Akt. Başaran, 2002, s. 21).

Bayramiç'e gelen seyyahlar genelde Kaz dağlarında inceleme yapmak için gelenler olmuştur. Seyyahların burada özellikle dikkati çekenler bölgedeki tarımın çok iyi olduğudur. Bölgenin doğal bir güzelliği vardır. Nüfusun geneli ise Türk'tür.

Sıcak bir hava da Bayramiç'e giden seyyah Tozer, burada bulunan bazı arazilerin boş olduğunu, dikili alanlarda bulunan ürünlerin çok iyi olduğu belirtmiştir. Özellikle belirttiği bir noktada burada yapılan tarımın devletin diğer bölgelerinde yapılan tarımdan daha iyi olduğunu eklemiştir (Tozer, 1869).

Kasaba birkaç millik çevrili alanda bulunmakta ve temiz havaya, verimli arazilere, etrafı çitlerle çevrili sağlam evlere sahiptir. Yol kenarlarında yolcular için yapılmış çeşmeler ve kaynaklar bulunmaktadır. Bayramiç'te altı yüz aile yaşamaktadır. (Walpole, 1817, s. 116)

Bayramiç kasabasında yaşayanların geneli Türk'tür. Kasabanın bir bölümü dağ eteğinde, ovanın kenarında ve dikkat çekici mükemmel çam ağaçları ile çevrilmiştir. Diğer bölümlerinde serviler göze çarpmaktadır. Mezarlıklar oval taşlarla ayırt edilmektedir. (Tozer, 1869, s. 9)

Bayramiç'e gelen seyyahlar genelde Hadımoğlu konağında kalmışlardır ve genelde burada çok iyi karşılandıklarını belirtmektedirler.

Hadımoğlu'na ait olan çiftlikten sonra Eeneden¹⁴ on dört mil kadar gittikten sonra Bayramiç'e ulaştık. Bayramiç Hadımoğlu'nun atalarının yeridir. Burada misafir olduğumuz yerde çok güzel ağırlandık. Ev o kadar büyüktü ki ana bölümde yirmi yedi oda bulunmaktadır. (Walpole, 1817, s. 116)

Bölgeye gelen seyyahlar merkezde çok durmamışlardır. Genelde burada gelme nedenleri olan Kaz Dağlarına gitmek için yola koyulmuşlar ve Evciler de konaklamışlardır. Burada ilk defa bir yer ismi haricinde başka bir ifade kullanmışlardır. Evciler'den bahsederken seyyahlardan olan Walpole onun için "*village of hunters*" yani "*avcılar köyü*" ifadesini kullanmıştır. Köyün kaz dağlarının eteğinde bulunması ve burada yaşanan yabani hayvan türlerinden dolayı avcılık ön plana çıkmış olması gerekir. Seyyah Walpole'nin diğer yerlerdeki idarecilerle alakalı olumlu düşünceleri burada değişmeye başlamıştır.

Öğleden sonra saat dördü çeyrek geçe Evciler'e ya da avcılar köyüne vardık. Evciler Kaz dağlarının eteğindedir. Karşılansmamız en kaba ve misafirperver olmayan şekildeydi. Ne Ağa ne de köylüler bizleri kapılarında görmeye istekli değillerdi. Bize kalmamız için önerdikleri ev çamurdan harabe olmuş ve içinde kimsenin yaşamadığı bir yerd. (Walpole, 1817, s. 118)

¹⁴ Ezine'nin o zaman ki ismidir.

Evciler de yaşayan otuz aile vardır. Bunların hepside Müslümandır. Evleri perişan durumda; duvarları çamurdan ve çatıları topraktan yada üzerleri çim ile kaplıdır. Çatı kirişleri kök nardan düz olarak döşenmiştir. İyi havalarda Türkler vakit geçirmek için içeri de bulunan karanlık konforsuz odalar yerine terası tercih ederler. (Walpole, 1817, s. 118)

Fakat ondan daha sonraki yıllarda burayı gezen ve değirmende misafir olan seyyah Tozer, bura da bulunan idareciler ve yaşayan ahali konusunda onunla aynı fikirde değildir.

Evciler, Menderes'in kenarında kaba evlerden oluşan küçük bir Türk köyüdür. Bize dağda eşlik etmesi ve koruması için jandarma gönderen beyi çok arkadaş canlısı buldum. (Tozer, 1869, s. 10)

Kaz dağlarında seyyahlara ilginç gelen noktalardan biri de burada bulunan yanık ağaçlar olmuştur. Bunlardan yağ (Katran) üretildiği ve kaz dağlarının yağının antik dönemlerde de meşhur olduğunu belirlemektedirler.

Şimdi Kaz Dağlarının başlangıcı sayılan tepelere tırmanmaya başladık ve sonunda çam ağaçlarından oluşan bölgeye ulaştık. Yolumuzda bulunan zikzaklı yollardan geçerek geniş yüksek ağaçlarla kaplı kök nar ormana ulaştık. Bunlar yağ yapımında kullanılan ağaçlar gibi geldi. Etrafta kaynatmak ve yoğunlaştırmak için kabaca yapılmış ocaklar gördük. Bu geniş ormanın birçok ağacı yakılmıştı. (Walpole, 1817, s. 120)

Öğleden sonra iki yada üç arasında dağa tırmanmaya başladık. Daha çok doğu tarafına çayın ikiye bölündüğü istikametti takip ettik. İda'nın eteklerine çamurlu yollardan ulaştığımızda hayal edilebilecek en güzel vadiye tepeden baktık. Bölge de meşe, kestane, köknar, çam, kızılğaç ve kocayemişlerden karışık bitkiler vardı. Burada bulunan bir boşlukta sürüsüyle beraber bulunan bir Yörük oynağına denk geldik. Bu ormanın bir çok bölümünü siyah kömür olmuş durumda gördük. Araştırdığımızı yağ (Katran) elde etmek için yakıldıklarını öğrendik. İda'nın yağı antik dönemlerde de meşhurdu. (Tozer, 1869, s. 13)

Seyyahlar kaz dağlarında bulunan çiçek türleri hakkında günümüze bilgiler ulaştırmışlardır. Zirveden etkilenen Tozer seyahatnamesine şu ifadeleri yazmıştır.

Zirve de toprak taşlık olmasına rağmen çiçekler akıl almaz derecede çeşitlidir. Bunların arasında karanfil türleri, eğrelti otları, lavanta, katır tırnağı, menekşe, uyuz oto, sevgi çiçeği ve allium gibi bir çok çeşit buldum. (Tozer, 1869, s. 10)

Kaz dağlarında iki saat tırmandıktan sonra donma tehlikesi geçiren seyyah Walpole orada coşkuyla akan bir şelale gördüğü de seyahatnamesine eklemiştir.

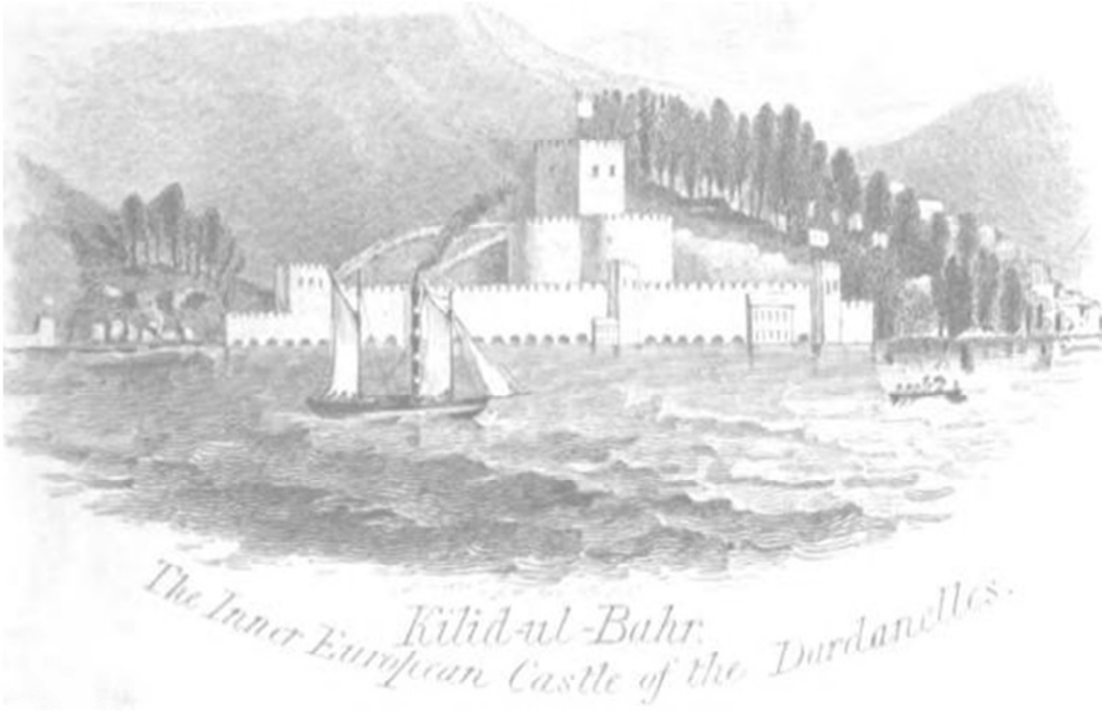
Evcilerden üç saat sonra muhteşem akan bir şelalenin yanına geldik. Şelale dikine elli adım yükseklikteydi. Ovaya ulaşınca kadar kayadan kayaya coşkulu bir şekilde akıyordu. Zorluklarla tırmandıktan sonra ağızda büyük karanlık bir mağara bulduk. Bu dağın uzaklarına doğru gidiyordu. (Walpole, 1817, s. 121)

Seyyah Tozer, kaz dağların da yaşayan Türkmenler hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur.

Kaz dağlarında o dönemlerde Türkmenler yaşamaktadır. Türkmenler ile Yörükler karşılaştırıldığında aralarında dini, yaşam şekilleri, fiziksel görünüşleri gibi aralarında bir çok farklılıklar bulunmaktadır. Yörükler daha kırsal toprakla ilgilendirler, Türkmenler ise sürülerine bakarlar ağaç keserler, ağaçlardan yağ elde edip satarlar. Aralarında dini farklılıklarda bulunmaktadır. Yine Türkmen kadınları örtünmemekte ve saçlarında demir madeni paralar takılıdır. Türkmen kadınları arasında iş bölümü bulunmakta biri yağ yaparken diğeri kaymak bir diğeri de ekmek pişirmektedir. Türkmenler daha çok geniş yüzlü, büyük çene kemikli, kara gözlü ve yanık tenli insanlardır (Tozer, 1869)

Kilitbahir

Kilitbahir, Çanakkale boğazının en dar yerinde, Avrupa topraklarında bulunan, Gelibolu yarım adasında bir kıyı yerleşmesidir. Adı “*Kilit-ül-bahr*” yani “*denizin kilidi*” anlamına gelmektedir.

Resim 27. Kilitbahir resmi (Knight,1838)

Seyyahlara göre Kilitbahir, sahil kanarına kalenin etrafında kurulmuş bir Türk köyüdür. Boğazı koruyan güçlü bir kaleye sahiptir. Çanakkale’ye nazaran daha yeşillik ve güzel görünmektedir.

Seyyah Laurent, köyün çok büyük olmadığını, dört camiye sahip olduğunu hemen hemen her evde bir dokuma tezgâhının bulunduğunu bunlar la fakirler için üretilen çamaşır ve gömlek yapımında kullanılan adi pamuklu bezlerin dokuduğunu belirtmiştir. Geldiği tarihte aynı zamanda kalenin tamirâtı yapıldığını, ocaktan getirile taşları yontmak için bir çok işçi bulunmaktadır (Laurent, 1821, s. 53).

Kilitbahir deniz seviyesinde iki duvarla çevrilmiş güçlü bir kale'ye sahiptir. Daha alt bölümde küçük bir dere ile ayrılmıştır. Kale'de 64 adet top yamaçta 600 yard'a kadar hâkim durumdadırlar. (Grenville, 1836, s. 290)

Çanakkale'nin tam karşısında boğazın Avrupa yakasında Kilitbahir köyü ve kalesi vardır. İsmi "denizin kilidi" anlamına gelir. Köy yamaç alanda yayılmış kenar mahalleri ağaçlıktır. Selvi ağaçları her yerde göze çarpmaktadır. (Knight, 1849, s. 24)

Çanakkale'nin Avrupa kısmında bulunan köy karşıtı sahil kadar büyük değildir, ama yamaçta kurulmuş, evleri bahçelerdeki servi ağaçları bir biri karışmış daha güzel görünmektedir. (Auldjo, 1835, s. 37)

Ecaabat

Ecaabat, Çanakkale boğazının güneyinde, Gelibolu yarım adasının uç kısmına doğru yer almaktadır.

Ecaabat, Çanakkale merkeze ne yakın olmasına rağmen ve yine bölgede bir çok antik kent bulunmasına rağmen seyyahların çoğu oraya gitmemiştir. Buranın isminin "Maida" veya "Maita" şeklinde belirtmişlerdir. William Knight, buradakilerin vebaya yakalanmadıkları ve gelenlerin de iyileştikleri, halkın iddia ettiği belirtmiştir. Bunun sebebi dışarıdan çok yabancı buraya gelmediğindendir ki Halkta bulaşıcı hastalığa yakalanmayacaklarına dair bir kanı oluşmuştur.

Limanda beklerken modern kasaba olan Maida'yı gezme fırsatı bulduk. Yol sahil boyunca sakinlerinin çoğu kale garnizonunda bulunan Kilitbahir'e gider. Biz sadece dış kaleyi görebildik içersini görmek için ferman gerekir (Laurent, 1821, s. 52)

Bu sahilde Rum kasabası olan Maita bulunur. Yaşayan ahali koleraya yakalanmadıklarını ve gelen hastalarında iyileşeceğini iddia etmişlerdir. Maita Sestos'un altında Abidos ve Nağra'nın karşısındadır. (Knight, 1849, s. 49)

Maida yaşayanlarının genelde Rum olan bir kasabadır. Eski ismi muhtemelen Madytus. Limana demirlemek isteyenler için tercüman bulunmaktadır. Dil gibi çıkıntı olan bölümünde kasabaya un sağlayan birkaç rüzgâr değirmeni bulunmaktadır. (Laurent, 1821, s. 54)

Abidos

Abidos, Çanakkale Boğazının en dar yeri olan Nara Burnunda bulunmaktadır. Kentin M.Ö. 2000 yıllarında kurulduğu tahmin edilmektedir. Kentin ünü Boğaza hâkim olmasından ve karşıya geçişin en kolay olduğu bölge olmasından dolayıdır. Seyyah Robert kentin tarihi alakalı olarak burasının Xerves'in karşıda da bulunan Sestos'a geçmek için kurduğunu yer olarak dikkat çektiğini belirtmektedir (Wilson, 1861).

Kent Hero ile Leondros'un hikâyesi ile ünlenmiştir. Hikaye ye göre Leander Hero ya âşık olur. Ancak evlenemezler. Bunun üzerine genç her gece yüzerek karşıya geçmiştir. Hero ise tuttuğu meşale ile sevgilisine yol göstermiştir. Fırtınalı bir gecede tam genç tam kıyıya çıkacağı sırada meşale söner. Leander suların arasında kaybolup gider. Bunun üzerine Hero da kuleden atlayarak canına kıyar. Çanakkale'ye gelen seyyahlar arasında bu olayı ispat etmek isteyenler olmuştur. Bunların başında Lord Byron gelir.

Buradan Leander Hero'yu görmek için karşıya geçmiş ve aynı kahramanlık Lord Byron tarafından bir saat on dakikada gerçekleştirilmiştir. (Firm, 187, s.148)

Lord Byron yüzme denemesini gerçekleştirirken yanında bulunan seyyah Hobhouse ise Lord Byron'un yanından büyük bir balık geçtiğini seyahatnamesine yazmıştır (Hobhouse, 1817) . Lord Byron Avrupa yakasından Asya'ya doğru yüzmüş ve karşıya geçmeyi başarmıştır.

Seyyah Turner ise onun yaptığının tam tersi Asya'dan Avrupa'ya geçmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır.

Dört mil kadar kuzey doğuya Abydos'a yürüdüm. Burada eksilen çok az kalıntıları geçtim. Bir mil kadar dolaştıktan sonra boş yere dolaşmayı bıraktım. Yolda geriye dönerken sürülmüş alanda kırık mermer ve seramik parçalarını fark ettim. Muhtemelen kasabanın bulunduğu yer burası olmalı. (Fellows, 1838, s.79)

Abydos, antikacılar için çok ilginç bir yer. Fakat benim ilgimi çok çekmemektedir. Ben daha çok modern kullanışlı dillere, eski yazılara, ölmüş dillere ilgi duymaktayım.(Knight, 1849, s. 49)

Mr. Calvert ile antik şehrin kalıntılarını bulunduğu yeri gezen seyyah Nassau W. Senior ifade ettiğine göre, bölgede bir tane hastane bulunmaktadır. Yerler kırık Rum seramik parçaları ile kaplı bulunmaktadır. Savaşın başlangıcında Türkler hafriyat çalışması yaparken burada mermer bir koltuk bulduklarını ve bunun üzerinde yazılar bulunduğunu ancak Türklerin bunun kırmışlardır. Mr Calvert bunun Xerxes'in oturduğu koltuk olduğuna inanmaktadır (Senior, 1859, s. 155).

Gelibolu

Gelibolu, Çanakkale merkezinin ve yine kendi adı ile anılan yarım adanın kuzey doğusunda, Çanakkale Boğazının Batı kıyısında bulunan kentin Türklerin eline geçmesi Süleyman Paşa'nın 1352 yılında Katakuzenos'un geçici olarak verdiği Cimbi (Çimpe Kalesi) kalesinden çıkmayı reddedip Trakya'da fetihler yapmasıyla başlamıştır (İnalçık, 2008).

Şehrin önemini iyi kavrayan I. Bayezıt burada bulunan hisarı yeniden inşa ettirmiş ve buranın deniz üssü olmasını sağlamıştır. Daha sonraki yıllarda Gelibolu 1534 yılında Cezair-i Bahri Sefid Eyaletinin merkezi olmuş ve Kaptan-ı Derya tarafından yönetilerek 1893 yılına kadar bu eyalete merkezlik yapmaya devam etmiştir (Eren, 1994).

Seyyah Turner, Gelibolu'da Rum papazın evine misafir olmuştur. Kasaba yaklaşık olarak on iki bin ev¹⁵ bulunmakta ve bu evler genelde ağaçtan ve bahçelerle karışmış durumdadır. Merkezde canlı bir manzara bulunurken çevredeki araziler dikilmemiş ve kasvetli bir hava bulunmaktadır (Turner, 1820, s. 46). Turner'den bir yıl sonra gelen Seyyah Laurent de aynı görüşte kasabanın boğaza hâkim olduğunu ve çok güzel manzarası bulunduğu geminin güvertesinden sekiz minarenin görüldüğünü belirtmektedir (Laurent, 1821, s. 56).

Gelibolu ilgili eserinde çok bilgi veren seyyahlardan biri James Ellworth De Kay olmuştur.

Rüzgâr canlanırken Avrupa tarafındaki boğazdaki en büyük şehir olan Gelibolu ile aynı hizaya geldik. Kenarında etkileyici ve kayalık bir burnun uzandığı ve üzerinde insanda huşu uyandıran, daha önce deniz feneri görevi görmüş sekiz köşeli bir kulenin yükseldiği şehir, bir tepenin, bayırındaki koy üzerinde hoş bir şekilde yerleşmiş. Nüfusunu 15000 ile 80000 arasında hesap eden gezginlerin çelişkili açıklamalarına rağmen gemiden sayılabilen on iki minare nu şehrin büyüklüğü hakkında daha kabul edilebilir bir fikir sağlar... Asker barakaları epey geniş görünüyor. Şehir ufak tekneler için yapılmış iskelenin birinde küçük bir ışık olan yapay bir limana sahip. (De Kay, 2009, s.72)

Resim 28. Gelibolu (Gouffer,1822)

¹⁵ 1815 yılında yapılan nüfus sayımına göre, Gelibolu'nun Nüfusu 80000 olduğu belirtilmiştir.

Akşam altı buçukta Asya tarafındaki verimli topraklarda kurulan küçük bir kasaba olan Lâpseki'yi geçtik. Sekizde Avrupa tarafındaki Gelibolu'yu geçiyorduk. Orası da verimli topraklarla kaplıydı, hemen kıyıda başlayan, eğimli yamaçlarda buğdaylar biçiliyordu. (Wittman, 1804, s. 460)

Gelibolu ile ilgili birçok bilgi veren seyyahlardan biride seyyah Farley olmuştur. Farley kasabanın çarşı ve pazarın yanında burada yetiştirilen ürünler ve kasabanın ekonomisi alakalı bilgiler vermektedir. Kasaba, Çanakkale'nin Avrupa kıyılarında Meriç vadisinin bitiminde bulunmasına rağmen kullanışlı yolların bulunmamasından dolayı transit ticaret sıfırlanmış durumdadır. Tahıl, pamuk, tütün bol yetişmektedir. Buradan koyun ve kuzu derileri Avrupa pazarına çoğu İngiltere'ye, Boynuzlar ise Marsilya'ya gönderilmektedir. Yine Farley'e göre 1864 yılındaki raporlara göre 1450 balya pamuk, 650 balya kumaş, 4700 çuval tohum, 3000 balya tütün buradan İngiltere'ye ihraç edilmiştir (Farley, 1866, s. 223-225)

Kasabaya dört ya da beş saat kalan Seyyah Pollok ta benzer ifadeler kullanmıştır.

Dükkânlar erzak ile doludur. Sokaklar ise iyi giyinişli yolcularla ekonomide arı kovana gibidir. Evlerin şekli nüfusun da çok olduğunu belirlemektedir. (Pollok, 1865, s. 484)

Çanakkale'nin son bulduğu, Marmara denizinin başladığı yerde uzun yarın adada, nüfusu yirmi binin üzerinde olan eski kasaba Gelibolu bulunmaktadır. Çevrede bulunan büyük binaları, camileri ve kalesiyle ekonomideki değerinin yanında Marmara ve Boğazi saldırılara karşı koruyan önemli bir kasabadır. (Spry, 1895, s. 165)

Seyyah Hobbs ise Gelibolu'dan geçecek denizcilerin özellikle şerin dışında bulunan kaya çıkıntılarının olduğu bölgede akıntıya karşı çok dikkatli olmaları konusunda uyarmakta ve bu bölgeyi geçtikten sonra başka bir tehlikenin olmadığını belirtmiştir (Hobbs, 1847).

Bir Savunma Şehri Olarak Çanakkale

Whoever holds the castles of the Little Dardanelles, commands all communication by land as well as by sea between Greece, Arta, Albania and the Morea (**Urquhart, 1838, s. 21**)

Çanakkale tarih boyunca stratejik önem taşımıştır. Dağgülü (2007) “15-18. Yüzyılda Çanakkale Boğazını Büyük Askeri Yapılar ve Bataryalar” isimli makalesinde Çanakkale ve İstanbul Boğazları varlıklarıyla egemen olan ülkelere birçok avantajlar sağladığı belirtmiştir. Buraları elde etmek ve korumak isteyenler çağının gerektirdiği savunma sistemlerini bu bölgelere kurmuşlardır. Bu bade de genel olarak denizden gelebilecek muhtemel bir saldırıyı önlemek için Boğazın her ki yakasına kaleler yapılmıştır.

İlk olarak İstanbul’un fethi sırasında Papalık donanmasının Çanakkale Boğazını geçerek İstanbul önlerine kadar gelmesi üzerine Fatih Sultan Mehmet fetihten sonra savunma amaçlı bölgeye Kala-i Sultaniye ve Kilitbahir Kalelerini karşılıklı olarak yaptırmıştır. Daha sonraki yıllarda bunlar yetersiz kalınca; Boğazın girişine iki kale daha inşa edilir. Bunlar Seddülbahir’e inşa edilen Kala-i Hakaniye ve Kumkale’ye inşa edilen Kala-i Sultaniye dir.

Değişen ve gelişen teknoloji karşısında Çanakkale Boğazında bulunan bu kaleler Marmara’nın ve İstanbul’un savunulmasında yetersiz kalınca tabyalar inşa edilmeye başlanmıştır. Özellikle Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamit dönemlerinde İstanbul ve Marmara’nın savunulması için birçok tabya inşa edilmiştir. Tabyalarda yine kaleler gibi boğazın her iki yakasına karşılıklı olarak inşa edilmiştir. Çimenlik Tabyası, Dardanos Tabyası, Orhaniye Tabyası, Değirmen Burnu Tabyası, Namazgâh Tabyası, Rumeli Hamidiye Tabyası gibi birçok örnek verilebilir.

Çanakkale’ye gelen seyyahların en çok dikkatini çeken konulardan biri de kaleler ve tabyalar olmuştur. Çanakkale gelen seyyahların verdiği bilgiler genelde kalelerde ve tabyalarda bulunan silahlar ve bunların etkinliği ile alakalı olmuştur. Kaleler genel olarak Türk mimarisine uygun yapılmış ve Avrupa’dakilere benzememektedir. Başka bir ifade ile

yukarıdan zincirle açılan kapıları ve etrafında hendek yoktur. Kaleler karşılıklı olarak inşa edilmiş denize bakan kısımları mükemmel bir şekilde silahlandırılmış ancak arkada kalan kısımlar savunmasızdır. Bunun dışında bu kalelerde bulunan topraklar özellikle Çimenlik Kalesinde bulunan toprakların çok etkili olduğunu belirtmişlerdir.

Yine seyyahların geliş yıllarına göre eserlerine yazmış oldukları boğazı koruyan kalelerin isimleri, Osmanlı kaynaklarında belirtilen yapılaş yılları örtüşmektedir. Örneğin Çanakkale'ye 1821 yılında gelen seyyah Edmund Laurent boğazın girişinde boğazı koruyan iki özellikle seyyahlar tarafından isimleri yerine yeni kale olarak iki kalenin ve Çanakkale'de bulunan iki kaleden farklı olduğunu ifade etmiştir. Bigalı ve Nara kalelerinden hiç bahsetmemiştir. Çünkü onlar o tarihte henüz bitmemiş yapım aşamasında bulunmaktadırlar.

Kaleler hakkında seyyahların olumsuz buldukları nokta ise; bunların sadece denizden gelebilecek saldırılara karşı planlanmış olmalarıdır. Kalelerin yanlardan ve arkadan en basit silahla vurulabileceğini söylemişlerdir.

Boğazın girişi bir buçuk mil genişliktedir. Boğaz, Çanakkale bulunanlardan ayırt etmek için yeni kaleler olarak adlandırılan iki kale tarafından korunur.(Laurent, 1821,s. 51)

IV. Mehmet tarafından 1659'da Venediklerin saldırılarına karşı inşa ettirdiği söylenen, oldukça güçlü askeri yapılar tarafından savunulan bu meşhur boğazlara kısa süre sonra girdik. Hisarların ve onlara eklenmiş uzun bir sıra halinde üst üste duran bataryaların heybetli bir görünümü vardı. (De kay, 2009, s. 46)

Seyyah William Knight ise oniki mil boyunca akıntıyla mücadele ettiklerini, ta ki kıyıya yaklaşıncaya kadar hiçbir tehlikenin bulunmadığı ifade etmiştir (Knight, 1849). Normalde denizciler karaya çıkınca rahatlarken William Knight ise tam tersine karaya çıkınca korku sarmıştır. Sebebi ise karaya çıktığında daha önceki seyyahların da bahsetmiş oldukları toprakları görmüş olmasıdır.

Çanakkale ve sahil bataryalarını görebilmem için gerekli izni aldı. Kale, taştan ve kulelerle çevrili uzunca bir dörtgen şeklinde yapılmıştı. Takriben 40 ayak genişliğindeki hendek son derece sığ olduğu için insan rahatlıkla her yerinden geçebilir. Kaleye geniş çapta bir top yerleştirilmişti. Bütün top ve havanlar bronz ve ağır kalibreliydi. Bunlar arasında en dikkati çeken 27 zoll çapındaki güllesinin ağırlığı 1100 pfund gelen, 18 ayak boyunda uzun menzilli bir toptur. Bu top ateş ederken geri tepmesin diye mermer bir direğin önüne yerleştirilmişti. (Raczynski, 1980, s. 148)

Ünlü kaleler, inanılmaz silahlarıyla müthiş görünmektedirler. Yerde arabası olmayan topların etki alanları dalgaların üzerinden bir kıyıdan diğer kıyı kadardır. (Auldjo, 1835, s. 37)

Kaleler Türk sisteme göre inşa edilmiştir. Duvarları yüksektir. Gerçeği söylemek gerekirse karadan yan savunmaları yoktur. Tepeden küçük toplarla vurulabilir. (Trand, 1830, s. 430)

Seyyah Madden ise Kaleler arasında en güçlü olanı Çanakkale'nin merkezinde Asya yakasında olan olduğunu, kendisin tekrar herhangi bir gemin 1807'de gösterdiği cesareti gösterip gösteremeyeceğini merak ettiğini ancak yine en kolay işlerden biri bu iki kaleyi karadan almak olduğunu belirtmiştir (Madden, 1833).

1811 yılında Kumkale de bulunan kaleyi gezen seyyah John Pinkerton burada bulunan kalenin diğerlerine göre daha değersiz olduğunu belirtmiştir. Kale duvarları çok eski görünmesine rağmen siperler nisbeten daha iyi durumdadır. Kale değersiz olmasına rağmen Baron de Tott tarafından geliştirilmiş ve tabyalar kurulmuştur. Denize karşı ağır toplar yerleştirilmiştir (Pinkerton, 1811).

Kumkale'de ve Seddülbahir de bulunan kalelerin isimleri yerine genelde seyyahlar bunlara "*dış kaleler*" demeyi tercih etmişlerdir. Seddülbahir kalesi yamaçta iyi kurulduğu gibi Kumkale de bulunan kale Menderesin ağzında dil gibi duran bölüme inşa edilmiştir (Slade, 1833).

Asya'da ve Avrupa yakasında bulunan bu dış kaler, beyaz duvarları ve minareleriyle birlikte moğaz girişinin süsü gibidirler. (Slade, 1833, s. 47)

Seddülbahir ve Asya'da bulunan Kumkale boğazın girişini korurlar ve birbirlerinden bir 400 yard'dan daha uzak değillerdir. Seddülbahir helles burnundan 200 yard kadar uzaklıkta Kumkaleyle beraber 1659 yılında IV Mehmet tatafindan yaptırılmıştır. (Grenville, 1836, s. 277)

Kale ve tabyalarla en ayrıntılı bilger veren seyyahlardan biri Charles Calville Frankland olmuştur. Seyyah Frankland, boğazda bulunan kale ve tabyaları Avrupa ve Asya yakasında bulunanlar şeklinde iki ayırmış ve tek tek tabyalarda bulunan silah sayıları not etmiştir. Aktardığı notlar arasında bugünkü abidenin bulunduğu tepenin isminin Eski Sarlık olduğunu ve burada 12 adet top olduğunu belirttiği gibi buralarda bulunan idarecileri de belirtmiştir.

Setilbar Kalesi - Eski bir kale boğazın girişinde yer alır. Yetmiş silah ve dört havan vardır.

Eski Sarlık – Seddülbahir'den üç kilometre mesafe yüksek bulunan küçük kaledir. 12 silah bulunmaktadır..

KILLIT BAHAR, Çanakkale'nin Avrupa kalesidir. Eski kale iyi istihkâm edilmiş ve garnizon bulunmaktadır. İdreci içinde bulunur. Köyde yaşayanlar sadece Türktür. 64 tane büyük büyük silah bulunmakta bunların 18 tanesi büyük çaplarda taş gülle atmaktadır.

DIRMAN BURUN- Yeni batarya Kilitbahir'den yarım mil kadar uzakta bulunmaktadır. 30-60. It has thirty sixty-pouders.

CHIAMLY BURUN- Yeni batarya Rum köyü olan Maitas'ın güneyinde ve 30 silah bulunmaktadır.

BOVALLI KALESSI-Yeni batarya Sestos tepesinin altında 50 silah bulunmakta ve Avrupa yakasından en son savunma yeridir.

Asya Kıyısı

KOOM KALE- Boğazın girişinde eski kaledir ve son zamanlarda tamir görmüştür. 18 silah vardır. Bunlardan 16 sı taş gülle atmaktadır ve 4 tane havan vardır.

SULTANI KALESSI- Çanakkale'nin Asya kıyısında bulunan güçlü eski bir kalesidir. 120 tane silah bulunmakta bunlardan 18 i çok büyük çapta taş gülle atmaktadır.

TABIA- Güçlü batarya Sultaniye Kalesinin sağında bulunmakta ve 30 ağır silah vardır. Garnizonda disiplinli askerler bulunmaktadır.

KIOSSI BURUN- Yeni batarya Abydos, Nara burnunda bulunur ve 44 silah vardır.

NAGARA BURUN- Yeni kale yedi yıl önce yapıldı. 84silah bulunmaktadır. Asya kıyısından son savunma yeridir. Navarin olayından sonra 5000 Nizamı cedit askeri burada bulunan tabyalara dağıtılmıştır. Mustafa Paşa iki koldan Avrupa yakasını savunur ve Seddülbahir kalesinde kalır. Pasha Sygern Kumkale'de kalır. Burada bulunan Sultaniya Kalesinde bulunan garnizona 400 Nizamı cedit askeri ilave edilmiştir..." (Frankland, 1829, s. 223-224)

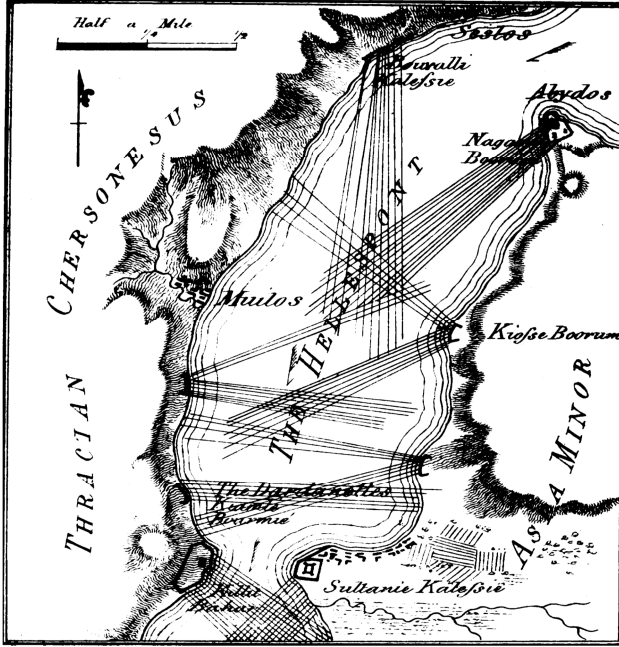
Seyyah De Kay'ın belirttiğine göre Boğazı koruyan tabyalarda Avrupa yakasında toplamda 255 silah ve asya yakasında toplamda 376 silah bulunmaktadır (De Kay, 2009).

Seyyah Frankland belirttiği notlardan Çanakkale de bulunan idareciler arasında yabancı askeri idarecilerin bulunduğu görülmektedir. Seyyatnamesinde daha sonraki sayfaflarında silah sayısında yanıla bileceği ancak buzamana kadar yenmesi en zor güçlü silahların burada bulunalar olduğunu ifade etmiştir (Frankland, 1829).

19. yüz yılda kaleler de bulunan toplar arasında hala taş gülle atan toplar kullanılmaya devam edilmiştir. Bunları genelde hareket ettirmer mümkün değildir. Daha önce yüz yıllarda gelen seyyahların da ifade ettiği gibi en büyük çapta olanlar çimenlik kalesinde bulunanlardır.

Çimenlik kalesine gezen seyyah Senior burada 400 adet taş gülle olduğunu belirtmiştir. Bu taş güller Alexandria Troas'tan getirilmiştir ve piramit gibi yığılı durumdadırlar. Burada bulunan en büyük top yerde bulunmakta ve ancak bir kez ateşlene bilmektedir. Topların bazıları tekerli hareket ettirilebilecek şekildedir. Ancak arabalar kötü durumdadırlar. Yine seyyahın belirttiğine göre kalede çok fazla barut bulunmaktadır ve bunlar şehre ciddi zarar verebilecek durumdadır (Senior, 1859).

Almanya'dan gelen toplar haricinde boş alanda kullanılmayan toplar vardır. Bunların bazıları inanılmaz çaptadırlar ve yanlarında gülle yığınları vardır. Silahl yeşile boyalıdır. (Pinkerton, 1811, s. 333).

Harita 3. Seyyah Trant'ın çizmiş olduğu topların atış alanları (Trant, 1830)

Kalenin yanında şaşırtacak şekilde değişik ağırlıkta ve ebatta taş gülle gördük. Türkler hala bunları kullanıyorlar. Sir Sydney Smith'in gemisinin ana direğine bunlardan biri vurdu ve tayfasından yedi kişiyi öldürdü. Kırılan güvertenin parçaları Malta açıklarında bulundu. (Laurent, 1821, s. 55)

1806 yılında ateşlenen ve bizim filomuzu vuran toplar yerde hareket ettirilimeyecek şekilde duruyorlardı. (Turner, 1820, s. 43)

Bu toplar seyyahklarda o kadar korku oluşturmuş ki, buranın bir mucize olmadıkça geçilemeyeceğini, özellikle bu büyük topların ölçülerini topların gülleği fırlata bilmesi için gerekli olan barut miktarlarını hatta nasıl topa yerleştirildiklerini anlatan seyyahlar olmuştur.

Asya kıyısındaki kalede yerde duran hemen hemen su seviyende duran ve taş gülleri ateşleyen muazzam ölçüde bir top var. Güllenin her biri 290 poun ve 172 poun barut gerekmektedir. (Madden, 1833, s. 110)

Birçoğu pirinçten olan 50 top monte edilmiştir. Alt bataryada olanlar inanılmaz derece büyük toplar yerde arabasız duruyorlardı ve üzerleri üçgen poligon yerleştirilmişti, kaldırmak için ip ve makara vardı. Bu taş güller atılması durumunda karşı Asya kıyısına ulaşabilirdi. (Grenville, 1836, s. 278)

Bu istihkâmlar öyle güçlüdürler ve beceriyle geçmek mümkün değildir. Karşılıklı sahilde bulunan güçlü bataryalarının aynı anda keskin ateşi başlarsa hiç bir gemi geçemez. Asya kalesi yöneten şehrin idarecisidir ve aynı zamanda beyin otoritesi aynı zamanda karşıda geçmektedir. 1806 yılında ateşlenen ve bizim filomuzu vuran toplar yerde hareket ettirilimeyecek şekilde Asya tarafında bulunan kalenin güneyinde duruyorlardı. Ağızların çapı 2 fit ti ve ben ürperdim. Atmak için 63 okka barut gerekiyordu. Taş güllerin ağırlığı ise 142 okka idi. (Turner, 1820, s. 43-44)

Okuyucularım hatırlaya bilir. Amiral Duckwort'un rüzgârın sıçratmasıyla geçtiği yer burasıdır. Engellenmesi esnasında Türkleri attığı panik hallerinden dönüşüne kadar kurtulmaları için dönüşüne kadar zaman vardı. (Spr, 1895, s. 165)

Amiral Duckworth'un 1807 yılında yapmış olduğu bu ünlü Boğazı zorlaması ne zaman ve nerede olduğu hatırlanacaktır. (Kinght, 1849, s. 49)

Boğaza yapılan tahkimatın açıkça Bab-ı Ali'nin deniz ve askeri gücüne bağlıdır. Özellikle 1807 yılında Sir J. Duckworth boğazı geçmesinden sonra tabyalarda yapılan değişikliklerle daha güçlü hale getirmişlerdir (Trant, 1830, s. 431)

Seyyah Charles White'ta göre ise Boğaza Osmanlı dışında başka bir gücün hâkim olması durumunda bu Avrupa zarar görecektir ve bitmek bilmeyen bir antlaşmazlık sebebi olacaktır (White, 1846).

Çanakkale Boğazında bulunan kaleler ve tabyalar hakkında olumsuz düşünceler de yok değildir. Bunlar daha az ve genelde savunma sistemleri ile alakalı olarak olumsuz

görüşler belirtmişlerdir. Özellikle tahkimatın yapılırken denizden gelebilecek saldırılara karşı yapmış olması arka ve yan kısımlarında kaleleri ve tabyaları koruyan bir savunma yoktur.

Aynı zamanda kendisi de bir asker olan seyyah Slade göre garnizon güçlü değildir ve bütün gün oturup nargile içen ve pilav yiyen gazilerle doludur. Kalelerin ardında savunma olmadığı gibi asma göprüleri de yoktur. Ahşap kapıları bir balta ile kırılabilir durumdadır. Etrafında bulunan su hendeği kuru ve sığdır (Slade, 1833).

Eğer Onlar Çanakkale Boğazını ellerinde tutmak istiyorlarsa en azından Kilitbahir'deki tepenin üzerinde bir şeyler yapmalılar. (Knight, 1849, s.49)

Kaleler Türk sistemine göre inşa edilmiş duvarları yüksektir. Yan taraftan hiçbir koruması yoktur. Küçük bir tepeden hemen vurulabilir. (Trand, 1830, s 431)

Seyyahların burada belirtmiş olduğu diğer bir negatif durum ise askerler alakalıdır. Askerlerin disiplinsiz oldukları nöbet tutarken nargile içtikleri, tembel oldukları, günleri yemek yiyerek geçirdiklerini ya da kendilerine verilen istihkakı sattıklarını belirtmişlerdir.

Bizi geçen askerler siyah görünen ekmekten almamız konusunda sordular. Öyle geliyor ki istihkaklarının bir kısmını tütün almak için satıyorlar. (Senior, 1859, s. 155)

Cana yakın agayı garnizonda askere zorla alınmış yeni 300 askerin talimleri kontrol ederken bulduk. Böyle yarı barbar Türklerin Avrupa talimlerini görmek şaşırtıcı bir imkân. (Frankland, 1829, s. 231)

Öyle geliyor ki, Onlar bütün günleri açık havada ceviz ağaçların gölgesinde ya da yakınıda bulunan çeşmenin yanında oturuyorlar, kahve içiyorlar, yemek yapıyorlar, uyuyorlar, nargile içiyorlar öyle görünüyor ki bu onların mesleği. (Laurent, 1821, s. 52)

Bölüm IV

Seyyahların Gözüyle Çanakkale'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Şehirde Bulunan Gayri Müslimler ve Faliyetleri

Konsoloslar

Seyyahların ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla 1800-1900 yılları arasında Çanakkale'de bir çok konsolosluk bulunmaktadır. Bunlar İngiltere, Fransa, Austurya, Rusya, Yunanistan ve Sardinyadır. Buralarda çalışanlar kendi memleketlerinden gelmiş insanlar yerine genelde yerli halktan Rum ya da Yahudi kökenli olanlar olmuştur. Seyyahlardan De Kay bu konsoloslar hakkında oldukça olumsuz bir tablo çizmektedir:

İngiliz konsolosu diye uzun boz sakallı, pejmürde, pis, yaşlı ve ihtiyar bir eskiciye benzeyen bir adamla tanıştığımızdaki şaşkınlığımız tahmin edilebilir. Rum kıyafeti giymişti, ayakları ayakkabı ya da çorap gibi bayağı yüklere tenezzül etmemişti ve tam bir konsolos havasıyla bir elinde bir düzüne kümes hayvanı, diğer elinde bir yumurta sepedi taşıyordu. Adı Signor C. idi, Venedik soyundan geliyordu ve adada doğup büyümüşü. Yunanca, Türkçe ve İtalyanca yerine geçen çok berbat, anlaşılmaz bir dil konuşuyordu. İngilizce konusundaki derin cahilliğini eklemeye gerek yok. (De Kay, 2009, s. 37)

Konsoloslar daha çok buraya gelen vatandaşlarının resmi işlemlerinin yapılmasında öne çıkmışlardır. Bunun yanında seyyahların en büyük yardımcıları olmuşlardır. Bazı seyyahlar gezdikleri yerleri de onlarla beraber gezmişlerdir. Ancak konsoloslardan aldıkları hizmet karşılığında herhangi bir ücret ödediklerini belirten bir seyyah olmamıştır.

Konsoloslardan birçoğu bölgede kazı çalışması yapmıştır. Seyyah Galenga'nın belirttiğine göre Mr. Frank Calvert'in yabancılar arasındaki ismi "*Antikacı konsolos*" olmuştur.

Çanakkale diğeri ismi ile Kaleyi Sultaniye, boğazın idareci olan paşanın yeridir. Burada yarım düzüne konsolosluk bulunmaktadır. Karışık bayrakları siyahlaşmış en kazlar üzerinde dalgalanmaktadır. Milli bayrağı olan ülkeler İngiltere, Hollanda, Fransa, Austurya, Sardinya, Rusya ve Yunanistan (Knight,1849, s. 20)

Büyük zekâya sahip olan Yunan konsolosu Signor Nicholas Vitalis aynı zamanda içi dolu lahitleri bulmakta çok şanslı. (Fellows, 1838, s. 81)

Sabahın erken saatlerinde İngiliz konsolosu Mr. Lander gemiye geldi ve bize bir çok güzel meyvalar getirmişti. Daha sonra bizi akşam yemeği yemeye evine götürdü. (Grenville, 1836, s. 282)

Seyyah Senior, Konsolos Mr Calvert ve aslen Ermeni ve İngiliz vatandaşı olan Mr. Freeman bölgede bulunan Rum sayısını ve üstünlüğü artırmak için bazı çalışmalar yaptıklarını belirlemiştir. Mr Calvert Truva bölgesinden 2000 dönümden fazla iyi bir arzi olarak çiftlik kurmuştur. Bu çiftlikte 17 ve 18 yaşlarında genç Rumlar getirilip evlenip ve yer alabilecek duruma gelinceye kadar burada burada çalıştırılmaktadır. Türk işçiler daha düşük ücrete çalışıyor olmasına rağmen tercih etmemektedirler (Senior, 1859).

Biz saat onda vardık ve kendimizi Yahudi olan Signor Tarragano'nun evindeki divanın üzerinde ümitsizce uykuya bıraktık. (Turner, 1820, s. 42)

İngilizler tarafından Türkçe yazılan ve basılan gazete vardır. İnanılmaz derece de trajik vardır. İstanbul'da üç kuruş diğeri bölgelerde ise dokuzdan başlayarak oniki kuruşa kadar çıkmaktadır. Gerçek karşılığı göze almayı cesaret edemiyen gazete üstü kapalı olarak eksiklikler hakkında önerilerde bulunmaktadır. (Senior, 1859, s. 182)

Resim 29. Seyyahın bahsetmiş olduğu gazetenin bir sayısı

Gayri Müslimler

Osmanlı Devleti çok kültürlü bir devlet olmuştur. Şehirlerinin mahallerinde genelde aynı dine mensup ya da aynı millettten olan insanlar bir araya gelerek yaşamışlardır (Faroghi,1998 Akt. Şahin, 2007) . Özellikle Türklerin yaşadığı mahalleri genel olarak müslüman mahallesi olarak adlandırılmıştır. Gayri Müslimlerde ise bu milliyet ön plana çıkmıştır.

Müslüman ve Gayri müslim ilişkileri daha çok ekonomik yönden olmuştur.

Gelen seyyahlara notlarında ifade ettikleri gibi bölgede Gayri Müslim tebadan olanlar Ermenile, Yahudiler ve Rumlardır. Bunlar genelde toplu halde yaşamaktadırlar. Adet ve gelenek ve göreneklerini sürdürmektedirler. Özellikle Yahudiler erken yaşta evlenmekte ve çok çocuk sahibi olmaktadır. Sadece Türklerde varmış gibi gösterilen evlenecek iki kişinin birbirini evlendikten sonra görmesi Gayri Müslimlerde de bulunmaktadır. Ekonomik olarak yüz yılın sonlarında Müslümanlardan daha iyi durumda oldukları anlaşılmaktadır. Türklerle borç para vermeye başlamışlardır.

Uzun yıllar Çanakkale’de konsolosluk yapmış aileye Signor Tarragona misafir olan seyyah Walpole, bölgede bulunan Yahudilerin genel de 18 yaşında evlendikleri, hatta aileden bir bayanın onsekiz yaşında 3 çocuğu bulunduğunu ifade etmiştir. Konsolosun 14 yaşındaki kızı birkaç ay önce evlenmiş ve ailenin en küçük kızı olan Rachel 13 yaşında olmasına rağmen üç taliplisinden evlenme teklifi almıştır (Walpole, 1817).

Burada bulunanların hepsinin Rum olduğunu ifade edebilirim. Hepsi Türklere borç vermenin kötü tecrübelerine sahiptirler. (Howard, 1854, s. 97)

Bizi 12 yaşındaki oğlunun düğününe kalmamız ve katılmamız için davet etti. Bizi inandırdı. Ermeni kızıyla evlenmek üzere olan çocuk onu hiç görmediğini ancak çok güzel olduğunu duyduğunu söyledi. (Colton, 1836, s. 25)

Seyyah Senior’un ifadelerine göre Osmanlı’da bulunan gayri müslimler baskı görmekteydiler. Bunları Lord Stratford takip etmekte ve Bab-ı Aliye bildirmektedir. Bab-ı Ali’de yerel idarecilere bu konuda yaptırım uygulamaktadır. İstanbul ile arasının bozulmasını istemeyen Paşa kendisi makamına çağırıp bölgede olumsuz bir şey gördüklerinde İstanbul’a yazmadan önce kendisine bildirmesi isteğini ifade etmiştir (Senior, 1859). Baskı konusunda düşünceleri belirten başka bir seyyah da Walpole olmuştur.

Akşam yemeğimi yerken üzerleri isli olan birkaç işçi ocaktan gelerek bizden yardım dilendiler. Salamis adasından Hıristiyan olduklarını burada ki işe kaptan paşanın zorladığını belirttiler. (Walpole, 1817, s. 94)

Seyyah Tozer ise gayri müslimler arasından Ermenileri yeteneklerinden ve kabiliyetlerinden dolayı çok ilginç bulduğunu belirtmiş ve bu milletin doğu sorununun karar verilmesinde etkili oldukları ve ticaretteki yeteneklerinde dolayı Mr. Curzon’un sözleri aktarmıştır.

Dört Türk bir yabancı, iki yabancı bir Rumu ve iki Rum bir Yahudiyi, altı Yahudi de ancak bir Ermeni’yi kandırabilir. (Tozer, 1869, s. 8)

Arkeolojik Kazılar

Çanakkale'ye gelen seyyahların geneli antik Truvayı bulmak veya bölgede bulunan antik kentleri gezerek buralarda bulunan antik eşyaları almak olduğu için eserlerinde bu konudan çokca bahsetmişlerdir.

Bölgede yaşayan Türkler bu tarihi antik taşlara değer vermedikleri gibi, değişik yaşam alanlarında bunları farklı amaçlarla kullanmaktadırlar. Cami, çeşme, hamam, ev gibi yapıların yapımında kullanmışlardır. Çoğu seyyahın dile getirdiği nokta özellikle Türklerin bu eserleri mezarlıklarda kullandıkları olmuştur.

Yüzyılın başında Çanakkale'ye gelen seyyah Robert Walpole, seyahatnamesinin başında Lord Elgin için antik eşya topladıklarını belirtmekten çekinmemiştir. Belki o zamanlarda onlar için bu eşyaları İngiltere'ye ulaştırmak bir itibar kazandırıyordu. Çanakkale İstanbul üzerinden gelmiş olay seyyah rüzgârdan dolayı yol alamamış ve Biga civarlarında karaya çıkararak yoculuğuna devam etmiştir. Lapsekiye gelmeden önce gezdiği bir yerin ismini “Sarthakh” olarak belirtmektedir. Burası günümüz ismi ile Çardaktır. Burada bir cami ile alakalı vermiş olduğu tarif Yakup Bey medresesini anlatmaktadır.

Saat dokuz buçuk gibi Çardak diye Türk köyüne geldik. Caminin girişi granit ve mermerden oluşan hepsi birbirinden farklı sütun ve başlarla desteklenmişti. Bunlar görünüş olarak eski Yunan kilisesine ait gibi görünüyordu. Halk çeşmesinde de yazıları okunmayacak halde bulunan üç tane lahit gördük. (Walpole, 1817, s. 91)

Resim 30. Yakup bey camisi (Özdem, 2012)

Cami gezen diğer bir seyyahlardan bir diğeri de Madden'dir. Sabahtan beri etrafta geçmişin izlerini ararken cami yanında bir mermer oturak bulmuştur ve bunun alt yüzeyinde bir Yunanca yazı bulunmaktadır. Ancak kutsalının yanında onun işi olmadığını belirten bir imam tarafından engellenmiştir (Madden, 1833).

Seyyahlara göre Türkler o dönemlerde bulunan antik kalıntılara hiç değeri vermemektedir. Kendilerinden olmayan hamam, tiyatro ya da tapınak gibi binalara sahip çıkmamaktadırlar.

Mr. Calvert ile Abydos'u gezen seyyah Senior gezileri esnasında Mr. Calvert ile aralarında geçen diğere göre burada Türkler burada bir kazı çalışması yapmışlar ve üzerinde yazı bulunan bir mermer bir taht bulmuşlardı. Bu taht Xerxes'in tahtı olmalıydı. Türkler bunu kırmışlar ve üzerinde bulunan yazıyı yok etmişlerdi (Senior, 1859). Asos'u gezen Seyyah Fellow ise burada bulunan eserlerin kötü durumda olduğunu Türklerin kendilerin olmayan

lahit, tiyatro, hamam, kemer ve tiyatro gibi binalar sorulunca sadece “*eski kale*” olarak cevap verdiklerini ancak kilitlenebilen çantasına herkesin meraklı bir şekilde ilgi gösterdiği belirtmiştir (Fellow, 1838).

Civardaki taşçılar buldukları eski Yunan sanat eserlerini harap ediyorlar. Bilindiği gibi Türklerde ölümlere taştan mezar yaptırmak âdettir. En fakiri bile hiç olmazsa kabrin başına sarık hakk edilmiş bir taş diker. Türk oymacıları, yontulmuş taşların işlenmesini daha kolay bulduklarından eski yapılardan söküp çıkardıkları taşları acımasızca tahrip ediyorlardı. (Rachinzkiy, 1980, s. 112)

Biz üç tane büyük köy geçmiştik ki en sonuncusunun yakınlarında yerde gerçekten çok büyük olan yedi sütun gördük. Muhtemelen taşınması zor olduğu için orada bırakılmıştı. Üzerinde bulduğumuz yazılar bunun Roma dönemine ait olduğunu gösteriyordu. (Charlisle, 1854, s. 73)

Bölgenin birçok yerini gezen seyyah Walpole Ezine de bulunan şimdi ki ismi Akça köye giderken yolda bir Osmanlı Mezarlığı görmüş ve mezarlıkta eski yerlerden alınmış vemezar taşı yapılmış hatta bir tanesinde altılı ve beşli mısra şeklinde Yunanca yazılmış yazılı olduğu belirtmektedir (Walpole, 1817).

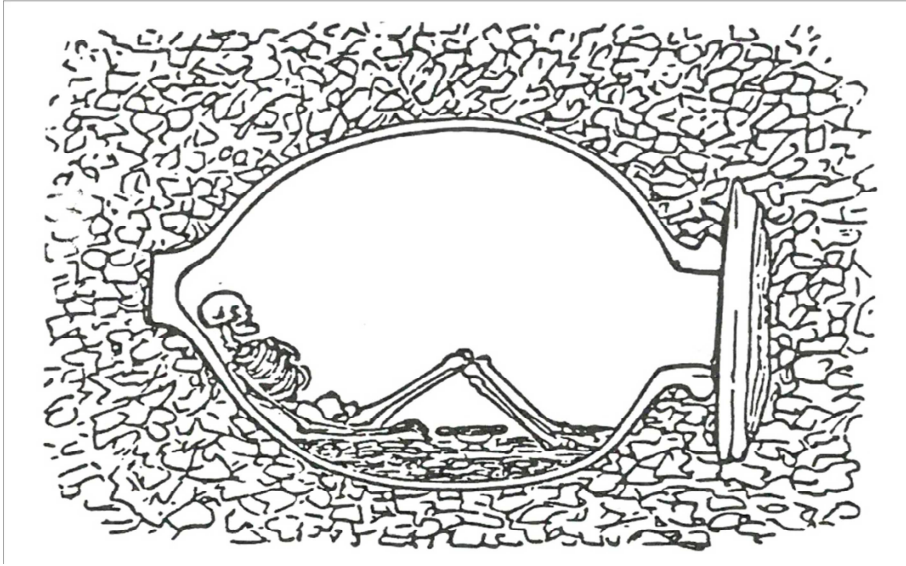
Resim 31. Kumkale Osmanlı mezarlığında bulunan sütunlar

Daha önceki dönemlerde aynı şeylerden bahsen seyyahların notlarını okuyan seyyah Frankland Halileli'nin kuzey batısındaki mezarlıkta bi çok yerde kırık sütun, sütun başı bolluğu olduğunu ve bunların yanında 3 tane granitten sütun dik ve 3 tanede yerde bulunmaktadı. Bunların Eski Yunandan Dorlara ait olduğunu düşünen seyyah, bunlar Türkler tarafından orijinal yerlerinden sökülerek mezarlıkta kullanmak için buraya getirmişlerdi. Kendisinden önce gelen seyyahların Turner, Clarke'ın notlarında belirtmiş oldukları şeylerin doğru olduğu kanısına varmıştır (Frankland, 1829).

Bölgeye gelen seyyahların notlarından anlaşılğı kadarıyla birçok insan değişik amaçlarla bu bölgede kazılar yapmış bulunmaktadır. Fakat en çok kazı yapan bölge ile alakalı bir çok bilgiye sahip olan ve seyyahların ondan bahsederken Çanakkale'nin antikacı konsolosu lakabını kullandıkla Frank Calver olmuştur. Mr. Calvert bölgede birçok yerde kazı yapmıştır. Onunla beraber kazılara katılan seyyahlarda olmuştur. Onun dışında bölgeye gelen bir çok insan bu tarz çalışmalar yapmıştır. Bunlardan biri de Kırım savaşı esnasında yaralı İngiliz askerlerinin tedavisi yapılması için bugünkü Güzelyalı'ya kurulan hastanenin mühendisi olan John Brunton da bunlardan biridir. Hastanın kurulma işlemini bitirdikten sonra Çanakkale'den ayrılana kadar boş durmamış ve günümüz Truva'nın olduğu yerde ilk kazı çalışmasını yapmıştır.

Mr Calvert Truva'daki çiftliğine geldikten sonra burada bir höyük açmıştır. Yüzeyin belirli bir derinlikte bir tabakada yakılmış insan kemikleri keşfetmiştir. 6 fit derinlikte ve 30 fit çapta bir iskeletin altında bu küllerden bol miktarda bulunmaktadır. Küller çimentosuz bir duvar ile çevrelenmiştir. Bu küller İlyada'nın yedinci bölümünde geçen Priam ile sağalan ateşkes süresinde yakılan Truvalıların kemikleri olabilir mi? (Howard, 1854, s. 92)

Mr Calver ile bölgeki kazılara katılan seyyah Senior ise onun bu bölge bulmuş olduğu antik kalıntılardan bahsetmiştir. Mr Calvert burada yapmış olduğu kazılarda değişik ebatlarda testi bulmuştur. Bunlar arasında en büyüğünü Dardanos'ta bulmuştur. İçine arılar tarafından bal yapılmıştır. İçine 6 adam alacak kadar geniştir. Bu testilerin ağızları genelde genelde güneye ya da güneydoğuya dönük şekildedir. İçlerinde dizlerinden kırık oturur şekilde insan iskeletleri bulunmaktadır. Bu iskeletlerin etrafında Yunan yapımı çömlek, vazolar bulunmaktadır. Bazen büyük testilerin içersinde çocuk iskeletleri ve bunların yanında küçük çömler bulmuştur. Bunlardan Avrupa yakasında bulmuştur (Senior, 1859).

Resim 32. Mr. Calver'tin açmış olduğu mezarın seyyahlarca çizimi (Allen, 1999)

Bölgede sadece yapılan kazılardan devlet de belli bir miktar para almaktadır. Halk bu parayı ödememek için bu bulduklarında birbirlerinden gizlemekte ve kaçak kazı yapmaktadırlar. Fakat bu kazı yapanların milliyeti verilmemiştir.

Dar geçidi geçtikten sonra tırmandığımız tepenin çıkıntı bu burnun üzerine kale gibi yapılmıştı. Burada eskiden yaşayanların izi haricinde değersiz birçok şey vardı. Konsolostan öğrendiğime göre bura bir hafta önce bir lahit bulunmuş, bulan kişi varlıklı birisiymiş ki kimseye duyurmamaya cesaret etmiş. (Fellows, 1838, s. 80)

Bölgede kazı çalışmasına 1871 yılında başlayan ve hazineyi bulduktan sonra yurt dışına kaçırılan Sclimann zamanında ve ondan sonrada bölgeye gelen seyyahlardan çok az bir kısmı eserlerinde onun yapmış olduğu kazılardan bahsetmişlerdir.

Aşırıya kaçmayan öğle yemeginden sonra Erenköy'den Dümrek vadisine doğru aşağıya doğru indik. Simois olarak düşünülen nehrin sığ yerinden geçerek tepeye doğru ilerledik. Tepe çıkınca ünlü nokta yıllardır Yeni Truva olarak bilinen Hisarlık'a vardık. Dr. Sclimann birkaç yıl burada kazı çalışması yapmıştı. Ziyaretimiz zamanında burası yerliler tarafından yakılıp yıkılmış ve gittikçe harabeye dönmektedir. (Gallenga, 1877, s. 8)

Bölgede bulunan antik eşyalar, paralar, heykeller gelen seyyahlara satılmaktadır. Bu ticareti yapanlar genelde Yahudiler olmuştur.

Burada ne Dardanos'a ne de başka bir yere ait antik bir şey bulamadık. Genelde İngiliz seyyahlara satma ümidiyle Yahudiler tarafından Çıplak'tan getirilen bir kadın heykeli vardı. Çıplak buradan birkaç saat uzaklıktadır. Şuan Lord Elgin'in koleksiyonunda olan bu heykeli aldım. (Walpole, 1817, s. 93)

Buradan Ptolemies'e ve daha küçükleri Alexandra Troas ait olan bakır paralar aldık. Ancak bir tarafında kadın yüzü diğer tarafında iki baykuş olan en değerli parayı satması için köylüyü ikna edemedik. (Walpole, 1817, s. 98)

Toplumsal Değerler

Dürüstlük

Seyyahlar arasında Çanakkale ile ilgili günümüze bilgiler aktaran seyyah William Knight olmuştur. Kasapta alış veriş yaptıktan sonra hamala ücreti ödeyerek gemiye göndermiştir. Osmanlı insanın dürüstlüğüne şüphesi olmadığı belirtmiştir.

Aldığımız koyuna 30 kuruş ödedikten sonra gemiye bir hamal ile ona eşlik etmeden gönderildi. Yükü alıp kaçacak diye endişe etmeye gerek yoktur. En alt seviyen en üste kadar Türkler çok dürüst insanlardır. (Knight, 1849, s. 21)

Hoşgörü

Gelen seyyahlar Osmanlı insanının özellikle dini hoşgörüsünden bahsetmişlerdir. Seyyahların düşüncelerine göre Osmanlı insanı içki konusunda çok kuralcı olmalıdır. İçmediklerine göre başkalarında içirtmezler şeklindedir. Osmanlı dünyasını gezmeye başlayınca olayların düşündükleri gibi olmadığını farkına varmışlardır.

Hemen tanıtıldığımız Ağa bizi çok nezaketli bir şekilde karşıladı ve çok misafirperver davrandı. Hacı ve Müslüman olmasına rağmen yemekte şarabı kaldırmadı. Adamlarını bizim adamımız gibi şehre ve etrafa antika aramaları için gönderdi. Walpole, 1817, s. 116)

Misafirperverlik

Osmanlı Devletine gelen yabancıların dikkatini çeken toplumsal davranışların başında misafirperverlikleri olmuştur. Kendilerine idarecilerin olduğu gibi halkında çok iyi davrandığını dile getirmişlerdir.

Yüz yılın başlarında Çanakkale'ye gelen seyyah Wittman, misafirliğin göstergesi olarak nargile, kahve, tatlı ve şerbet ikram edildiği belirtmektedir (Wittman, 1804).

Bizler yerli halk tarafından büyük bir nezaketle karşılandık saha önceki seyyahlardan Martin Crusius'un belirttiği gibi...” (Laurent, 1821, s. 48)

Yanı başımızdaki palumut ağacının altında yerin sahibi halını üzerinde oturmuş nargile içiyordu. Ama bizi görünce sağ elini göğsünün üzerine götürerek bizi kibarca selamladıktan sonra beraber oturmayı teklif etti. Candan içmemizi önerdi. Bu tarz doğu kibarlığına alışamadığımı belirterek reddettik. O daha sonra hizmetçilerinden biri ne emir vermesiyle üzüm bolluğu ekmek önümüze serildi. Ekmek kum doluydu ve üzümde ekşiydi. Fakat bu bizim misafirperver müslümana minnettarlığımızı azaltmazdı. (Laurent, 1821, s. 40)

Gelibolu'dan geriye döndüğümüzde Çanakkale'inn Asya kıyındaki kalede askeri idareci tarafından çok kibar karşılandık. Bize nargile, kahve ve şerbet ikram etti...” (Charlisle, 1854, s.71)

Yeniköyün Ağası bize iki at verdi. Bizim zaten kiralamaya gücümüz yoktu. Bize korumaları için asker verdi...” (Greenville, 1836, s.263)

Yabancılara Karşı Tutumları

Osmanlı idarecileri ve halkı yabancılara genelde çok iyi davranmıştır. Seyyah Fellows’un tesbit ettiği gibi çadırda yaşayanların bile yabancılara ikram edecek bir yemekleri olmuştur (Fellows, 1852) . Seyyahlar kendilerine değer verilmesine karşılık Osmanlı elştirdikleri yönleri olduğu gibi anlaştıkları nokta ise, Osmanlı insanı dürüstür, kibardır, misafirperverdir. Ancak seyyahlar arasında azda olsa kendilerine kötü davranıldığını belirten seyyahlarda olmuştur.

Paşa Müslümanlar ve Gayri müslümler arasında sınır çekmiş gibi görüyordu. Bizim yanımıza paşa ağırbaşlılığı ile yaklaştı ve kibarca oturmamızı istedi. (Spencer, 1836, s. 105)

Seyyah Madden Pınarbaşında geceyi geçirmek için gitmiş ancak ağa orada olmağı için içeriye alınmamış Bunun üzerine köydeki evleri tek tek sormaya başlamış yine gece geç saatlere kadar köy halkıda evlerine almayı reddetmiştir. Ocak ayı olduğu için dışarıda yatmak mümkün değildir. En son ev onu artık almıştır (Madden,1833). Seyyah Frankland de ona benzer şeyler söylemiştir. Tercümanından aktardığına göre köyde bulunan Türkler onların hıristiyan oldukları için onlara ekmek gibi ihtiyacı olan maddeleri satmayacaklarını yüksek mebla istediklerini başka şanslarını olmadığı için kabul ettiğini belirtmiştir (Frankland, 1829).

Öğleden sonra saat dördü çeyrek geçe Evciler’e ya da avcılar köyüne vardık. Evciler Kaz dağlarının eteğindedir. Karşılanmamız en kaba ve misafirperver olmayan şekildeydi. Ne Ağa nede köylüler bizleri kapılarında görmeye istekli değillerdi. Bize kalmamız için önerdikleri ev çamurdan harabe olmuş ve içinde kimsenin yaşamadığı bir yerd. (Walpole, 1817, s. 118)

Adetleri

Seyyahların gittikleri yerlerin kültürünü, adetlerini ve alışkanlıklarını kendi milletinin alışkanlıklarıyla karşılaştırıp farklı olanları yazmışlardır. Adetler ile alakalı seyyahların dikkatini çeken noktalardan bir tanesi mezarlıklar olmuştur.

Mezarlık ve ölüm korkusu inançla alakalı olmuştur. Müslümanlarda ahiret inancından dolayı ölümden korkmamışlardır. İnanıkları dinin gereği onu yeni bir hayatın başlangıcı olarak görmüşlerdir. Yabancılarda ise bu tam tersine olmuştur. Onlar ölümü hatırlatacak her şeyden kaçınmışlardır. Rusya gibi ülkelerde mezarlıklar hep şehir dışında olmuştur. Osmanlı insanın buralarda rahat dolaşması onların dikkatleri çekmiştir. Bundan dolayı değişik ebatta ve şekillerde bulunan mezar taşlarının fotoğrallarını çekmişler veya resimlerini çizmişlerdir.

Türk mezarları başlarında ve ayaklarında olmak üzere taşlara sahiptirler. Etraflarında türban ya da çaput bağlıdır. Selvi ağaçları dikilmiştir. (Fellows, 1838, s. 46)

Bütün Türk kasabalarında bol miktarda evcil hayvanın iskeletini bulmak mümkündür. Bunlar deve, at, eşek, öküz, inek anatomisini çalışmak için yeterlidir. Güneş ve rüzgâr iskeletleri ağartmıştır. Ekili alanlarda bunlar bir sopanın ucuna ya da bir ağaca bostan korkuluğu olarak asılmışlardır...” (Fellow, 1838, s. 46)

Dağlarda sürüleleri otlatan çobanlar her iki tarafı açık olan kavalı kullanırlar. Kavallar Atinada bir lahitte bulunlara benzemektedir.

Büyük keçi sürüsü çanları ile beraber ve kaval manzaraya canlılık kazandırmaktadır. Asyada çobanlar tarafından kullanılan kaval Atina da bir lahitte bulunan bir örneği İngiltere müzesinde bulunan entstrumana benzemektedir. Her iki tarafı açıktır. Çobanlar tarafından çalınmış ve bu durum Yunan vazolarına esinti olmuştur. Bu estrumant eski Yunan’ın ne mimari ve heykelcilikte ne kadar mükemmele ulaştığının ve diğerleri ile hiçbir zaman eşit olmayacağına kanıttır. (Frankland, 1829, s.66)

Seyyahlardan Walpole ve Pinkerton köy düğünü izlemişlerdir. Seyyahlar zurnanın ve davulun sesini beğenmeseler de diğer bölümler ile ilgi olumsuz bir şeyden bahsetmemişlerdir. Köydüğünlerinde ikram olarak pilav verilmektedir.

Pinkerton Halileli'nden Dümrek köyüne giderken düğüne şahit olmuştur. Aillerinin bulunduğu yerde damat geline çeyiz olarak ne vereceği bildirir ve arkadaşlarıyla yapılan toplanarak atları hazırlar. Çalan mizik eşliğinde süvari alayı gibi kız istemeye gidilir. Gelinin yakın akrabaları eve dönünce pilav ikram edilerek erken saatlerde tören bitirilir (Pinkerton, 1811). Seyyah bulunduğu düğünde çalgılarla beraber dans eden Türk kıyafeti giymiş çingenerin olduğu ifade ertmiştir. Çalgı olan sadece üç alet bulunmaktadır ve bunlar insanı sersem edici ve cırlak oldukları için oradan ayrılmışlardır (Walpole, 1817).

Seyyahlara göre Müslümanlar sevap kazanmak için gelenek olarak çeşme yaptırırlar. Belli bir makama gelmiş insanlar vefat ettiklerinde genelde yaptırıldıkları bir eserin yanına defnedilirler.

Sağ tarafta Paşa çeşmesi diye adlandırılan zarif bir çeşmeyi geçtik. Bir Avrupalı bir denizci geminin kaptanı öldürmüş ve hayatını kurtarmak için dinini değiştirmişti. Daha sonra paşa olunca bu çeşmeyi yaptırmış ve yanına gömülmüştü. (Slade, 1833, s. 48).

Seyyah Grenville, eski Ramazanlarda iftara gelen misafirlere verilen hediyeler için kullanılan “diş kirası” ifadesini askerler içinde bir adet olduğunu belirtmiştir. Diş kirası ilk dönemlerde vezirlerin, paşaların cömertliğini göstermek istedikleri bir yöntem olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda resmi bir nitelik kazanan bu gelenek külfet haline gelmiş ve kaldırılmak istense de, itibar ölçüsü görüldüğü için bir şekil de devam etmiştir.

Birçok büyük kıta ve süvariler ülkenin bu bölümünden geçip gitmişti. Birlikler Rusya ile sona eren savaştan dönüyorlardı. Askerler ister hak etsin ister etmesin hükümet istihkaklarını ödese de kendileri için yiyecek temin etmeye izin verilmişti. Bu genelde şu şekilde olmaktadır. Bir asker kasabaya veya köye gider ve beğendiği herhan gibi bir kapıda durur. Atının ve kendisinin

ihtiyaçlarını ec sahibine bildirir. Ev sahibi bunları temin eder. Olabilecek, yada maruz kalabilecek kötü bir durum için yola çıkmadan önce dış parası ister. Ev sahibi belirlenen miktarı öder ve kötü olayların askerlerin eve dönmesine engel olmaması dileklerini ve tekrar gelirse onları onurlandıracağını belirtir. (Grenville, 1836, s. 284)

Müslümanlar için önemli günler olan dini bayramlar ve kutlamaları seyyahların dikkatini çeken konulardan biri olmuştur. Bayramın geldiği topla halka duyurulmaktadır. Bunun yanında Çanakkale bulunan kalelerden karşılıklı top atışları yapılmaktadır. Yine seyyahların ifadelerinden Bayram Kutlamalarının İstanbul'da çok neşeli geçti ğidir.

Bu gün 30Nisan Salı. Gün ağardığında Boğazdan atılanbir top sesisle güverteye çıktık. Türklerin büyük dini bayramın başlangıcını haber veriyordu. Silahlar ateşleniyordu. Uzaktan mermer topların suya çarparken çıkardığı su sıçramaları görülebiliyordu... Maalesef Biz kuzey rüzgârları yüzünden İstanbul'a gidip burada buradaki kutlamalara şahit olamadık (Auldjo, 1835, s. 35)

Camiler boşaltılmadan önce her iki taraftaki kaleler güremeye başladı. Onların gücünün kapsamına şahit oldum. Taştan yapılmış güllelerle atış yapılıyordu. Atışa görmek için evin üstüne çıktım. Toplar birazcık yönünü çevirse her ikiside karşıdaki kaleyi vurabilecekti. (Fellows, 1838, s, 79)

Alışkanlıkları

Alışkanlıklar konusunda en çok dikkat çeken konu kuşkusuz Türklerin devamlı nargile içmeleridir. Seyyahlardan eserinde nargile içmeden bahsetmeyen yok gibidir. Yine seyyahların ifadelerinden anlaşıldığı gibi bunu sadece Türkler değil, genel olarak tüm Osmanlı tebaası içmektedir. Gelen yabancılara da ikram edilmiştir. Bozcaada'da ağanın evinde misafir olduktan sonra kahve ve nargile için seyyah De Kay çıkışta hizmetçilere 5 ya da 6 dolar kaptırmadan çıkamadıklarını, ancak bir ağa ile nargile içmenin onuru ile karşılaştırıldığında bunun hiçbir şey olduğunu belirtmiştir (De Kay, 2009).

Her sokak ayrı bir mesleğe ayrılmıştı. Biz ilk önce manava gittik. Her dükkan birbine arkadaşı ve yaşlı bir Türk bulunmaktaydı. Yaşlı Türk sabun, yağ kavanozları, zeytin, salamura olmuş balık, tatlıların arasına çömelmiş vaziyette ve sahip olduğu her şeyi, çubuğunu ağzından çıkarmadan yada yeşil terlikleri alt üst etmeden satabilir. (Willis, 1853, s. 266)

Çayın üzerindeki mermer sütunlarla yapılmış köprüyü geçtikten sonra bir değirmene girdik. Bir Türk içeride tekerleklerin ortasında ve un gibi toz bulutunun olduğu yerde oturuyordu. Uzun çubuğunu içiyor ve yoğrulmuş hamurdan yassı kek gibi ekmek yapıyordu. (Laurent, 1821, s. 47)

Buradanın tek kasabı vardı. Bu saygın kişiyi masada oturken bulduk. Dükkânının yukarsında uzunluğu bir kulaç¹⁶ olan çubuğunu içiyordu. (Knight, 1849, s. 20)

Sokak restaurantları iskelenin sonuna kadar gidiyordu. Genelde terlikli uzun nargilelerle oturmuş sohbet eden Türkler ile doluydu. (Willis, 1853, S. 2265)

Çanakkale’de Paşaya misafir olan seyyah Spencer bu alışkanlıkla ilgili daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Ev sahibi misafirlerini buyur ettikten sonra herkes sessiz şekilde oturmaktadır. Bu Türklerin sevgili dostu nargile gelene kadar devam eder. Nargileyi çubukçu getirmektedir. Türkler genelde kirazlı ya da yaseminli mükemmel amber ağızlığıyla içmeyi severler. Nargile geldikten sonra neşeli bir sohbet başlar (Spencer, 1836).

Resim 33. Çanakkale’de Paşanın Misafirleri (Spencer, 1837)

¹⁶ Bir kulaç 1,83 metre kabul edilir.

Seyyahlara göre Türkler yemeklerini sofrada yerde bir sinin üzerinde yerler. Yemek yemek isteyenler sofranın etrafındaki minderlere otururlar ve örtüyü üzerine doğru çekerler. Yemek yerken kaşık ve çatal yerine daha çok elle yemek yemeyi tercih ederler. Seyyahlar buna alışmamışlardır. Kahvelerini genelde küçük fincanda içmektedirler. Kahve içerlerken kahveyi sütsüz tercih ederler.

Yemek tamamıyla Türk usulüne göre hazırlanmıştı. Yere bir sofraya kuruldu. Üzerine masa örtüsü yerine, parlak bir deri çekildi. Sofra takımlarında fildişi kaşıklar yer alıyordu. Bilindiği gibi, Türkler çatal kullanmazlar. Yemekte kullandıkları bıçağı harpteki kamaları gibi bellerine sokarlar. Yemekler, kalaylı kaplarda şu sırayla sofraya konuyordu: pirinç çorbasını, ev sahibi tarafından enli bir bıçakla küçük parçalara ayrılarak misafirlere ikram edilen koyun eti takip etti. İyi pişirildiği için et parmakla da parçalanıveriyordu. Bundan sonra yoğurtlu kabak dolması geldi. Umumiyetle Osmanlıların çok sevdiği bu yemek, onlara atalarından kalmadır. Nihayet tavada pişmiş limonlu yumurta ile kebab geldi. (Raczynski, 1980, s.148)

Yemekte a la Turque bir çeşit tabure “sinnee” diye belitilen yuvarlak ince sofraya ile desteklenir. Daha sonra etrafına yere hepsi çökerek oturur. Üzerine halı ya da bir örtü örtülmüştür...” (Knight, 1849, s. 43)

Corsair’a dönmeden önce sahil kenarında bir çadırın içersinde nargile içtik. Bununlarla beraber yerli halk tarafından şekersiz ve sütsüz içelen bir ya da iki fincan kahve içtik. (Knight, 1849, s. 31)

Bizim için sağlanan yemek koyulaştırılmış bir çeşit arpa çorbası, tavada pişirilmiş ıspanak ve kokmuş yağdan yapılmış pilavdı. Hamur işinde de kokmuş yağ kullanılmış ve balın içinde yüzüyordu. (Walpole, 1817, s. 126)

Seyyah Knight ise yemeğin yanında örtüler ile alakalı ayrıntılı bilgiler vermektedir. Kaldığı evde kızıl kahverengi masada oturma yerine “ala Turque”yi tercih ettiğini belirtmiştir. Akşam yerde yattığı yatağı meşhur Bursa örtüsü ile kaplanmış ve en yumşak en iyi pamukla

doldurulmuştur. Zarif bir şekilde nakışlarla süslenmiştir. Yine yemekte ikram edilen pilav ve dolmayı ve diğer türk yemekleri sevdiği belirtmiştir (Knight, 1839).

Pınarbaşı'nda Paşa ile piknik yapan seyyah Willis'in ifadelerinden bölgede aynı mevsim içerisinde incir, üzüm, ayva ve nar yenile bilmektedir. Türkler yemekleri bol yağlı yemeyi tercih etmektedirler.

Beyaz kumaş geniş gölgelikli ağacın altına cimenlerin üzerine serildi. Örtün üzerinde halı vardı. Yemek yerken yaslanıyorduk. Şarap ve kavunlar tankta soğuyordu. Mernerin kenarında yeni yapılmış tereyağı, bir tabak bal duruyordu. Yemek Priam'ın ordusunu doyurabilirdi. Yarım kuzu, hindiler, tavuklar ana etti. Ayaklarımızı becerisizlikle kıvırdık. Tercumanın tavsiyesiyle çakılarımızı çatal yaptık. Bey ve idarecileri ayakları kıvrık şekilde dimdik oturuyorlardı. Becerikli bir şekilde ete çimdik attı. Bir tabak pirinç paşpamak ve işaret parmağı ile ayırım yapmadan birinden diğerine verildi. Beyin elle yemek yemesi bana tuhaf geliyor. Galiba artık Avrupayı kıyafeti daha fazla yağlı görünüyordu. Benim yanımda oturan idareciler dirseklerine kadar yağlı görünüyordu. Etler sofradan kalkınca oda kalkıp ellerini yıkadı. Bu onu onu daha düzgün görünüştü yaptı. Türk adetlerine göre yemek değişirken ayağa kalkarlardı. (Willis, 1853, s. 40)

Ekonomik Yapı

Tarım

Çanakkale gelen seyyahlar şehrin daha çok tarihi dokusuna ilgi duymuşlar ve bu alanlarda yetişen bitkiler hakkında bilgiler vermişlerdir. Tarım hakkında bilgi verenlerin düşünceleri genel de olumsuzdur. Çanakkale'de pamuk, kenevir, buğday, mısır, arpa ve sebze meyvalar yetiştirilmektedir. Tarımda kullanılan araç ve gereçler ise çok eskidir.

Troas bölgesi genelde kendiliğinden yetişen meşe ağaçları ile kaplıdır. Palamutlar boyamada kullanılır. Burada birkaç üzüm bağı ve mercimek tarlası ve etrafta kapaklar görülmektedir. (Laurent, 1821, s. 41)

Resim 34. Bir Türk köylüsü resmi (Gell,1804)

Kenti çevreleyen ova bereketli, pamuk, kenevir ve türlü tahılların yetiştirildiği tarlalarla beraber birçok bağ var. Develer ve mandalar hem tarım alanında hemde başka amaçlarla kullanılıyor. (Wittman, 1804, s. 68)

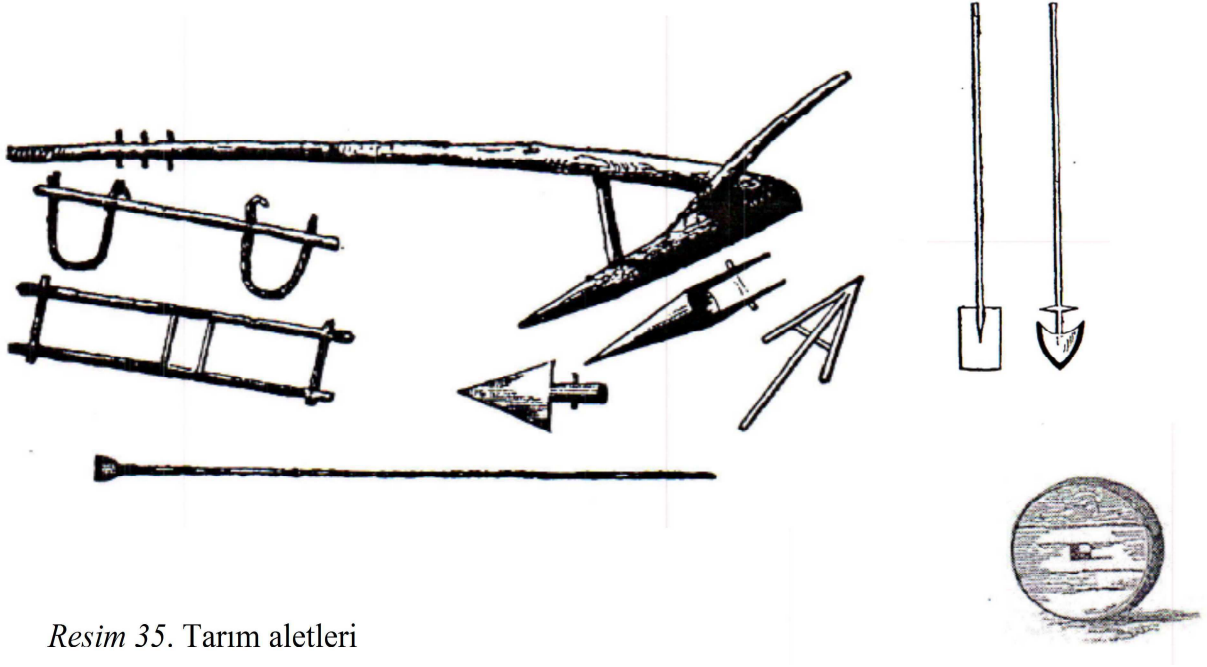
Çanakkale bahçelerindeki daha iyi olan İngiltere'deki marul ve sebzeler için biz şükretmeliyiz. Ama burada patatesler yenilebilir. (Knight, 1849, s. 22)

Kuzeye doğru yürürken kumlu ve taşlı toprakta yetişen geniş buğday tarlası tarlaları gördük. Bu zamana böyle verimli yetişen görmedim. İnanıyorum ki insanlar burada yılda iki kez ürün elde ediyorlardır. (Knight, 1849, s. 28)

Seyyahların özellikle tarım aletleri olımsu görüşleri vardık. Tarım aletlerinin çok eski olduğu belirtirken “ilk çağa ait” veya “Homer döneminde kullanılanlar” gibi ifadeler kullanmışlardır.

Etrafta birkaç tarım aleti ve bir harman makinası gördük. Tahta bir iskeletin etrafında iki öküzün çektiği taş dişli harman makinası saman yapıyordu. Sanki hepsi Homer döneminde kullanılmış gibi. (Howard, 1854, s. 73)

Bu gün ülkenin harman ve biçme de kullanılan tarım alatlerinden bazılarının kontrol etme imkânı elde ettim. Onlar çok garip ve ilk çağlara ait gibiydiler. (Fellow, 1838, s. 70)

Resim 35. Tarım aletleri

Ticaret

Seyyahların en az ilgisini çeken konulardan biri olmuştur. Özellikle Gelibolu daki limanın faal olduğunu belirtmişlerdir. Yine palamutun ithalatın ticarete ciddi bir yekün tuttuğu bilimektedir.

Geliboludaki limandan koyun ve kuzu derileri Avrupa pazarına çoğu İngiltere'ye, Boynuzlar ise Marsilya'ya gönderilmektedir. Yine Farley'e göre 1864 yılındaki raporlara göre 1450 balya pamuk, 650 balya kumaş, 4700 çuval tohum, 3000 balya tütün buradan İngiltere'ye ihraç edilmiştir (Farley, 1866, s. 223-225)

Sahil meşe ağaçları ile kaplıdır. Çok büyük derece palamut Avrupadaki tabakhanelerde işlenmek üzere buradan gönderilir. (Greenville, 1836, s. 255)

Burada çevrede yetiştirdikleri üzümlerden şarap ticareti yapan birçok Yahudi bulunmaktadır. Bunun dışında buharlı gemilerin güvertesine getirilip satılan çömlek ticareti de yaygındır. Diğer bir ürün ise istiridyedir. (Firm, 1871, s.147)

AİLE YAPISI

Türk Kadını

Türk kadını ya da doğu kadını seyyahların seyahatnamelerinde işledikleri konuların başında gelmektedir. Bu konuda seyyahların düşünceleride de karışık ve ön yargıları bulunmaktadır. Özellikle müslüman kadınların örtünmesi ve yabancılarla görüşmemeleri, oturken haremlik selamlık şeklinde oturulması seyyahların merakını daha çok arttırmıştır.

Eceabad'tan geri dönerken Paşanın ailesini yolda gören seyyah Laurent ifade ettiğine göre Türk kadını ürkek ve utangaçtır. Seyyahı görünce kadınlardan bir tanesin gâvur diyerek diğerleri uyarması üzerine herkes onlara karşı arkasını dönmüş bazıları peçelerini kapatmasa çoğu kapatmıştır. Kadınlar açık bir araba ile dolaşırken yanlarında yürüyen korumaları bulunmaktadır (Laurent,1821)

Kadınlar genelde peçeli ve gözleri dışında hertarafı sımsıkı kapalıdır. Gözleri dışında hiçbir yeri görünmez. Teşhis etmek için kısa bir bakmaya izin verilmez. Arabaların üst pencereleri açık diğer bölümleri kapalıdır. Korumalar tarafından kapılarına kılıç konmaktadır. (Spencer, 1836, s. 103)

Seyyahlar eserlerinde Türklerin çok kadınla evlediklerini eserlerinde dile getirmişlerdir.

Gelibolu'ya doğru ilerleyen eşek treni adamlarımızın dikkatini çekti. Ülkenin geleneğine göre her bir eşekte kadınlar bacaklarını açarak oturuyorlardı. Yetkili olan adam, büyük ihtimalle koca diğer dört kadında onun eşleri. (Knigt, 1849, s. 50)

Seyyahlara göre genç yaşta ki gayri müslim kadınlar pazarda bir şeyler satmaktadırlar. Ancak bunu Türk kadınları için söylemek mümkün değildir. Türklerde yaşlı kadınlar bunu yapmaktadır ve bunlarda nadirdir.

Buraya birkaç yaşlı kadın kümes hayvanları satmak için gelir ve bunlar yüzlerini iyice kapatırlar. Genç Gürcüler ise bunu asla yapmazlar. (Allan, 1843, s. 18)

Seyyahlar arasında Türk kadınının bu şekilde acınacak halde olduğunu düşünenler de olmuştur.

Resim 36. Türk kadını resmi (Lewis, 2004)

Sefil Türk kadınları beyaz peçesin ve hantal ağır örtüsünün altında çok rahatsız görünmektedirler. (Hornby, 1855, s. 49)

Türk kadını görmek için gizlice onları takip eden seyyahlarda yok değildir.

Kızı ile beraber deve süren kadını gizlice bakmaya çalıştım. Ama kaşını bile göstermek için kıskançlık yapıyordu. Kasabada onları takip ettim. Bence Türkler diğer insanlardan farklı yaşıyorlar. Onların kasabasında gezersen her günlük şeyi görürsün ancak paşanın kadınları hariç. (Willis, 1853, s. 254)

Çanakkale’de William ile beraber Hadımoğlunun haremine misafir olan bayan Koehler yemek dönüşü seyyah Wittman’a ziyaret ile alakalı düşüncelerini aktarmıştır.

Biz ziyaretimizi yaparken Bayan Koehler de Harem’deydi. Sonradan ondan öğrendiğimize göre Hadımoğlunun eşi çok şık ve zengin bir kıyafet giymiş, sayısız pırlantalar takmıştır. (Wittman, 1804, s. 111)

Türk Erkeği

Seyyahlara göre Türk erkeği güçlüdür. Genelde silah taşımaktadırlar. Sosyal hayatta aktiftirler.

Osmanlı asilzadelerin hareketlerinde bir telaş ve aktif göründüklerini, sıradan bir Müslüman'dan kolayca ayırt edilebildiklerini, İngiliz toprak sahipleri gibi erken yaştan yetiştiklerini, davranışların bir Türk idarecilerinin her zaman sahip olması gereken şerefe sahip olduklarını, şakacı, samimi ve konuşkandırlar (Spencer, 1836, s. 103).

Bizim rehberimiz orta yaşta bir Türktür. Kısa boylu ama güçlü ve aktif birisidir. Kemerinin altında küçük bir silah taşır. (Tozer, 1869, s. 13)

Erkeklerin çoğu silahlıdır. (Knight, 1849, s. 16)

Osmanlı asilzadeleri her zaman aktif ve koşuşturuyormuş gibi hareket ederler. (Spencer, 1836, 103)

Müslüman erkeklerin kıskançlığı evlerinin odalarını kiralamalarına engel teşkil ediyor. Varlıklı aileler bile yaptırdıkları geniş evleri kendi âdetlerine göre döşüyorlar. (Raczynski, 1980, s.156)

Sonuç

Konumu itibariyle Asya ve Avrupa arasında bir köprü görevi gören ve stratejik konumundan dolayı tarihimizde ve dünya tarihinde önemli bir yer tutan Çanakkale tarihi ve şehrin çeşitli dönemlerdeki gelişimi hakkında tahrir defterleri, şeriye sicilleri gibi kaynaklardan çeşitli bilgilere sahibiz.

Çanakkale tarihi ile ilgili bilgiler içeren diğer bir kaynak seyahatnamelerdir. 19. yüzyıl İngiliz seyyahların anlatımlarına göre, Çanakkale'nin sosyo- ekonomik yapısının ve seyyahların Çanakkale bölgesiyle ilgili bakış açılarını ve düşüncelerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan bu çalışma, temelde İngiliz seyahatnameliri ile ve yine seyyahların en çok geldikleri dönem olan 19. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın giriş bölümünde çalışmanın amacı ve temel kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde ise seyahatnamelerin tarih araştırmalarındaki önemiyle beraber, yazılan seyahatnamelerin yazarların meslekleri, eğitimleri ve ilgi alanları ile bağlantılı olduğu için yazarlar hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde ise Çanakkale ve çevresinin genel durumu seyyahların gözüyle incelenmiş ve 19. Yüzyılda Çanakkale'ye gelen seyyahların boğazın sahip olduğu manzaran çok etkilendikleri ancak bu olumlu düşünceleri karaya ayak basınca şehrin jeopolitik konumu kadar gelişmişlik görememeleri ve ön yargılarından dolayı olumsuz olmuş ve şehir merkezinde görmeye değer bir şey olmadığı belirtmiş olmalarına rağmen şehirde uzun süre kalan seyyahların ön yargıların daha sonra değiştiği ortaya çıkmıştır.

Çalışmamıza kaynak olan seyahatnamelerde yöneticiler ile yüz yüze tercümanlar vasıtasıyla görüşen seyyahların idareciler hakkında kendilerine çok iyi davranmaları, misafirperver oldukları, dini hassasiyetlerine dikkat ettikleri gibi olumlu düşünceler ifade etmişler, Ancak idarecilerin kanunları istedikleri gibi uyguladıkları, adaletli davranmadıkları

ve rüşvet aldıkları konularında olumsuz düşünceler belirtmişlerdir. Belirttikleri bu olumsuz ifadelerin hiç birine kendileri şahit olmamış başka bir şahıstan aktarımları olduğu çalışmayla ortaya konmuştur.

19. Yüzyılda Çanakkale'ye gelen seyyahların dikkati çeken noktalardan bir tanesi de kaleler ve tabyalar olmuştur. Kaleler çağının gereksinimlerine göre devamlı güçlendirilmiş ancak kalelerin arka kısımlarından savunmasız oldukları gibi burada bulunan ateşli silahlar arasında eskilerden kalma taş gülle atan topların kullanılmaya devam edildiği anlaşılmıştır.

Çanakkale bir çok bitki yetişmekte ve arazileri tarıma elverişli olmasına rağmen tarım aletlerin çok ilkel olduğu ve verimli arazilerin yüzyılın başlarında Türklerin elinde bulunurlen daha sonraki dönemlerde Rum ve Ermenilerin eline geçmeye başladığı anlaşılmaktadır.

19. Yüzyılda Çanakkale'ye antik kalıntıları incelemek ve buralar hakkında bilgi toplama amacıyla gelen seyyahlara göre bölgede bulunan antik kalıntılara Türkler değer vermemektedirler. Buralarda bulunan kalıntıları gerekli gördükleri yerlerde kullanmaktadırlar.

Çanakkale'ye gelen seyyahlar buranın toplum yapısı hakkında da bilgiler vermişlerdir. Türlerin çok misafirperver, dürüst, yardımsever, yalan söylemeyen, kanatkar, güvenilir oldukları, inaçlarından dolayı dini yaşamlarına dikkat ettikleri anlaşılmıştır.

19. Yüzyılda Çanakkale'ye gelen İngiliz seyyahları, kültürler arasında bir köprü vazifesi gören Çanakkale ilinin stratejik önemi, ilin gelişimi, sosyo-ekonomisi ve Türk imajı hakkında bilgiler vermiş ve aynı zamanda İngiliz'lerin Türk insanına bakış açılarının ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Kaynakça

- Acar, S. (2013). Rusya'dan Hindistan'a bir sergüzeşt: Afanasiy Nikitin ve seyahatnamesi. *Karadeniz Araştırmaları*, (36),71-82.
- Aksoy, B. (2003). *Avrupalı gezginlerin gözüyle osmanlı musikisi*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Allen, S. H. (1999). *Finding the walls of Troy*. London : University of California Press.
- Arslan, S. N. (2006). *Gravürlerde yaşayan Osmanlı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Aşkar, Ö. (2007). *Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'nde askeri donanımı (Gemiler, Tabyalar-Toplar)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Aybet, Üçel G. (2003). *Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı dünyası ve insanı* (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Auldjo, J. (1835). *Journal of a visit to Constantinople, and some of the Greek Island*. London:
- Barkey, K. (2010). *Farklılıklar imparatorluğu karşılaştırmalı tarih perspektifinden Osmanlılar*. (E. Kılıç çev.). Versus Kitap
- Başaran, C. (2002). *Bayramiç tarihi coğrafyası ve arkeolojisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Black, A. P. (1865). *A hundred days in The East: A diary of a journey to Egypt, Palestine, Turkey in Europe, Greece, The isles of the archipelago and Italy*. London.

- Baki, A. (2009). Edebiyatın kaynağı olarak seyahatnameler. *Turkish Studies International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(1),1-85. www.turkishstudies.net adresinden 20 Mayıs 2014 tarihinde edinilmiştir.
- Biddulph, W. (1609). *The Travels of certaine Englishman into Africa, Asia, Troy, Bitnia, Thracia and to the Blace Sea*. Lomdon.
- Brandau, B. (2002). *Troia: Bir kent ve mitleri yeni keşifler*. (Çev. V. Çorlu). Ankara :Arkadaş Yayınevi
- Chandler, R. (1817). *Travels in Asia Minor and Greece*. London
- Colton, W. (1851). *Land and Lee in The Bosphorus and Aegean or vievs of Athens and Constantinople*. Newyork.
- Curzon, R. (1850). *Visit to the Monasteries of the Levant*. London
- Çetin, F. (2010). XVI. Asır Alman seyyahlara göre Osmanlı toplumu (Müslüman Davranış ve Törenleri ve Dini Mekânlar). *Vakıflar Dergisi*. (34), 19-33.
- Çetin, F. (2012). *Batılı Seyyahlara Göre İstanbul'un Gayrimüslim Ahalisi (1553-1673)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Dağgülü, İ. (2007). 15-18. Yüzyılda Çanakkale Boğazını büyük askeri yapılar ve bataryalar. *YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi*, 2(1), 22-43.
- De Kay, J. (2009). *1831 - 1832 Türkiyesi'nden görünüm*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık
- Derin, S. (2006) *İngiliz oryantlizmi ve tasavvuf* (1. basım). İstanbul: Küre Yayınları.
- Duncan, I., Bohls, A. E. (2008). *Travel writing 1700-1830*. New York. Oxford Press

- Eraslan, C. (2014). *II. Abdülhamid'in Çanakkale savunması*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınevi.
- Edward, S. (1998). *Oryantalizm (Doğubilim) sömürgeciliğin keşif kolu* (4. baskı). (Çev. N. Uzel). İstanbul: İrfan Yayınları.
- Elliott, C. B. (1838) . *Travels in the Three great empires of Austria, Russia and Turkey*. Vol. II. London.
- Eren. R. (1994). *Çanakkale İli'nin tarih içindeki gelişimi ve folklor incelemeleri*. Çanakkale: İstanbul Ofset.
- Faroqhi, S. (1999). *Osmanlı Tarihi nasıl incelenir*. (Çev. Z. Altok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Farlane, M. Chales. (1829). *Constantinople in 1828 A residence of sixteen months Turkish capital and provinces*. London.
- Farley, J. L.(1866) *Turkey*. London.
- Frankland, C. C. (1829). *Travels to and from Constantinople in the years 1827 and 1828*. Vol.I London.
- Fellows, C. (1838). *A journal written during an excursion in Asia Minor*. London.
- Firm, M. John. (1871). *Handbook for trvellers in Constantinople The Bosphorus, Dardanelles, Brousa and Plain of Troy*. London.
- Gallenga, A. (1877) *Two years of the eastern question*. Vol. II. London.
- Gell, W. (1804). *The topography of Troy, and its vicinity*. London.
- Gürüney, M. Hakan, (2006). *Bozcaada harita ve gravürleri* (1. Baskı). İstanbul: Graphis Matbaa.

- Hatip, S. M. (2009). *Bahriye şehri Kala-i Sultaniye*. Ankara: Dz. İk. Grp. K.lığı Basımevi A.liği.
- Hobbs, S. J. (1847). *New sailing directions for the Dardanelles, Sea of Marmara, Bosphours, Black Sea andThe Sea of Azov*. London.
- Hobhouse, C. John.(1817). *Journey through Albenia and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinope*. London.
- Hofland, B. (1826). *The young pilgrim or Alfred Campbell's returnt to the East*. London.
- Howard, F. G. William (1854). *Diary in Turkish and Greek waters* (Third Edition). London.
- İnalçık, H. (2008). Çanakkale Tarihi I içinde (1. Baskı) Cilt 1. 11-45
- İnalçık, H. (2008). *Osmanlılar fütühat, imparatorluk, Avrupa ile ilişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kinglake, A. W. (1849). *Eothen or trace of travel from The East* . Newyork.
- Knight, W. (1849). *Diary in Dardanelles*. London.
- Korkmaz, Ş. (2012). *Kal'a-i Sultaniye kazasının sosyal ve ekonomik yapısı*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Kumrular, Ö. (2005). *Dünyada Türk imgesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi
- Kütükoğlu, S. M. (2008) *Tarih araştırmalarında usul*. İstanbul: Elif Kitabevi
- Laurent, P. E. (1821). *Recollections of a classical tour though various parts of Greece, Turkey, and Italy*. London.

- Lewis, R. (2004) *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*. Tauris. <http://site.ebrary.com/id/10133138>. adresinden 05.06.2013 tarihinde alınmıştır.
- Löschburg, W.(1998). *Seyahatin kültür tarihi* (1. Baskı). (J.Traub). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,
- Maclaren, C. (1822). *Dissertation of the topography of the plan of Troy*. Edinburg.
- Maclean, G. (2009). *Doğu'ya bakış 1800 öncesi dönem İngiliz yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu* ve "Doğu'ya yolculuğun yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz konukları. (Çev. D. Şendil). İstanbul: YKY Yayınları.
- Madden, R. R. (1833). *Travels in Turkey, Egypt, Nubia and Palestine, in 1824, 1825, 1826 and 1827*. (Second Edition). London
- Maden, S. (2008). Türk edebiyatında seyahatnameler ve gezi yazıları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (37), 147-158.
- Mayes, S. (2000) *Sultanın Orgu*. (Çev. M. H. Spatar). İstanbul: İletişim Yayınları
- Nassau, W. S. (1859). *A Journal kept in Turkey and Greece*. London.
- Ortaylı, İ. (2013). *İlber Ortaylı seyahatnamesi - Bir tarihçinin gezileri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Overton, J. (1854). *The cruise of The Steam Yatch North Star*. Boston.
- Pinkerton, J. (1811). *A general collection of the best and the most interesting voyages and travels in all parts of the world*. Vol. 10, London.
- Raczynski, E. (1980). *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye seyahât*. (Çev. K. Turan) Tercüman 1001 Temel Eser.

- Reinhold, S. (1999) *Oriental panorama: British travellers in 19th century Turkey*. Amsterdam: Rodopi.
- Sakal, F. (2011). *Tarih nasıl yazılır? Tarih yazımı için çağdaş bir metodoloji*. A. Şimşek(Ed) Tarih nedir (s.86) İstanbul:Tarihçi Kitabevi
- Seyahatname. (2009). *İslam Ansiklopedisi* içinde (37. Cilt, ss. 9-13). <http://www.islamansiklopedisi.info/> adresinden 05.06.2014 tarihinde alınmıştır.
- Schwoebelt, R.(2013) *Hilalin gölgesi*. (Çev. E. B. Özbilen). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Slade A. (1833). *Records of travels in Turkey, Greece, etc. in the years 1829, 1830 and 183*. London,
- Smith, A. (1856). *Customs Habits of The Turks*. Boston.
- Spencer, E. (1837). *Travels in Circassia, Kırım Tartary*. London
- Spencer, E, (1851). *Travels in European in 1850 through Bosnia, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thrace, Albania, And The Ionlan Isles*. Volume two. London.
- Stanivukovic, V. (2007) *Remapping The Mediterranean world in early English Writings*.<http://site.ebrary.com/id/10172635> adresinden 22.04.2013 tarihinde alınmıştır.
- Şahin, G. (2007) *İngiliz seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk imajı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Öztürk. H. İ. (2011). *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*. A. Şimşek(Ed) Tarih nedir (s.64) İstanbul:Tarihçi Kitabevi
- Trant, A. (1830). *Narrative of a Journey Throuh Greece in 1830*. London.

- Temple, G. (1836). *Travels in Greece and Turkey being the second part of excursions in the Mediterranean*. Vol. 1, London.
- Tozer, F. H. (1869). *Researches higlands of Turkey*. Vol. 1. London.
- Turner, S. B. (2000). *Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm* (2. Baskı). (Çev. İ. Kapaklıkaya). İstanbul: Anka Yayınları.
- Turner, W. (1820). *Journal of a tour in the levant*. Vol.I. London.
- Urquhart, D. (1838). *Spirit of the East a journal of travels through Roumeli during an eventful period*. Vol.I. London
- Üçel, G. A. (2010). *Avrupalı seyyahların gözünden Osmanlı dünyası ve insanları (1530-1699* (4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Walpole, R. (1817). *Memoirs relating to European and Asatic Turkey*. London.
- Wheatcroft, A. (2004). *Korkunç Türk Batı'nın gözüyle Osmanlı*. (Çev. G. A. Somuncu). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- White, C. (1846). *Three years in Constantinople or domestic manners of the Turks in 1844*. Vol. I. London.
- Wittman, W.(1804) *Travels in Turkey, Asia – Minor, Syria, and Across The Desert Into Egypt During The Years 1799, 1800 and 1801, In Company With The Turkish Army and The British Military Mission*. London.
- Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı şehir tarihleri açısından yabancı seyahatnamelerin Kaynak değeri. *Tarih İnceleme Dergisi*. 28(2) 587-614.
- Young, M. (1854). *Our camp in Turkey and the way to it*. London.

- Acar, S. (2013). Rusya'dan Hindistan'a Bir Sergüzeşt: Afanasiy Nikitin ve Seyahatnamesi. *Karadeniz Araştırmaları*,(36).71-82
- Aksoy, B. (2003). *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlı Musikisi*. İstanbul:Pan Yayıncılık.
- Allen, Susan H. (1999). *Finding the Walls of Troy*. London :University of California Press.
- Arslan, S. N. (2006). *Gravürlerde Yaşayan Osmanlı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Aşkar, Ö. (2007). Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Cephesi'nde Askeri Donanımı (Gemiler, Tabyalar-Toplar) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale
- Aybet, Üçel G. (2003). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanı*(4. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları
- Auldjo, J. (1835) *Journal of a Visit to Constantinople, and some of the Greek Island*. London.
- Barkey,K. (2010). *Farklılıklar İmparatorluğu Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar*. (E. Kılıç çev.)
- Başaran, C. (2002). *Bayramiç Tarihi Coğrafyası ve Arkeolojisi*.Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Black, A. P. (1865). *A Hundred Days in The East: A Diary of a journey to Egypt, Palestine, Turkey in Europe, Greece, The Isles of the Archipelago and Italy*. London.
- Baki, A. (2009) Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler. *Turkish Studies International Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 4(1)1-85 www.turkishstudies.net adresinden 20 Mayıs 2014 tarihinde edinilmiştir.
- Biddulph, W.(1609). *The Travels of certaine Englishman into Africa, Asia, Troy, Bitnia, Thracia and to the Blace Sea*.

- Brandau, B. (2002). *Troia: Bir kent ve Mitleri Yeni Keşifler*. (V. Çorlu çev.). Ankara :Arkadaş Yayınevi
- Chandler, R. (1817). *Travels in Asia Minor and Greece*. London
- Colton, W. (1851). *Land and Lee in The Bosphorus and Aegean or views of Athens and Constantinople*. Newyork.
- Curzon, R. (1850). *Visit to the Monasteries of the Levant*. London
- Çetin, F.(2010). XVI. Asır Alman Seyyahlara Göre Osmanlı Toplumunu (Müslüman Davranış ve Törenleri ve Dini Mekânlar). *Vakıflar Dergisi*. (34), 19-33
- Çetin, F.(2012). *Batılı Seyyahlara Göre İstanbulu'un Gayrimislim Ahalisi (1553-1673)*. İstanbul. Yeditepe Yayınevi.
- Dağgülü, İ. (2007).15-18. Yüzyılda Çanakkale Boğazını Büyük Askeri Yapılar ve Bataryalar YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi 2 (1) 22-43
- De Kay, J. (2009). *1831 - 1832 Türkiyesi'nden Görünümler*. Ankara: Odtü Yayıncılık
- Derin,S. (2006) *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*. İstanbul: Küre Yayınları. Birinci Basım
- Duncan, I., Bohls, A. Elizabeth. (2008). *Travel Writing 1700-1830*. New York. Oxford Press
- Eraslan, C. (2014). *II. Abdülhamid'in Çanakkale Savunması*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınevi.
- Edward, S. (1998). *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. (N. Uzel. Çev.). İstanbul :Dördüncü Baskı.
- Elliott, C. B. (1838) . *Travels in the Three Great Empires of Austria, Russia and Turkey*. Vol. II. London.
- Eren. R. (1994). *Çanakkale İli'nin Tarih İçindeki Gelişimi ve Folklor İncelemeleri*. Çanakkale: İstanbul Ofset.

Faroqhi, S. (1999). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir*. (çev. Z. Altok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları .

Farlane, M. Chales. (1829). *Constantinople in 1828 A Residence of Sixteen Months Turkish Capital And Provinces*. London

Farley, J. L.(1866) *Turkey*. London.

Frankland, C.Charles (1829). *Travels to and from Constantinople in the years 1827 and 1828*. Vol.I London.

Fellows, C. (1838). *A Journal Written During An Excursion in Asia Minor*. London.

Firm, M. John. (1871). *Handbook for Trvellers in Constantinople The Bosphorus, Dardanelles, Brousa and Plain of Troy*. London

Gallenga, A. (1877) *Two Years of the Eastern Question*. Vol. II. London

Gell, W. (1804). *The Topography of Troy, and Its Vicinity*. London

Gürüney, M. Hakan, (2006). *Bozcaada Harita ve Gravürleri*, İstanbul: Graphis Matbaa, 1. Baskı,

Hatip, S. Murad.(2009). *Bahriye Şehri Kala-i Sultaniye*. Ankara:1. Baskı.

Hobbs, S. J.(1847). *New Sailing Directions for the Dardanelles, Sea of Marmara, Bosphours, Black Sea andThe Sea of Azov*. London.

Hobhouse, C. John.(1817). *Journey Through Albenia and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinope*. London

Hofland, B. (1826). *The Young Pilgrim or Alfred Campbell's Returnt to the East*. London.

Howard, F. G. William (1854). *Diary in Turkish and Greek Waters*. Third Edition. London.

İnalçık, H. (2008). *Çanakkale Tarihi I içinde* (1. Baskı Cilt 1s. 11-45

- İnalçık, H. (2008). *Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları
- Kinglake, A. W. (1849). *Eothen or Trace of Travel From The East* . Newyork.
- Knight, W. (1849). *Diary in Dardanelles*. London
- Korkmaz, Ş. (2012). *Kal'a-i Sultaniye Kazasının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. İstanbul: Kriter Yayınları..
- Kumrular, Ö. (2005). *Dünyada Türk İmgesi*. İstanbul:Kitap Yayınevi
- Kütükoğlu, S. M. (2008) *Tarih Araştırmalarında Usul*. İstanbul: Elif Kitabevi
- Laurent, P. E. (1821). *Recollections of a Classical Tour Though various Parts of Greece, Turkey, and Italy*. London.
- Lewis, R. (2004) *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*. Tauris.
<http://site.ebrary.com/id/10133138>
- Löschburg, W.(1998). *Seyahatin Kültür Tarihi. (J.Traub)* Dost Kitabevi Yayınları, 1. Baskı
- Maclaren, C. (1822). *Dissertation of The Topography of The Plan of Troy*. Edinburg.
- Maclean, G. (2009). *Doğu'ya Bakış 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu” ve “Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları*. (D. Şendil, Çev). İstanbul: YKY Yayınları.
- Madden, R.R. (1833). *Travels in Turkey, egypt, Nubia and Palestine, in 1824, 1825, 1826 and 1827*. Second Edition. London
- Maden, S.(2008) Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* i(37) 147-158
- Mayes, S. (2000) *Sultanın Orgu*. (M. H. Spatar çev.). İstanbul: İletişim Yayınları

- Nassau, W. S. (1859). *A Journal kept in Turkey and Greece*. London.
- Ortaylı, İ. (2013). *İlber Ortaylı Seyahatnamesi - Bir Tarihçinin Gezileri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Overton, J. (1854). *The Cruise of The Steam Yatch North Star*. Boston.
- Pinkerton, John. (1811) *A General Collection of the best and The most Interesting Voyages and Travels in all Parts of the World*. London :Volume Tenth..
- Raczynski, E. (1980) *1814 de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahât*. (K. Turan) Tercüman 1001 Temel Eser.
- Reinhold, S. (1999) *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*. Amsterdam: Rodopi
- Sakal, F. (2011). *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*. A. Şimşek(Ed) Tarih nedir (s.86) İstanbul:Tarihçi Kitabevi
- Seyahatname. (2009) *İslam Ansiklopedisi içinde* (37. Cilt, ss. 9-13)
- Schwoebelt, R.(2013) *Hilalin Gölgesi*. (E. Bengi Özbilen çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınları
- Slade A.(1833). *Records of Travels in Turkey, Greece, etc. in the years 1829, 1830 and 1831*, London,
- Smith, A. (1856). *Customs Habits of The Turks*. Boston.
- Spencer, E. (1837). *Travels in Circassia, Kırım Tartary*. London
- Spencer, E, (1851). *Travels in European in 1850 through Bosnia, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thrace, Albania, And The Ionlan Isles*. in Two volumes. London.
- Stanivukovic, V. (2007) *Remapping The Mediterranean World in Early English Writings*.
<http://site.ebrary.com/id/10172635?ppg>

Şahin, G. (2007) *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları

Öztürk. H. İ. (2011). *Tarih Nasıl Yazılır? Tarih Yazımı için Çağdaş Bir Metodoloji*. A. Şimşek(Ed) Tarih nedir (s.64) İstanbul:Tarihçi Kitabevi

Trant, A. (1830). *Narrative of a Journey Throuh Greece in 1830*. London.

Temple, G. (1836). *Travels in Greece and Turkey Being The Second Part of Excursions in The Mediterranean*. London :Vol.I.

Troas Bölgesi Antik Kentleri(2008) Çanakkale Tarihi I içinde (1. Baskı Cilt 1s 349-4179

Tozer, F. H. (1869). *Researches Higlands Of Turkey*. London: Vol.I.

Turner, S. B. (200). *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. (İ. Kapaklıkaya çev.). İstanbul: Anka Yayınları. 2. Baskı.

Turner, W. (18020). *Journal of a Tour in The Levant*. Vol.I.London.

Urquhart, D. (1838). *Spirit of the East a Journal of travels through Roumeli During an Eventful period*. Vol.I. London

Üçel, G. A. (2010). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*. İstanbul: İletişim Yayınları 4. Baskı.

Walpole, R. (1817). *Memoirs Relating to European and Asatic Turkey*. London.

Wheatcroft, A. (2004). *Korkunç Türk Batı'nın Gözüyle Osmanlı*. (G. A. Somuncu çev.). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

White, C. (1846). *Three Years in Constantinople or Domestic Manners of the Turks in 1844*. Vol. I. London.

Wittman,W.(1804) *Travels in Turkey, Asia – Minor, Syria, and Across The Desert Into Egypt During The Years 1799, 1800 and 1801, In Company With The Turkish Army and The British Military Mission*. London.

Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İnceleme Dergisi*. 28(2) 587-614

Young, M. (1854). *Our Camp in Turkey and The way to it*. London.